ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR GODINA XXI • 2012. • BROJ 107 • CIJENA 20 KN

BEHAR

Sead Begović: Čitajući "famozne" srpske "Novosti"

Faris Nanić: Zašto su bosanske kuće sve ružnije

Hermann Wild: Što Srebrenica znači meni, rođenom Nijemcu

Nusret Idrizović: Počitelj na granici svjetova

Edin Urjan Kukavica: Džamije i tekije u Beogradu

LIKOVNO OKNO: Lejla Tabak Unutarnja melodija ljepote

POETSKI GLASOVI: Admiral Mahić Pismo Zuki Džumhuru

PORTRET DRAMSKOG PISCA: Rusmir Agačević Zovem se slovocrtač snova

Rémy Ourdan: Za mene je moje Sarajevo bila ogromna priča • **Filip Mursel Begović:** Hikaja o mešihatskom namještaju • **Senad Nanić:** Neće valjda • **Hanan al-Šajh:** Primjetno poboljšanje

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Azra ABADŽIĆ NAVAEY

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Vukovarska 235, 10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
casopisbehar@gmail.com
web: www.kdbhpreporod.hr

Cijena po primjerku 20 kn, dvobroj 40 kn, godišnja pretplata 100 kn
Cijena u BiH: 5 KM, dvobroj 10 KM, godišnja pretplata 20 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Grafički dizajn i prijelom: **Selma Kukavica**

Tisak: **Grafomark do.o., Zagreb**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

SADRŽAJ

Na naslovnici: Lejla Tabak, fotografija

RIJEČ UREDNIKA
3 Sead Begović: **Čitajući "famozne" srpske "Novosti"**

ESEJ: TOKOVI MISLI
7 Faris Nanić: **Zašto su bosanske kuće sve ružnije**

10 Farudin Novalić: **Destrukcija duhovnosti i svjetskoga etosa**

PUTOPIS
19 Nusret Idrizović: **Počitelj na granici svjetova**

ISLAM NA BALKANU
28 Filip Mursel Begović: **Zadivljujuća knjiga o zaboravljenom svijetu balkanskih naroda**

31 Edin Urjan Kukavica: **Džamije i tekije u Beogradu**

MULTIMONOLOG
37 Senad Nanić: **Neće valjda**

STAV
38 Hermann Wild: **Što Srebrenica znači meni, rođenom Nijemcu**

CENTAR ZA URGENTNU MEDICINU
41 Filip Mursel Begović: **Ante Palić i animalni dušebrižnici**

PORTRET DRAMSKOG PISCA: Rusmir Agačević
44 Intervju – Rusmir Agačević (razgovarao Filip Mursel Begović) **Zovem se slovocrtač snova**

54 Rusmir Agačević: **Uri, Ezra i Mazalta** (Nagrada "Bejahad" 2012. za najbolju priču na židovsku temu)

ZOON POLITIKON
56 Faris Nanić: **Ontološki nesporazum**

POETSKI GLASOVI
59 Admiral Mahić: **Pismo Zuki Džumhuru**

66 Senad Duračak: **Ja izlazim kad zatvore se shopping centri**

PRIČA
69 Hanan al-Šajh: **Primjetno poboljšanje** (s arapskog prevela Suada Muhamerović)

INSTITUT ZA POLIGRAFIJU
71 Filip Mursel Begović: **Hikaja o mešihatskom namještaju**

LIKOVNO OKNO: Lejla Tabak
72 Sead Begović: **Lirske kompozicije zbiljne socijalizacije**

73 Lejla Tabak: **Unutarnja melodija ljepote - fotografijom kroz crno-bijeli svijet**

REAKCIJE
77 Amra Hadžihasanović: **Od desakralizacije ilahije do devijacije sevdalinke u medijskom prostoru Bosne i Hercegovine**

INTERVJU: Rémy Ourdan
84 Edvin Kanka Ćudić: **Za mene je moje Sarajevo bila ogromna priča**

PRIKAZI I KRITIKE
89 Sead Begović (o Ervinu Jahiću): **Stožerni poetički identiteti bošnjačkog pjesništva**

91 Jasmin Hodžić (o Adnanu Kadriću): **Divinizacija prirode i naturalizacija božanstva: Tesavvuf je suprotan panteizmu**

93 Sead Husić Beli (o Aliji H. Dubočaninu): **Poetika opkoljena grada**

95 Enes Ratkušić (o Šaćiru Filandri): **Statusna pozicija bošnjačkog naroda**

97 Mina Kujović (o Jusufu Muliću): **Vrsna analiza sadržaja arhivske građe**

99 Goran Mikulić (o Midhatu Riđanoviću): **Životno djelo uvaženog lingvista**

BERIĆET RIJEČI
100 Abdulah Sidran: **Zašto tone Venecija**

Čitajući "famozne" srpske "Novosti"

Sead Begović

Povod ovomu dobronamjernom napisu jest svojevrsna polemika hrvatskog predsjednika Ive Josipovića i lidera srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj Milorada Pupovca. Zaista je teško započeti debatu o tom slučaju koji je podrobno uznemirio hrvatsku javnost. Mišljenja su o tom prijeporu, naravno, podijeljena. No "Behar" si dopušta posve vlastito mišljenje o tom "slučaju". Čini se da je polemičkim tonom započeo Ivica Đikić, glavni urednik "Novosti" u kojima se sve i zakuhalo. Prvo se pitao čime su se te novine, koje se izdašno financiraju javnim novcem iz budžeta Savjeta za nacionalne manjine, zamjerile predsjedniku. Dakle, ukinuti dotok javnih para novinama, zaista je svojevrsni "crimen" te Đikić na istom mjestu ustvrđuje kako se ovdje radi o minimumu civilizacijskih dostignuća. Začudno, svi sugovornici odjednom imaju saznanja o tuđim novčanim dobitcima. Pismo Ive Josipovića listu "Novosti" odjednom je pokazalo da ni u kojem slučaju ne smiješ propitkivati Pupovca, koji navodno osobno zapošljava novinare rečenog lista te po vlastitom nahođenju dijeli honorare koristeći proračunska sredstva. Pritom se zaboravlja da se predsjednik Josipović izrijekom zalagao za međunacionalnu toleranciju i dijalog.

Daleko od toga da manjine trebaju biti bespogovorno tihi i lojalni građani Hrvatske, ali trebale bi imati osjećaj za prostor i vrijeme u kojima žive. Uz to, trebale bi pokazati minimum zahvalnosti prema građanskoj većini iz čijeg se džepa financiraju njihove tiskovine. Manjinska kulturna autonomija podrazumijeva čuvanje vlastitog identiteta, ali istom ne znači izrugivanje s tuđim. Prije svega, iako zvuči kao floskula, teško dokaziva u praksi, manjina i većina bi trebale raditi na međusobnom razumijevanju, traženju dodirnih mjesta, a ne onih koje razdvajaju. U tom smislu je Josipović u pravu kada ustvrđuje da "Novosti" provociraju, a provokacija se, u pravilu, vraća kao bumerang.

Uz to, nameće se stav da je svako kritičko čitanje "Novosti" nakaradno poimanje novinarstva. Odjednom se Ivo Josipović proziva da zloupotrebljava svoju funkciju usuprot ovlastima koje mu daje Ustav. Naravno da Josipović ne daje novac "Novostima", ali se mnogi "redakcijski" ljudi usude pisati o njegovoj "velebnoj personi". I još će isti smatrati da ga zanima samo lista vlastite popularnosti, iako je poznato da je do sada najskromniji državnik što se tiče sebeljublja. Pa čak je i predsjednik Hrvatskog novinarskog društva ustvrdio da bi predsjednik za svoje tvrdnje trebao imati čvršće argumente.

Manjinska "reketarenja"

No nije sve tako jednostavno. Svoju su podršku Josipoviću dali "Srpski demokratski forum", "Demokratska partija Srba", "Koalicija srpska sloga" zatim "Zajednica Srba u RH" pa i neki manjinski političari. Stvar se, dakle, zakuhala. Više čelnika, pripadnika srpske nacionalne manjine, smatra da je predsjednik Josipović u pravu kada kaže da je Pupovac izgradio politički monopol na srpstvo. Također tvrde da su zadnjih godina u više navrata upozoravali da Pupovac zloupotrebljava svoj položaj, ali i novac koji dobiva iz Državnog proračuna te ga troši kao da je njegov, a tako ga dijeli sebi i svojima.

Pisac ovih redaka sjeća se Pupovca s Filozofskog fakulteta u Zagrebu gdje je

osnovana, na poticaj agilnog Seada Alića, dramska skupina koja je i javno nastupala. Pupovac se tu također zatekao, ali dežurni cinici na Filozofskom konstatirali su da bi bilo bolje da se okani glume i izuči šloserski zanat – pa što zaradi to i potroši. Međutim, Pupovac je petnaestak godina kasnije pokazao građansku hrabrost, ali i talent za politiku koji su se razbuktali početkom devedesetih, kada se javno usprotivio srpskoj pobuni u Hrvatskoj. Njegov odnos s hrvatskom politikom je, međutim, imao mnoge silazne i uzlazne putanje. Odista, po mnogima, "Novosti" imaju status najizdašnije financiranog manjinskog medija upravo zbog Pupovčeve sklonosti da uspješno koalira s HDZ-om i pritom vješto politički balansira u korist Vijeća i stranke kojima je na čelu. Predsjednik Josipović je tu sposobnost srpskog lidera nazvao "reketarenjem".

Kako god, interesantna će biti usporedba Pupovca s još jednim artistom balansiranja na hrvatskoj manjinsko-većinskoj žici - Šemsom Tankovićem. Primjetan je isti odnos prema tekućoj vlasti, u kojem manjinski političari služe za potkusurivanje većinskih. U toj računici, nakon što su nahranjeni, manjinski političari su dizali svoju ručicu koja je garantirala parlamentarnu većinu. Pupovac je, po svemu sudeći, ispao puno lukaviji, strateški spretniji, odmjereniji u javnim nastupima, a time i uspješniji od Šemse Tankovića. Potonji je u medijima odavao sliku neumjerenog emotivca koji ne zna što radi i za koga radi, osim da prima saborsku plaću, a Pupovac se s pravom pouzdao u svoj staloženi nastup političara koji odaje dojam da točno zna što radi i za koga radi, i to za plaću i dotacije zbog kojih se Šemso Tanković mogao osjetiti kao crkveni (halalite, džamijski) miš. Ustvrdit ćemo da je za obojicu rezultat bio isti: izrazito napeti (posvađani) odnosi unutar vlastite nacionalne manjine koja se otvoreno pita "a gdje smo mi u svemu tome, gdje je dobrobit naše nacionalne manjine".

Život džamijskog miša

A gdje je u cijeloj priči taj naš Bošnjo, pripadnik druge po veličini nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. S njime se uvijek znalo i moglo pomesti pod, bez obzira na sve lojalnosti i ljubavi koje je pokazivao prema Hrvatskoj. KDBH "Preporod" je javnim priopćenjem svojedobno kritizirao predsjednika Josipovića u svezi izjave o radikalizaciji muslimana u BiH, no, predsjednik se posuo pepelom te je još jednom demonstrirao multinacionalno i multikonfesionalno razumijevanje, odnosno, međunacionalnu toleranciju. Odmah potom s Bakirom Izetbegovićem našao se na gradilištu riječke džamije, a bio je i pokrovitelj obljetnice obilježavanja 20 godina "Preporoda" u Matici hrvatskoj. Iz toga proizlazi da Josipović nije islamofob (kako su ga nazvali neki mediji u BiH), ali ni srbomrzac. Uostalom, mnogi su mu Bošnjaci u BiH i Hrvatskoj zamjerili dobrosusjedske državničke posjete Miloradu Dodiku, predsjedniku paradržavne Republike Srpske. Po nekim kritičarima čini greške, ali koji to političar ne čini.

Podsjetimo, svojedobno je na naslovnici "Novosti", povodom zadnje Gay parade u tom gradu, osvanuo naslov "SS Split", a prije toga verziranje rušenja agresorskih JNA aviona kod Šibenika (Obadva, oba su pala), to jest ironična provokacija u vezi nesreće s padom dva hrvatska aviona kod Plaškog. Ne treba opet zaboraviti da se te novine financiraju uz svesrdnu pomoć Savjeta za nacionalne manjine, a novac se slijeva iz džepova hrvatskih građana. Srpska manjina u Hrvatskoj od Savjeta za manjine dobiva 11 330 000 "kunića". Srpske "Novosti" uživaju potporu preko 3 000 000 kuna. Usuprot toga "Behar dobije tek 240 000 kuna, a jednako vrijedan "Journal" 180 000 kuna. Da budemo još direktniji: cijela bošnjačka manjina u Hrvatskoj dobiva manje sredstava od famoznih "Novosti" koje neskriveno, na svoj način, vole Hrvatsku. Ovo nije još jedna manjinska kuknjava i iskanje dodatnih sredstava, ovdje se postavlja pitanje: ne pokazuju li hrvatski Bošnjaci višak lojalnosti, nije li taj naš Bošnjo naučio da ničemu ne služi osim da se njime mete pod, da umije biti zadovoljan i mrvicom kruha, dostatnog za život džamijskog miša.

Zašto Bošnjaci šute?

Postavlja se pitanje čime su "Novosti" zaslužile toliko financijsko povjerenje Hrvatske, da druge srpske tiskovine koje sve redom primaju velike dotacije ni ne spo-

Pitamo se, što bi se dogodilo s redakcijom "Behara" kada bi, na godišnjicu rušenja WTC tornjeva u New Yorku, objavila naslovnicu gorućih tornjeva uz natpis "Obadva, oba su pala". I to da ironično objasni kao pokušaj ukazivanja na sveprisutnu ekonomsku krizu. "Beharu" takva vrst provokacije ne pada na pamet, ali na to pitanje bi možda znao odgovoriti Bošnjo s kojim redovito metu pod, bez obzira na sve njegove lojalnosti i ljubavi prema Hrvatskoj.

Pupovac je, po svemu sudeći, ispao puno lukaviji, strateški spretniji, odmjereniji u javnim nastupima, a time i uspješniji od Šemse Tankovića. Potonji je u medijima odavao sliku neumjerenog emotivca koji ne zna što radi i za koga radi, osim da prima saborsku plaću, a Pupovac se s pravom pouzdao u svoj staloženi nastup političara koji odaje dojam da točno zna što radi i za koga radi, i to za plaću i dotacije zbog kojih se Šemso Tanković mogao osjetiti kao crkveni (halalite, džamijski) miš.

minjemo, a Preporodove tiskovine se tom statusu nisu ni približile. Možda zato što smo lojalno (neprimjereno) previše puta šutjeli. Na primjer, kada je bivši premijer Ivo Sanader 2006., zajedno s francuskim ministrom Philippeom Douste Blazyjem, pompozno otvorio spomen park u Villefranche de Rouergueu u sjećanje na Hrvate(!) koji su se 1943. pobunili protiv nacista. U čast pobune u tom gradu i danas postoji ulica Avenue des Croates. Jedan tako lijepi doprinos Hrvata antifašističkoj borbi, zar ne. No, jedno je zaboravio nekadašnji premijer, a danas sudski optuženik za korupciju – gotovo svi pobunjenici su bili bosanski muslimani, pripadnici 13. Waffen SS Handžar divizije. Zašto smo šutjeli, zašto Bošnjaci nisu digli neviđenu buku, tražili ispriku od države za ovu podvalu? Zašto prosvjedna pisma nisu pisali Šemso Tanković i muftija Ševko ef. Omerbašić, zajedno sa svojim službenicima i dežurnim znanstvenicima koji se redovno, uzdignute glave, pojavljuju na godišnjicama obilježavanja stradanja Hrvata (ali ne samo njih) na Bleiburgu. Bit će da je razlog višak lojalnosti od kojega "Novosti" ne boluju, baš suprotno.

Začudno je još nešto. "Novosti" su zaista intermedijalno i dijaloški okrenuti "svemu i svačemu", pa si primjerice pohvalno dopuštaju okrenutost spram drugih manjina. Međutim, u svakom grmu čuči zec, pa će si dopustiti da im suradnik bude, sa svojim prilozima, sarajevski novinar Emir Imamović Pirke koji za srpsku manjinu, među ostalim, nepomirljivo piše o reisu Ceriću. Zamislite "Behar" koji bi pisao o nekom proti, koji je "nacionalista, rasista, klerofašista, vjerski diktator"... u Beogradu. No, zašto bi o tome pisao "Behar" kada je za njega mnogo ljepše iznaći protu koji nema negativne konotacije i koji zagovara hrišćansku ljubav. Uostalom, kakve veze ima reis Cerić s aktualnom manjinskom problematikom hrvatskih Srba. Mogao je Pirke posvjedočiti i o nekim vladikama u BiH koji će se radije gorljivo zakleti u svoje srpstvo nego u hrišćanstvo.

Nadalje, "Novosti" će braniti pravo homoseksualne populacije u Hrvatskoj, među ostalim naslovnicom na kojoj se sugerira da je Split nacističko leglo, umjesto da primijeti da je toj homoseksualnoj populaciji, bez obzira na sve, kudikamo ugodnije živjeti u Hrvatskoj nego u Srbiji. Doista je taj princip začudan – krenuti u polemiku s predsjednikom Josipovićem, a više-manje ignorirati izbor deklariranog četnika Nikolića za predsjednika Srbije (zakletvu je, postoji svima dostupan video zapis, izrekao na Romaniji pred Vojislavom Šešeljem), a nisu se žestoko obrušili ni na nekadašnjeg miloševićevca Dačića, današnjeg srpskog premijera.

Provokacija se vraća kao bumerang

Daleko od toga da manjine trebaju biti bespogovorno tihi i lojalni građani Hrvatske, ali trebale bi imati osjećaj za prostor i vrijeme u kojima žive. Uz to, trebale bi pokazati minimum zahvalnosti prema građanskoj većini iz čijeg se džepa financiraju njihove tiskovine. Manjinska kulturna autonomija podrazumijeva čuvanje vlastitog identiteta, ali istom ne znači izrugivanje s tuđim. Prije svega, iako zvuči kao floskula, teško dokaziva u praksi, manjina i većina bi trebale raditi na međusobnom razumijevanju, traženju dodirnih

mjesta, a ne onih koje razdvajaju. U tom smislu je Josipović u pravu kada ustvrđuje da "Novosti" provociraju, a provokacija se, u pravilu, vraća kao bumerang. Mogli bismo reći da kao manjina izazivaju većinu, a time pokazuju manjak vlastitog dostojanstva. Nije li pozicija tiskanih medija u HR pred kolapsom? Ne snalaze li se novine kako god umiju i znaju, ne otpuštaju li se kvalitetni novinari? Primjera je mnogo. Utoliko je pozicija medija koje financira država i koji ne ovise o nemilosrdnim zakonima tržišta itekako zahvalna. Nije li Vlada HR odlučila ugasiti "Vjesnik" koji ima kudikamo dulju tradiciju od "Novosti", ali i većine ostalih manjinskih medija. Što to govori o Hrvatskoj i njenim dobrim namjerama spram manjina? Treba li dati odgovor na ova pitanja?

Također, zamislimo kada bi jedan bošnjački političar podmetnuo pretisak knjige o turskim marifetlucima, kao što je to svojedobno učinio srpski predsjednik Tadić poklonivši predsjedniku Josipoviću pretisak časopisa "Zenit" u kojem je Ljubomir Micić promicao nezamislivu mržnju i animozitet spram Hrvata. Ne samo da su za njega Hrvati bili austrougarski konjušari već i manje vrijedan narod koji zapravo ne postoji, niti je postojao, te je stoga s obzirom na srpsku nacionalnu nadmoć posve efemeran, bolestan, psihički nedorastao i stoga osuđen na podložnost "jačima". No, iako smo zajednički participirali europsku povijest, uvaženi hrvatski povjesničar umjetnosti - Zvonko Maković - u tome ne vidi ništa sporno. Uostalom, još prije nego je zagrebačka "katedrala uma" (NSB) objavila taj reprint, u Zagrebu je naklada Horetzky objavila vrlo precizne reprinte rečenog časopisa – o čemu može posvjedočiti i današnji predsjednik DHK, Božidar Petrač, koji se tom problematikom podrobno bavio.

"Novosti" su zaista intermedijalno i dijaloški okrenuti "svemu i svačemu", pa si primjerice pohvalno dopuštaju okrenutost spram drugih manjina. Međutim, u svakom grmu čuči zec, pa će si dopustiti da im suradnik bude, sa svojim prilozima, sarajevski novinar Emir Imamović Pirke koji za srpsku manjinu, među ostalim, nepomirljivo piše o reisu Ceriću. Zamislite "Behar" koji bi pisao o nekom proti, koji je "nacionalista, rasista, klerofašista, vjerski diktator"... u Beogradu. No, zašto bi o tome pisao "Behar" kada je za njega mnogo ljepše iznaći protu koji nema negativne konotacije i koji zagovara hrišćansku ljubav. Uostalom, kakve veze ima reis Cerić s aktualnom manjinskom problematikom hrvatskih Srba. Mogao je Pirke posvjedočiti i o nekim vladikama u BiH koji će se radije gorljivo zakleti u svoje srpstvo nego u hrišćanstvo.

1400 životnih vjerodajnica

Kada se u Hrvatskoj javnosti proširila priča o provokativnoj naslovnici "Novosti" pod naslovom "Obadva, oba su pala", na kojoj su prikazana dva hrvatska MIG-a, koji se obrušavaju negdje kod Plaškog i kada se tim napisom aludira na dva agresorska aviona koja su srušena kod Šibenika, bombardirajući Hrvatsku, za Bošnjake se otvara čitav niz prijepora i nedoumica. O čemu je zapravo riječ. Bošnjaci su, naime, s Hrvatima složno branili Hrvatsku za koju je pao zaista veliki broj žrtava. Pozicija bošnjačke nacionalne manjine u toj tragičnoj priči Domovinskog rata posve je jasna. Dakle, iako sa Srbima u Hrvatskoj dijelimo poziciju manjine, ne definiraju nas isti manjinski problemi. Primjerice, Fikret iz Šibenika, kojemu je u Domovinskom ratu poginuo sin Muharem, bit će zaista ogorčen. A što će tek pomisliti brigadir Mesud Šabanović kojemu je agresorski avion kod Bogdanovaca raznio obje noge. Uz sve to, pitamo se što će osjetiti čitajući "famozne" "Novosti". Mogu vam osobno reći jer sam bio sudionik Domovinskog rata. Jednom prigodom, nakon bombardiranja neprijateljskih aviona, utovarivao sam svoje suborce ali i civile, izmasakrirane mladiće i djevojke u hladnjače. Sjećam se njihovih nogu i ruku koje su bile odvojene od tijela, sjećat ću se toga do kraja života. Kada sam vidio naslovnicu "Novosti" koje financira Savjet za nacionalne manjine iz budžeta RH, osjetio sam otpor i gađenje.

Pitamo se, što bi se dogodilo s redakcijom "Behara" kada bi, na godišnjicu rušenja WTC tornjeva u New Yorku, objavila naslovnicu gorućih tornjeva uz natpis "Obadva, oba su pala". I to da ironično objasni kao pokušaj ukazivanja na sveprisutnu ekonomsku krizu. "Beharu" takva vrst provokacije ne pada na pamet, ali na to pitanje bi možda znao odgovoriti Bošnjo s kojim redovito metu pod, bez obzira na sve njegove lojalnosti i ljubavi prema Hrvatskoj. Možda da na kraju ovog Beharovog uvodnika, onako usput, opomenemo sve one hrvatske političare kojima su se pobrkali lončići i koji nikako da usvoje statistički podatak – u obrani Hrvatske devedesetih, od nacionalnih manjina, najveći doprinos su dali Bošnjaci. 1400 Bošnjaka je palo za Hrvatsku. 1400 životnih vjerodajnica za međunacionalno uvažavanje.

Estetika ružnoga ili anti-etika

Zašto su **bosanske kuće** sve ružnije

Piše: **Faris Nanić**

U doba neimaštine, Bošnjaci grade ružne kuće, skladaju i slušaju ogavnu novokomponiranu muziku koju zovu narodnom, a gradovi su im sve zapušteniji i prljaviji. Dok mnogi od njih nijemo promatraju urušavanje sistema javnog zdravlja i škola i ostalih usluga kao i, vlastitim smećem, zagušene obale rijeka, truhlih zubiju ponosno stoje kraj svojih betonija – poluzavršenih staništa koje griju na drva i u čijim se neuređenim dvorištima ustobočio poneki velik jeep, terenac, Mercedes ili BMW. Grade oni i velike, betonizirane džamije, jednu ružniju od druge, jednu neskladniju od druge, svaku vremenski i prostorno promašenu, ali sve veću i sve prazniju.

Ebu Hamid Muhammed el Gazzali davno je zapisao da je lijepo što je istinito, a ne što je pojavno, i time potvrdio trajnu vezu između etike i estetike. Istina jest lijepa zato što je stvarna, zato što oslobađa um opterećenja laži i izmišljanja, stalnog laviranja između straha od otkrivanja i muke kontroliranja lažnoga, prenesenoga u raznim verzijama različitim ljudima. Lažju neopterećen kognitivni um posvećuje se ispunjavanju svrhe života na Zemlji, uravnoteženom preoblikovanju stvorenoga u težnji asimptotskog približavanja Izvoru. Stoga gradi lijepe građevine, sklada harmoničnu muziku, piše tako da pobuđuje dobro u čitatelja, otkriva temeljne zakone prirode i osmišljava njihovu primjenu za opće dobro, trguje pošteno stvarnim, a ne prividnim vrijednostima... Zato ne proizvodi estetsko smeće koje ga napada svojom plitkošću i besmislom, ne kreira novac ni iz čega jer takav ne postoji već se pretvara u dug koji se prebacuje na pleća nejakih, ne gradi nepotrebno, prešareno i preveliko, ne piše zlu u slavu, ne trguje obećanjima. Moralan je jer teži ljepoti, a vrijedi i obrat – lijep je jer teži moralnosti.

Ljepota kao imperativ

Lijepo je samo ono što je istinito, uravnoteženo i moralno. Ljepotu oblikuju samo istinoljubivi i moralni ljudi koji teže uravnoteženju ljudske potrebe za preoblikovanjem stvorenoga sa samim stvorenim ljepotama. Bog je lijep i voli ljepotu, poznat je Poslanikov hadis koji estetiku postavlja na pijedestal temeljne ljudske znanosti i na tron božanskog imperativa ljudima – činite lijepo jer to Bog voli, a on je najljepši. Sve što činite, činite lijepim i na lijep način. Uostalom, Kur'an potvrđuje u suri Et-Tin da je čovjek stvoren u najljepšem obličju. Oni koji to ne čine, bivaju spuštani na najniže razine povođenja za strastima, instiktima ugode. Prestaju biti lijepoga obličja, izobličuju se u prikaze, poput onih na platnima Hieronimusa Boscha, u bića između čovjeka i životinje koja sladostrasno zadovoljavaju spolne i druge tjelesne potrebe i to im je jedini smisao života. Takvi ostaju u kaljuži jer su puko zadovoljavanje pretvorili u vrlinu potrage za što većim potrošačkim i hedonističkim užicima i to stalnim zadovoljenjem sve ekstremnijih i sve nastranijih potreba jer ih je, jednom zadovoljene, sve teže nanovo zadovoljavati. Tako bivaju sve nesretnijima jer im treba sve više sve kratkotrajnijih ugoda koje ih ne ispunjavaju.

A sreća je negdje drugdje, tamo gdje je ljepota. Nazaduju i uvijek iznova, u svakom historijskom

razdoblju dokazuju neuspjeh hedonizma kao koncepta i filozofije. No, postave li se ciljevi višeg reda – u težnju ka približavanju Stvoritelju, činjenjem lijepih djela, društvene marginalije, uzdignute u vrijednosti zbog zadovoljenja potreba kao jedinoga smisla – poput homoseksualizma, ekstremnih i opasnih sportova i raznih ovisnosti - postaju besmislenima jer se ljudski duh uzdiže u više razine svijesti, sukreira razvoj upotrebom svog kognitivnog, slobodnog uma. Friedrich Schiller to je stanje zvao sublimeé. Fizikalni pojam sublimacije određuje direktan prijelaz iz krutog u plinovito agregatno stanje, što metaforički, u filozofiji izvan prirodne znači izravan prijelaz iz krutog i inertnog stanja svijesti opterećene robovanju strastima u plinovito, slobodno i lepršavo stanje svijesti o stvarnim ciljevima i smislu egzistencije, odnosno o sukladnosti esencije s egzistencijom. U sublimeéu se gubi artificijelna dilema o primatu jedne nad drugom i postiže se stvarna sreća – čije je počelo lijepo djelo na opće dobro. Kao kada slušate i uspoređujete glazbu Bacha i Bethoveena s jedne i Wagnera i Liszta s druge strane. Prvi svojom glazbom uzdižu duh slušatelja i izvođača, motivirajući ga na činjenje lijepoga, odnosno dobroga, dok druga dvojica svojom glazbom nagovaraju slušatelja na sekvence kratkih ugoda i obmana, najčešće seksualno i mitološki utemeljenima. Tko je ono bio najveći obožavatelj Wagnera, inače Lisztovog zeta? Nesvršeni student umjetnosti – Adolf Hitler za kojeg postoje pouzdana svjedočenja da je bio seksualni pervertit. No, čak i u masovnoj proizvodnji popularne muzike i uopće pop arta posljednjih nekoliko desetljeća mogu se povući takve paralele, naravno na znatno nižim razinama očekivanja zanosa. Samo se treba pitati na što, na kakve misli i djela navodi određena produkcija.

Stoga i svaka politika koja to ozbiljno misli biti, iz društvenog sunovrata može djelovati samo tako – vođenjem demosa ka ciljevima višeg reda, a ne obratno, povlađivanjem najnižim instiktima toga demosa, kako bi se trgovalo njegovom lažnom i prijetvornom lojalnošću. Demos će biti lojalan politici koja podilazi strastima sve dok se ne pojavi netko novi s još većim i luđim obećanjima. Politika jest umijeće vođenja, a ne umijeće slijeđenja. Nismo li i sami bili svjedocima gotovo prekonoćne promjene većinske lojalnosti ideologemu jugoslavenskog socijalističkog samoupravljanja u lojalnost hrvatskoj, bosanskoj slobodi u euroatlantskim integracijama demokracije i slobodnog tržišta. Što tek slijedi? Nova, ekspresna lojalnost političkoj ideologiji brzih rješenja, pod uvjetom obračuna s kolektivnim krivcima posebno ako su određene, druge, manjinske nacije, vjere, rase...

Obrazac ružnoga

Vratimo li se na razmišljanja o ljepoti i njezinu odnosu s moralnim, onda je pošteno poći od sebe, od svoga. Vozeći se nekom samohodkom, automobilom, autobusom ili vozom po Bosni ne može se ne primijetiti brzo rastuće metastaze ružnih kuća, prevelikih, neskladnih, nezgrapnih, vrištećih boja pročelja, s nefunkcionalnim i odbojnim tornjićima koji podsjećaju na nevješte dječje ilustracije Grimmovih bajki. U doba neimaštine, Bošnjaci grade ružne kuće, skladaju i slušaju ogavnu novokomponiranu muziku koju zovu narodnom, a gradovi su im sve zapušteniji i prljaviji. Dok mnogi od njih nijemo promatraju urušavanje sistema javnog zdravlja i škola i ostalih usluga kao i, vlastitim smećem, zagušene obale rijeka, truhlih zubiju ponosno stoje kraj svojih betonija – poluzavršenih staništa koje griju na drva i u čijim se neuređenim dvorištima ustobočio poneki velik jeep, terenac, Mercedes ili BMW. Grade oni i velike, betonizirane džamije, jednu ružniju od druge, jednu neskladniju od druge, svaku vremenski i prostorno promašenu, ali sve veću i sve prazniju. Oko njih cvjeta nele-

Moglo bi se potrošiti mnogo stranica na popisivanje tih estetskih incidenata koji se pretvaraju u sistem, sveprožderuću hidru odvratne graditeljske aktivnosti i upravljačke neaktivnosti, privatne i javne. Treba pogledati samo novu džamiju u Vrapčićima kraj Mostara ili nebrojene obiteljske kuće na cesti između Olova i Tuzle, ili pak obale rijeke Bosne, pune najlonskih vrećica i higijenskih uložaka, rabljenih, naravno. Ružno, ružnije, zlo, bila bi ispravna komparacija, ako pokušamo parafrazirati Sergia Leonea.

galna, sirotinjska trgovina svakojakim drangulijama, stvarno fizičko smeće samo se taloži na ono estetsko. Džamije su im lažne baš kako im je i vjera prijetvorna. Sa zebnjom treba isčekivati vrijeme kada će te džamije biti prazne, puste, zapuštene, a društveni prvaci i demos orgijati u kakvoj Boschovoj prispodobi rimskih ili sličnih bakanalija, u kojima će bogati, oni koji su trgovali novcem ex nihilo, pa taj dug prevalili na siromašne, tim siromašnima bacati mrvice i bobice, uz el-kuhul i bijeli prah za zaborav.

Neetični ljudi prave trajno ruglo, njime truju i generacije koje dolaze, iako neki, na prvi pogled, onaj varavi, satanski, senzacijom ili dosjetkom, ruglo mogu učiniti dopadljivim i lažno lijepim. Na razini parole o državi za čovjeka ili narodu koji zna. Ili pak kakve maske ili prostorne intervencije na građevini, šarenog platna za pokrivanje odbojne ružnoće. Ta strašna neravnoteža, to ubijanje lijepoga projekcija je ništavljenja morala, odricanja od solidarnosti, zatvaranja očiju pred tuđom nesrećom i nemara prema tuđim pravima. Slika je to društvenog nasilja koje se najjače reflektira u politici. Nasilne smjene, silovanja procedura, pravljenja umjetnih parlamentarnih većina, baziranih samo na broju dignutih ruku partijskih androida koji se odazivaju na "narodni zastupniče", nisu ništa drugo nego pobjeda ružnoga, zagušenje esteteskim đubretom. Zlatko Lagumdžija je postao i fizički ružan čovjek. Ružnim ga čine njegova ružna djela, djela prodaje principa za vlast, a posebno za metode vlasti. Doista, narod komu se mogla dogoditi Lepa Brena i gomila kontemporalnog i kasnijeg sličnog estetskog smeća nije zaslužio ništa bolje od amaterske, korumpirane vlasti i zapišavanja teritorija zastavama rs-a i hrhb.

Nasilne smjene, silovanja procedura, pravljenja umjetnih parlamentarnih većina, baziranih samo na broju dignutih ruku partijskih androida koji se odazivaju na "narodni zastupniče", nisu ništa drugo nego pobjeda ružnoga, zagušenje esteteskim đubretom. Zlatko Lagumdžija je postao i fizički ružan čovjek. Ružnim ga čine njegova ružna djela, djela prodaje principa za vlast, a posebno za metode vlasti.

Tako ograničena teritorija i duha, ne preostaje mu ništa drugo nego i da sam počne označavati "svoj" teritorij građenjem velikih i ružnih građevina koje naziva domom, džamijom, spomenikom... Moglo bi se potrošiti mnogo stranica na popisivanje tih estetskih incidenata koji se pretvaraju u sistem, sveproždiruću hidru odvratne graditeljske aktivnosti i upravljačke neaktivnosti, privatne i javne. Treba pogledati samo novu džamiju u Vrapčićima kraj Mostara ili nebrojene obiteljske kuće na cesti između Olova i Tuzle, ili pak obale rijeke Bosne, pune najlonskih vrećica i higijenskih uložaka, rabljenih, naravno. Ružno, ružnije, zlo, bila bi ispravna komparacija, ako pokušamo parafrazirati Sergia Leonea. Samo što je taj talijanski redatelj otkrivajući i ispoljavajući ružnoću, svjesno i namjerno činio dvije stvari - rušio je neutemeljen mit o Divljem Zapadu kao nekom arkadijskom mjestu sukoba i pobjede Dobra nad Zlim te, stvarao novu estetiku na ruševinama one koju je razotkrio kao lažnu, prijetvornu. Kod Bošnjaka nema govora niti o jednom.

Ostaje samo trajna šteta i devastacija najvrednijeg resursa Bosne i Hercegovine – prostora. Trajna šteta betoniranog duha naroda komu ubrzo slijedi nova nesreća. Naime, opća ružnoća i odbojnost, zbog debalansa s prirodnom okolinom i dosegnućima naših prethodnika, bit će, prirodnim zakonima uklonjena. Kako to niti jedna vlast neće učiniti, dogodit će se dolazak još gorih od nas, kako Kur'an upozorava. Oni neće ukloniti ružne građevine, oni će uklanjati ružne ljude, ljude ružna duha koji je proizveo ružne građevine i poružnio okolinu. A ružne će građevine, napuštene i puste, u propadanju svjedočiti o vremenu kada su ljudi u Bosni prestali vjerovati u ljepotu i njezinu vezu s moralom, s dobrotom. Ne smije se upasti u zamku uvjerenja da smo dobri i moralni zato što sami o sebi tako mislimo. Pogledajmo radije što radimo i proizvodimo. Pogledajmo oko sebe prije nego što, tako posramljeni, zagledamo duboko u vlastite duše.

Destrukcija duhovnosti **i svjetskoga etosa**

Povodom izlaska knjige *Moj susjed musliman* Ivana Cvitkovića, Zagreb, Školska knjiga, 2011., str. 300

O, ljudi! Zaista smo vas Mi stvorili od muška i ženska (*oca i matere*) i učinili smo vas narodima i plemenima da biste se (*međusobno*) poznavali.

Kur'an (El-Hudžurat:13)

Piše: **Fahrudin Novalić**

Međureligijsko i međunacionalno komuniciranje,[1] osim dijaloga, razumijevanja i suradnje, sadrži i: cinizam, monolog, egoizam, predrasude, fundamentalizam, zloupotrebu moći, nasilje, terorizam, rat, podčinjavanje, dominaciju.[2] Nedemokratsko, dominantno, uključujući i autoritarno međureligijsko i međunacionalno komuniciranje proizvodi *entropiju* – nered, dezorganizaciju, gubitak informacija[3], što sputava i uništava duhovnost[4] i svjetski etos[5]. Demokratsko međureligijsko komuniciranje – međusobno (s)poznavanje, (spo)razumijevanje, suradnja i zajedničko djelovanje, afirmiraju i razvijaju duhovnost i svjetski etos.

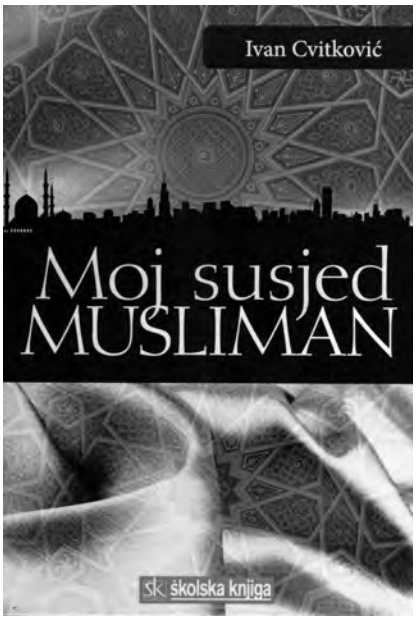

U funkciji prevladavanja nedemokratskoga međureligijskog komuniciranja je i knjiga indikativnoga naslova – *Moj susjed musliman*, akademika i profesora na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, Ivana Cvitkovića.[6] Autor je ovoga teksta, inspiriran sadržajem ove knjige, te koristeći nove izvore literature, napisao njezin znatno proširen prikaz.

Zanimanje za odnos između kršćana i muslimana, u Europi i svijetu, sve je aktualnije. Na to je potkraj 20. i početkom 21. stoljeća, ponajviše, utjecalo:

1) Jačanje političke uloge islama, posebice, od Iranske revolucije imama Khomeinija 1979., jačanje

[1] "Etnicitet je u svom ekspresivnom obliku – kao nacionalna i povijesna svijest, (…), ...značajno sredstvo povezivanja etničkih manjina… Među relevantne sastavnice etniciteta ubrajamo i religiozni identitet" (Vreg, 1998:84).

[2] "Tijekom života čovjeka, spoznaju se biološke osnove njegove biti, afektivno-kognitivni motivi komuniciranja i djelovanja, nagoni preživljavanja, dominacije i agresivnosti, te ostale osobine" (Vreg, 2000:19).

[3] Entropija je u komunikacijskom procesu gubitak informacija, najmanje na tri razine: tijekom prijenosa informacija od pošiljatelja ka primatelju; u povratnom toku, od primatelja ka pošiljatelju i tijekom samog procesa spoznaje pošiljatelja (Vreg, 1990:25).

[4] **1. židovski**: "Religija nije isto što i duhovnost; ono što čovjek čini u svojoj konkretnoj fizičkoj egzistenciji, za Boga je neposredno važno. Duhovnost je čovjekov cilj, a ne put" (*Leksikon…*, 2005:119). Duhovnost, ovisno o njezinoj vrsti, ulozi i smislu, može biti i sredstvo, a ne samo cilj. **2. kršćanski: "...** kršćanska duhovnost se dade opisati kao cjelovito čovjekovo vjersko ispunjavanje koje reagira na iskustvo Božje spasenjske stvarnosti. Božja se realnost artikulira u susretu s 'bližnjim' (koji traži pomoć)...; u čovjekovoj nutrini koja se može meditativno iskusiti (duh 'uzdiše' u ljudskom srcu..." (...:120). **3. islamski:** "Kuranska je postavka duhovnosti glasoviti stih o 'Otkrivanju Božjega svjetla', u kojemu se Bog opisuje kao 'svjetlo nad svjetlom' (Kur'an, 24,35). Bog je dakle sveprožimljuće svjetlo, dakako ne u fizikalnome smislu. (...). Svijest o sveobuhvatnoj Božjoj prisutnosti karakterizira islamsku duhovnost. On je posvuda, također u nama" (...:121).

[5] Potsjetimo, Hans Küng ističe tri temeljne teze o svjetskom etosu: 1. Nema preživljavanja bez svjetskoga etosa. 2. Nema svjetskoga mira bez religijskoga mira. 3. Nema religijskoga mira bez dijaloga religija.

[6] Knjiga sadrži Uvod, 18 poglavlja, obiman Popis literature, razvrstane u četiri vrste – Izvori, Knjige, Zbornici, Časopisi; te Kazalo imena i Kazalo pomova.

uloge islama u nastanku i razvoji etničkoga identiteta kod nekih naroda, ili očuvanje tog identiteta kod, primjerice imigrantskih grupa (7. str.).

2) Povećanje broja sljedbenika islama u svijetu. U mnogim europskim državama u kojima kršćani čine većinu, islam je po brojnosti sljedbenika druga religija (7.-8. str.).

3) Odnosi između kršćana i muslimana postaju aktualniji ako ekstremisti obiju konfesija šire strah o opasnosti od onih "drugih" za vlastiti identitet, služe se svojom religijom za ostvarenje vlastitih radikalnih političkih i inih ciljeva, uključujući i terorističke akcije (8. str.).

4.) Islam je od, svih poznatijih živih religija, budizma, hinduizma, taoizma, šintoizma, europskim kršćanima, najbliži; često je religija prvih susjeda (8. str.).

Cvitković, nakon opsežnoga uvodnog teksta, piše i o stanju, te političkim kretanjima među muslimanima, o muslimanima u Europi i Europskoj Uniji, o "Europskom islamu" ili islamu u Europi, o društvenom statusu muslimanke, o sličnostima i razlikama u vjerovanjima kršćana i muslimana; o moralnim vrijednostima, poukama i porukama islama[7] i kršćanstva, o odnosu kršćana na Zapadu prema islamu i muslimanima, o odnosu muslimana prema Zapadu, kršćanstvu i kršćanima, o islamu i kršćanstvu u kontekstu demokracije i vjerskih sloboda.

"U pravu je Bernard Lewis [Luis]", primjećuje Cvitković, "kad kaže da je islam bliži kršćanstvu (dakako i židovstvu), nego bilo kojoj od 'velikih' religija poput budizma, hinduizma, konfucijanstva, itd. ...Islam i kršćanstvo sličniji su nego što to misle i mnogi kršćani i mnogi muslimani" (12. str.). Kršćanstvo i islam, prema Lewisu, dovele su u sukob njihove sličnosti, a ne njihove razlike. Tko su rušitelji duhovnosti i svjetskoga etosa? Obraćajući se Uzvišenom Stvoritelju, pjesnik kaže (Kišević, 1992):

> Sve to što čovjek stvori
> to još se sagraditi može,
> ali oni ruše i ono
> što Ti si stvorio, Bože.
>
> Podijelili su i Tebe
> da lakše vladaju s nama.
> O, kad bi mogli i zrak bi
> sapeli granicama.

U tekstu koji slijedi, sažeto ćemo razmotriti stanje i raznolikost islamskoga svijeta – rasprostranjenost islama u suvremenom svijetu, raznolikost i nejedinstvo islamskoga svijeta, zaostajanje muslimanskoga svijeta; odnos kršćana na Zapadu prema islamu i muslimanima, kopernikanski obrat Rimokatoličke crkve prema islamu i muslimanima, odnos muslimana prema Zapadu, kršćanstvu i kršćanima.

Stanje i raznolikost islamskoga svijeta

Islam nije nikad bio monolitan identitet.
Karen Armstrong

Rasprostranjenost islama u suvremenom svijetu. Islam se, demografski eksplozivno, širio od svoga postanka do danas. "Muslimanska društva imaju stopu godišnjeg rasta stanovništva 2,10%, što je najveća stopa u odnosu na sve ostale zemlje u svijetu,..." (50. str.). Muslimanska je populacija različite nacionalnosti. Danas sljedbenike islama čine pripadnici više od 60 jezičnih i etničkih zajednica – Arapi, Turci, Indijci, Indonežani, Kinezi, Nigerijci, Malijci, Azeri, Uzbeci, Alžirci, Albanci, Bošnjaci, Pakistanci... Indonezija (oko 194 milijuna), Pakistan (oko 140 milijuna), Bangladeš (oko 130 milijuna), Indija (oko 130 milijuna) – četiri su azijske zemlje s najvećom muslimanskom populacijom. Oko 80% muslimana u svijetu nisu Arapi. Arapska etnička komponenta je utjecajna u islamu, iako u strukturi muslimanskoga stanovništva čini manjinu. Razlog je i to što je islam nastao među Arapima, a i Kur'an je objavljen na arapskom jeziku.

Raznolikost i nejedinstvo islamskoga svijeta. Muslimanski svijet, kao ni kršćanski, nije jedinstven. Naprotiv, duboko je podijeljen. Ni islam nije jedinstven. "Od samog, početka islam nikada nije bio monolitan entitet", citira Cvitković Karen Armstrong (51. str.). U nedostatku jedinstva islama, poput jedinstva ostalih religija, nema ništa iznenađujućeg. Karl-Josef Kuschel[8] piše o unutarnjem pluralitetu suvremenog islama (51. str.).

Koji su činitelji podijeljenosti muslimanskoga svijeta? Muslimanski je svijet veoma raznolik po pripadnosti različitim rasama, nacijama, kulturama, društvenim strukturama. Iako je doktrinarno učenje islama isto, islam se u Americi, Europi, Aziji i Africi, dosta razlikuje. Islam je širenjem poprimio i razvio konkretna regionalna – ekonomska, politička, kulturalna, pa i obredna obilježja[9]; kao i razlike u razvoju demokratizacije društva. "Društvene i civilizacijske razlike", primjerice, "između senegalskih, kineskih, indonežanskih, arapskih i južnoazijskih muslimana", piše Tariq Ali, "daleko su veće od sličnosti koje oni dijele s nemuslimanskim članovima svojih zajednica" (u: Sim,

[7] Europljani, prema Cvitkoviću, trebaju znati: o pojmu i nastanku islama; o Muhamedu, Božjem poslaniku; o rasprostranjenosti islama; o islamskom naučavanju; o islamskim običajima i obredima.

[8] Karl-Josef, Kuschel, *Spor oko Abrahama*, Sarajevo, Svjetlo riječi, 2000.

[9] "… indijski islam je prihvatio brojne obredne običaje hinduističke provenijencije", citira Cvitković Maxa Webera (62. str).

2006:170). "Muslimani u Indoneziji preuzeli su neke vrjednote hinduizma, pa odaju štovanje prvom čovjeku koji je tamo donio islam polažući cvijeće na njegov grob i paleći tamjan. Običaji nisu izvorno islamski. Na Javi obavljaju obred žetve (riže, op. a.), koji je, također, neislamski. ...taj obred ima funkciju okupljanja članova šire obitelji" (147. str.). U nekim zemljama postoje velike podjele i razdori među muslimanima. Povijest svjedoči o sukobima među muslimanima koji nastaju odmah poslije Muhamedove smrti – međusobna osporavanja, pojava različitih škola i pravaca u islamu. "Riječ je o etničkoj zatvorenosti, pa i međusobnim sukobima različitih muslimanskih grupacija, o regionalnim i kulturološkim razlikama, itd." (51. str.). Podsjećamo na sukobe i nasilje između sunita i šijita, uključujući i početak 21. stoljeća. Sve to destabilizira političko i čitavo društveno stanje u današnjem islamskome svijetu, posebice u Iraku, Alžiru, Afganistanu, Pakistanu... (51. str.).

U muslimanskim zemljama, u odnosu na zapadnoeuropske, različito se shvaća uloga religijskih vođa u političkom životu i društvu uopće, spolna i rodna ravnopravnost, liberalizacija seksa, izborna demokracija... "Muslimanska društva pokazuju veću potporu jakoj društvenoj ulozi religijskih autoriteta nego zapadna društva", referira se Cvitković na R. Ingleharta i P. Norrisa.[10] Najčešće je riječ o zemljama s jakom religioznošću stanovništva. Govoreći općenito, "muslimani teže od kršćana prihvaćaju ideju o religiji kao privatnoj stvari (premda je ne ljube ni neki kršćani)", misli Cvitković (60. str.). Osnovni uzrok je i to što islam nije doživio onaj oblik i stupanj reformacije/modernizacije koji se dogodio u Zapadnoj Europi.

Od 18. stoljeća, unutar islama nastaju reformski pokreti koji su odbacivali ili prevladavali srednjovjekovnu islamsku tradiciju, te usklađivali islam sa suvremenom kulturom i civilizacijom. To se često događalo u obliku borbe za prvobitni islam. Drugi poticaj za autonomnu modernizaciju islamskoga svijeta bilo je oživljavanje povijesnoga sjećanja i nužnost zaštite islamske tradicije od europskih kolonijalnih osvajača. Sredinom 20. stoljeća mnoge su muslimanske zemlje izborile političku samostalnost i oslobodile se kolonijalnih vlasti (Indonezija – 1945.; Pakistan – 1947.; Libija – 1951.; Maroko – 1956.; Sudan – 1956., ...). S političkom samostalnosti u tim zemljama muslimani su, ovisno o unutrašnjim društvenim okolnostima, uz religijski, razvijali i nacionalni identitet, te formiranje i funkcioniranje nacionalnih država. Treći činitelj modernizacije islamskoga svijeta je utjecaj zapadnoeuropskih vrijednosti koje su osmišljavali i prenosili u svoje zemlje studenti koji su se školovali na zapadnoeuropskim sveučilištima. Sayyid Ahmed Khan (1817.-1898.), Džemaludin Al-Afgani (1838/9.-1897.), Muhamed Abduhu (1849.-1905.), Muhammad Rašid Rida (1865.-1935.), Mustafa Kemal-paša Atatürk (1881.-1938.), Mehmed Džemaludin ef. Čaušević (1870.-1938.), Husein ef. Đozo (1912.-1982.) – neki su istaknuti islamski reformatori.

Početkom druge polovine 20. stoljeća u muslimanskome su svijetu bile aktualne ljevičarske ideje i pokreti: Ahmed Sukarno u Indoneziji, Seku Ture i utjecaj njegova djela *Islam i socijalizam* – u Alžiru, Egiptu, Maleziji... Nakon njih pojavljuju se radikalni pokreti kao odgovor na prvospomenute pokrete.[11] Zapad izbjegava svoju odgovornost u potpori tim pokretima zbog straha od daljnjega jačanja ljevičarskih pokreta. U 20. stoljeću među muslimanima u Europi, prije svega u jugoistočnoj Europi, pojavili su se različiti pravci tumačenja i recepcije "islama (različite forme tesavufa, islamskog ezoterizma, ši'izma, itd.): 'liberalni'; 'fundamentalistički'; 'retrogradni'; 'radikalni'; 'vehabijski'; 'neovehabijski'; 'dogmatski'; 'tradicionalni'; 'marginalni'; 'folklorni'; 'agresivni'; 'integrativni'; 'razbijački'; 'suvremeni'; 'europski'; 'totalitarni' islam, itd." (51. str.).[12] U osnovnim pitanjima, podsjeća Cvitković, riječ je o jednoj istoj religiji, a u sociologijskim varijacijama vezanima za ta pitanja, pokazuje se heterogenost tog islama: od Afganistana do Alžira, od Saudijske Arabije do Irana, od Bosne i Hercegovine do Malezije, itd. (51.–52. str.). Većina navedenih pravaca tumačenja i recepcije islama utjecala je i na zaostajanje muslimanskoga svijeta.

Zaostajanje muslimanskoga svijeta. Na ovaj su problem u Bosni i Hercegovini, ponajviše, ukazivali reformatori Džemaludin ef. Čaušević i Husein ef. Đozo. Čaušević nastoji reformirati "… prosvjetu i medrese, ulemu i govor o islamu, medije i pismo, institucije i, reklo bi se, sam ovdašnji konzervativni mentalitet. … Bosnu na svoj način otvara ka Evropi čvrsto uvjeren da muslimani mogu opstati i živjeti pod 'austrougarskim kršćanskim carem'. … traži da se u islam povjeruje kao onu vjeru koja prihvaća izazove pozitivnih novina – evropske nauke i evropsko uređenje obrazovnih i kulturnih institucija" (Karić i Demirović, 2002:12).

Husein ef. Đozo[13] kaže: "Primitivizam, nepismenost, kulturna i ekonomska zaostalost predstavljaju

[10] Ronald, Inglehart; Pippa, Norris, *Sveto i svjetovno*, Zagreb, Politička kultura, 2007.

[11] Pojavljuju se različiti politički pokreti: govori se o: 'militantnom islamu', 'muslimanskim fanaticima', 'islamskome fundamentalizmu', 'radikalnom islamu', 'političkom islamu', 'ispolitiziranom islamu'... (62. str.).

[12] "Islam je nazadan i fundamentalističan zbog beznađa" (Baudrillard, 2003:48).

najvećeg dušmanina islamu... Ne smijemo zaboraviti da je procenat nepismenih još uvijek najveći među muslimanima,... nažalost u nekim krajevima i muslimanskim sredinama osjeća se otpor prema školovanju djece, naročito ženske; u nekim se krajevima [čak] zadržala [i] krvna osveta, kupoprodaja žena i drugi vidovi primitivizma, da se malo čita, a mnogo troši alkohol...“ (u: Karić, 2012:31). *Taklid*, nekritičko – oponašanje, povođenje za drugima), za Đozu je ukleta sudbina islamskoga povijesnog mišljenja, što proizvodi dekadenciju i preziranje islamskoga svijeta.

Muslimansko stanovništvo, pretežito, živi u više od pedeset zemalja sjeverne Afrike, Bliskog istoka i dijela jugoistočne Azije. Nedostatak političkih sloboda, raslojavanje društva, politička nestabilnost, nedostatak društvenih reformi, sekularnih ideja i projekata, te korumpiranost, osnovna su obilježja političkih sustava u muslimanskim zemljama. U većini muslimanskih zemalja pismenost je stanovništva manja od 50%; u Nigeru je samo 15,9%; u zemljama s kršćanskom većinom 90%. Svaka druga žena u arapskom svijetu je nepismena (52. str.). “U SAD-u je između 1980. i 2000. godine iz svih arapskih zemalja, (koje imaju oko 300 milijuna ljudi, op. a.), prijavljeno 370 patenata, dok ih je u isto vrijeme iz Izraela prijavljeno okruglo 8000, a iz (Južne, op. a.) Koreje više od 16000. U muslimanskom je svijetu, početkom XXI. stoljeća, djelovalo samo 500 sveučilišta (usporedbe radi, u Indiji ih ima 8407, u SAD-u 5758)“ (52. str.).

Prema izvoru koji je koristio Cvitković, samo se Turska ubraja u industrijske zemlje islamskoga svijeta. Na putu svojevrsne industrijalizacije, te stanovitoga stupnja autohtone modernizacije su i ostale muslimanske zemlje, poput Ujedinjenih Arapskih Emirata[14] i Malezije. Industrijski razvijene europske zemlje utječu na pojedine aspekte prevladavanja zaostajanja muslimana koji žive i rade u njima. Isto to, primjerice, čine Indija Kina, Izrael, Južna Koreja, Singapur, te ostale neeuropske zemlje koje se moderniziraju, a u njima muslimani čine manjinski dio stanovništva.

Odnos kršćana na Zapadu prema islamu i muslimanima

“Kur’an je preveden na latinski jezik davne 1143. godine. Rimski je papa (Klement VII., 1523. – 1534., op. a.), 1530. dao spaliti prijevod Kur’ana objavljen u Veneciji.“ (99. str.). Latinski je prijevod Kur’ana objavljen i u Švicarskoj 1543. godine, a potom su slijedili prijevodi na talijanski 1547., nizozemski 1641., francuski, pa engleski 1649. Luteran Salamon Schweiger prevo je Kur’an na njemački jezik u XVI. stoljeću (99. str.). Kur’an je do danas preveden na mnoge europske jezike. Enciklopedije islama objavljene su na nizozemskom, engleskom, francuskom, njemačkom, bosanskom... jeziku. O islamu su objavljeni, također, riječnici i leksikoni. Sve to, potaknulo je mnoge istraživače da proučavaju islam.

“J. W. Goethe je napisao, Kur’an je knjiga ‘koja nas uvijek iznova odbija, a onda opet privlači, zadivljuje i na koncu opet sili na poštivanje’. Zbog toga ga je A. W. Schlegel nazvao ‘starim islamiziranim poganinom’“ (100. str.). I Gotthold Ephraim Lessing, poput Goethea, muslimane nije smatrao neprijateljima. Suvremena kršćanska islamologija prepoznaje nove mogućnosti za dijalog s muslimanima. “Doprinos tim, novim pogledima za dijalog s muslimanima dali su Louis Massignon, Ch. Forster, K. Kuschel i drugi“ (109. str.).

Sve do Drugoga vatikanskog koncila, studije o islamu opterećene su antiislamskim predrasudama. To, nažalost, ne znači da antiislamskih predrasuda nema i danas. Naprotiv, mnogi naraštaji kršćana odgajaju se i danas – na literaturi, usmenom predanju, sijelu i prelu o teškom životu “kršćana pod otomanskom vlašću i o prisilnoj islamizaciji, što je moglo jačati odbojnost prema islamu i muslimanima“ (100. str.). Islam je, prema tom shvaćanju, došao u kršćansku Europu kao religija stranaca, osvajača i tlačitelja. Najčešće je takva edukacija opterećena i mitovima i manipuliranjem. Kršćanski ekstremisti misle da su muslimani u Europi samo islamizacijom “onesviješćeni” Europljani (100. str.). Oni u islamu prepoznaju jednog od najvećih “neprijatelja“ zapadnoga (kršćanskog) svijeta! Tomu su pridonijeli dolazak muslimana u dijelove kršćanske Europe u osmom stoljeću, pa do opsade Beča i poraza Turaka pod zidinama toga grada 1683. godine. Kod dijela kršćana, ponajviše zbog slabog poznavanja islama, uvriježilo se pogrešno shvaćanje o islamu kao fanatičnoj i primitivnoj vjeri. “Ta predstava gradila se dijelom preko stare teolo-

[13] Husein Đozo je bio i ostao dugogodišnji “reformatorski autor i respektabilan bosanskohercegovački mislilac“ povijesno značajne reformatorske škole o “kretanju naprijed“ o “progresu“ i usvajanju novog (Karić, 2012:31). “Na studijama na Univerzitetu *El-Ezher* u Kairu, misao [o reformi i obnavljanju u islamu] u meni je još više sazrela“, piše Đozo (u: Karić, 2012:31).

[14] Ujedinjeni Arapski Emirati su se, nakon ujedinjenja 1971., do danas, zahvaljujući nafti transformirali iz pustinjskih područja u modernu državnost. Brzina tih promjena i priliv milijuna ljudi iz cijeloga svijeta pretvorili su islamski-utjecajna društva u kulturalni melting pot. Četiri njemačka umjetnika – slikar, dirigent, dizajner kustos muzeja, preselili su se u Emirate kako bi unaprijedili razumijevanje i pomogli u stvaranju nove – kozmopolitske kulture Zaljeva (Hasel, 2011:1).
Mladi ljudi u Dubaiju, Abu Dhabiju, Kuwaitu i Omanu, morat će biti veoma kreativni u bliskoj budućnosti. Svjesni su da nakon postnaftnog razdoblja dolazi novo tehnološko doba u kojem im samo znanje donosi blagostanje i sigurnost. Znanost i tehnički predmeti, zato su upravo sada, posebno, popularni među sudentima (Diehn, 2011:1).

ške misli, a potom književnosti, (tradicionalne vjerske pedagogije, op. a.), te političke (i ine, op. a.) publicistike (koje su manipulirale kršćanskim vjernicima, op. a.)“ (101. str.). “Katkad se na osnovi tekstova u zapadnim medijima[15] i revijama može steći dojam kao da su muslimani fanatici, da je to vjera fanatika koji mrze Zapad i sve što je zapadno“ (104. str.).

Prosvjetitelji su nam ostavili mnoge pozitivne stečevine, ali ostavili su i zablude o islamu, poput Montesquieuove, da islam “govori samo o maču“ (104. str.). Razmotrimo, ukratko, nekoliko zabluda kršćana na Zapadu o islamu.

Islam je hereza kršćanstva. Kršćani su dugo živjeli u nepoznavanju islama i nerazumijevanju njegova naučavanja. To podsjeća i na zabludu s početcima kršćanstva, kad ga se smatralo židovskom sljedbom. Za Isusa su govorili da buni narod, da je šarlatan, tesarov sin koji je poludio, itd. “Za Ivana Damaščanskog, islam je bio posljednja kršćanska ‘hereza’ ..., a Muhamed ‘lažni poslanik’. I za T. Akvinskog, Muhamed je bio lažni prorok,..., zagovornik seksualnih sloboda, predstavnik iskrivljene istine. ...Muhameda se predstavljalo kao ‘varalicu i hohštaplera’, ...Neki i danas ‘poučavaju’... da je Kur’an najagresivnija božja knjiga... islam je za jedne bio ‘iskvareno kršćanstvo’ (Vigny), za druge ‘pročišćeno kršćanstvo’ (Lamartin), religija mira i uživanja u životu“ (101.–102. str.).

Islam je religija Arapa. Islam je, kao univerzalnu religiju, unatoč pojedinim razlikama, nedopustivo, reducirati na bilo koju nacionalnu odrednicu – “egipatski islam“, “iranski islam“, “bošnjački islam“... Bilo bi to, ne samo “sekularizairanje“ (Corbin) nego i “nacionaliziranje“ islama. Zato je “pogrješno i poistovjećivanje islama (zbog arapskog jezika u Objavi i obredima i jer je Poslanik bio Arap) s arapskim etnikumom, što bi iz pripadnosti islamu isključilo većinu muslimana koji su etnički nearapi“[16] (102. str.).

Fotografija Mirsada Begović

Muhamed nije “osnivač islama“. Tako piše arhiepiskop Janulatos Anastasije u svojoj knjizi *Islam*[17] (102. str.). Iako je orijentalistika pridonijela i znatno objektivnijem odnosu kršćana na Zapadu prema islamu i muslimanima, “i danas dio autora, pretežito iz dijela orijentalista neislamske (bolje reći, antiislamske) orijentacije kao da se trudio i trudi da kod kršćana (pravoslavnih, katolika, protestanata) stvori svijest o islamu (dakako, i o njegovim sljedbenicima) kao izrazito negativnoj (!) religiji... Satyaraja dasa Adhikari (Steven Rosen), u knjizi *Dijalozi Isto-*

[15] “Na Zapadu su muslimani“, citira Cvitković Milana Vukomanovića, “i danas verovatno bolje poznati po afganistanskim mulama, progonu Salmana Ruždija, bin Ladenu, (inferiornom društvenom, op. a.) položaju žena ili džihadu nego, recimo po svojoj grandioznoj arhitekturi, poeziji, filozofiji, da ne govorimo o poznavanju *Kur’ana* koji je počeo nešto više da se kupuje i čita u nekim zapadnim zemljama tek nakon događaja od 11. septembra 2001.“ (fusnota 150, 104.–105. str.). Vukomanović M., *Homo viator – religija i novo doba*, Beograd, Čigoja štampa, 2008.

[16] “Islam je naveo princip potpune jednakosti ljudi bez obzira na rasu. Pišu da je i u ovom pogledu Muhamed služio primjerom. Jedna od njegovih žena bila je crnkinja, a svoju ćerku udao je za jednog crnca. Islam je našao pristalice među ljudima svih rasa“ (fusnota 145., str. 102.), citira Cvitković Vojislava Stanovčića – V. Stanovčić, *Političke ideje i religija*, Beograd, Čigoja štampa, 2003.

[17] Anastasije, Janulatos, *Islam*, Beograd, Hrišćanski kulturni centar, 2005.

ka i Zapada – susret religija, za islam kaže da 'podrijetlo vuče od Muhameda i njegove reakcionarne religije u Arabiji'!" (103. str.).

Zablude među katolicima o islamu. José Maria de Balaguer, osnivač "Opusa Dei", smatra da je islam poslije komunizma bio najveća prijetnja Crkvi. Njegov nasljednik Alvardo del Portillo "vidio je izbijanje verskog rata na Balkanu kao znak da je islam krenuo na Zapad gurajući Europu bliže ambisu" (105. str.). Papa Benedikt XVI. je, tijekom svojeg posjeta rodnoj Bavarskoj, osudio vjerski motivirana nasilja i nasilna obraćanja; u čemu nema nikakvoga prijepora, kaže Cvitković. Pritom je citirao riječi koje je za poslanika Muhameda, još u XIV. stoljeću kazao bizantski car Manue II. o tome da je Muhamed donio samo "zle i neljudske stvari, poput zapovijedi da se mačem širi vjera". Papa je osudio koncept "svetog rata" ili "džihada" (105. str.). "Od Pape bi valjalo očekivati", kaže Cvitković, "da bar toliko poznaje Kur'an, da zna da se u njemu nigdje ne spominje 'sveti rat'. Drugo su kontroverze, pa i zlonamjerne interpretacije (i među kršćanima i među muslimanima) džihada kao 'svetog rata'" (105.-106. str.).

"... suvremena teologija formulira džihad s jedne strane kao borbu zajednice za samoodržanje i s druge strane kao nastojanje pojedinca oko jedinstvene osobnosti. Tijekom povijesti, ideja je džihada bila često zloupotrebljavana. Tomu je na ruku išla, prije svega, teza da islam i politika pripadaju skupa. Dužnost poslušnosti prema vodstvu bio je sljedeći čimbenik koji je išao na ruku toj zloupotrebi"[18] (Balić, 2005:409). (...). Odredbe Kur'ana o ratu sadržane su i u ovim stihovima: "Borite se na Božjem putu protiv onih koji se bore protiv vas! Ne prelazite granice!..." (Balić, 2005:409). Sljedeći Muhamedov iskaz o ratu i nasilju je bioetički i socijalnoekološki orijentiran: "Budite međusobno i prema drugima čovječni i pravedni! Čovjekov život i imutak trebaju vam biti sveti i nepovredivi. Čovjek je Božje stvorenje; proklet bio tko ga uništi. Budi nepomirljiv prema samovolji i nasilju i pokušaj ih spriječiti" (Balić, 2005:-409). A što su bili križarski ratovi? Što je njihov *spiritus movens*?

Pokretački duh križarskih ratova bili su opsjednutost ratom i pohlepnim politeizmom, čija su sredstva "svete" – predrasude, moć, sila, nasilje, pljačka, sveopća ratna destrukcija. Oslobađanje svetih mjesta za kršćane u Palestini i Kristova groba u Jeruzalemu bio je samo izgovor. "Podsjetimo se: na crkvenom Saboru u Clermont Ferrandu (1095.), papa (Urban II., 1088. – 1099., op. a.), poziva na (Prvi križarski, op. a.) rat protiv muslimana. Slijedi niz križarskih ratova.[19] Koliko je samo katoličkih papa i biskupa bilo na tragu križarskih ratova", pita Cvitković (108. str.). Osim oružanih, postoje i implicitni ratovi koji besprijekorno funkcioniraju i u miru, a njima se ostvaruje, više ili manje, nevidljivo, političko, ekonomsko i ino podčinjavanje, dominacija i ratna destrukcija, čiji je sastavni dio i fundamentalizam, uključujući i vjerski fundamentalizam. Stoga Carl von Clausewitz lucidno primjećuje: "Ne postoji čisto vojna procjena velikoga strategijskog pitanja, niti čisto vojna shema njegova rješenja" (Clausewitz, 1997.). Evo nekih primjera.

"Ma dajte, molim vas!" Kardinal Giacomo Biffi iz Bologne pozvao je Rim da useljenje ograniči na katolike kako bi se 'spasio identitet nacije'? "Posebno su začuđujuće djelovale njegove konstatacije kako muslimani imaju 'drukčiju hranu, blagdane i obiteljski moral'", citira Cvitković Patricka Buckannana[20] (106. str.). Sjetimo se i "iznimne popularnosti knjige njemačkog političara Thilla Sarazzina iz 2010. u kojoj kritizira politiku multikulturalizma, a koja je naročito uperena protiv muslimana. (...) I cijela je Europa zahvaćena tim ledenim desničarskim dahom" (Drakulić, 2012.). Najčešće se traži povod da se pokaže kako su drugi običaji opasni i ugrožavajući. "Rasprava koja je na prvi pogled kulturološka, ustvari je politička jer se njezin intenzitet u ovome času može objasniti jedino u svjetlu porasta netrpeljivosti prema drugima i drugačijoj kulturi u Europi, bilo da su to Tunižani, Turci, Romi ili netko treći. Da komadić kože penisa može postati predmet velike nacionalne diskusije? Ma dajte, molim vas!" (Drakulić, 2012.). Univerzalna ljudska prava često prikrivaju nametanje običaja i svjetonazora "...većinske kulture manjinskoj i otkrivaju nacionalizam – kako švedski ili njemački, tako i europski, u smislu da su europska kultura i običaji iznad onih neeuropskih naroda i kultura" (Drakulić, 2012.). O tome svjedoče i problemi – mode, glazbe, hidžaba, burke, obrezivanja, klanja životinja prema židovskim i islamskim propisima, podizanja minareta, itd. I ovdje je misao Karla Marxa o religiji kao opijumu naroda (opakim predrasudama i manipulacijom, op. a.), instrument implicitnoga

[18] "Ako je po Kur'anu mlada država morala pribjeći ratu kao sredstvu samoobrane, onda to kasnije – u složenoj muslimanskoj državi – nije bilo toliko nužno. Prije svega promijenio se sadržaj pojma *džihad*, pod kojim se podrazumijeva dužnost vjernika u oblikovanju novoga, pravednog društva izgrađenog na bratstvu. Ideja džihada u smislu ratnoga sukoba s nepravednim i ignorancijom (džahilija) ispunjenim društvom ubrzo je izgubila zbiljsko značenje" (Balić, 2005:408-409).

[19] "Jedini evropski kralj koji je ubijen po pobunjenoj masi, jer nije htjela da krene na križarske vojne za papin račun, bio je jedan hrvatski kralj" (108. str.), citira Cvitković Miroslava Krležu – M. Krleža, *Mnogopoštovanoj gospodi mravima*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2009.

[20] Buckannan, Patric, *Smrt Zapada*, Zagreb, Kapitol, 2003.

rata u miru – instrument političkoga i religijskog fundamentalizma prema drugima i različitim.

Deus omen avertat. "Činjenica da Karl Marx nije više *persona non grata* (ni, *italic*, op. a.)" – u Vatikanu, primjećuje Guste Santini, "govori sama po sebi" (Santini, 2011.). Unatoč činjenici da kapital, pa i ljudski kapital, nema domovine – da je kapital tamo gdje ima profita; i Republika Hrvatska ima čudnu inačicu "spasitelja vjerskoga i nacionalnog identiteta". Navodimo samo primjer gospodina Radimira Čačića, aktualnoga prvog potpredsjednika hrvatske vlade i poduzetnika, koji je prije nekoliko godina, u emisiji HRT-a *Nedjeljom u 2*, govoreći o zapošljavanju radnika iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj, rekao da ne treba dopustiti zapošljavanje nekršćenih. ***Deus omen avertat*** – **Neka nas Bog štiti** od takvih spasitelja vjerskoga i nacionalnog identiteta. Takvih spasitelja ima i u svim nacionalnim i religijskim sredinama.

Kopernikanski obrat Rimokatoličke crkve prema islamu i muslimanima

Drugi vatikanski koncil Rimokatoličke crkve, svojom Deklaracijom o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama, učinio je kopernikanski obrat prema islamu i muslimanima. "Odluka o spasenju obuhvaća i one koji priznaju Stvoritelja, među kojima su u prvom redu muslimani, koji se, ispovijedajući da drže vjeru Abrahamovu, klanjaju s nama jedinomu, milosrdnomu Bogu koji će suditi ljude na Sudnji dan" (Dogmatska konstitucija o Crkvi – 16); (106. str.). "...Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku majku Mariju. Nju ponekad i pobožno zazivaju. ...cijene moralni život, a Boga štuju napose molitvom, milostinjom i postom" (Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama); (106. str.). Katolička crkva upozorava katolike da im se islam "mora ukazivati kao religija koja nosi vrednote koje su najveće i najcjenjenije među ljudima" (Smjernice, 1978:17); (107. str.).

Zablude o islamu među pravoslavnima. Jedno istraživanje u Bugarskoj pokazuje da je strah od "najezde islama" u porastu. U Rusiji, radnike islamske vjeroispovijesti na privremenome radu, prema informiranju medija, fizički napadaju i ubijaju članovi neofašističkih organizacija.

Na prostorima bivše Jugoslavije: "... svetosavlje je", citira Cvitković Marka Đurića[21], "ipak, najprije značilo obračun sa Zapadnom crkvom i kulturom... Muslimanska reakcija na 'Gorski vijenac' katkad je bila žestoka. Prolazeći kroz 'vrata svetosavlja', a s pojavom vladike Petra Petrovića Njegoša još kroz jedna 'vrata', pravoslavni vjernik i crkveni establišment su islam i katolicizam uvijek doživljavali u negativnom kontekstu" (108. str.). Sljedeći stihovi iz "Gorskoga vijenca" najbolje ilustriraju mračno-fundamentalističke predrasude Njegoša prema islamu i muslimanima (u: Kajan, 2009:45):

> "Nekršću se gore usmrđeše
> Odža riče na ravnom Cetinju
> Sve je pošlo đavoljijem tragom;
> Zaudara zemlja Muhamedom."

Evo još jednog Njegoševa "bisera" – pokazatelja njegova "čojstva, junaštva i svjetskoga etosa": "*Ko ne misli na Koran pljunuti/neka bježi glavom bez obzira!*" (Perišić, 2011.). Njegoš je takvim činom odbio ruku jednoga Svevišnjeg i njegovu ponudu o "dovršenosti duha svima koji to hoće" (Gibran, 1994:62).

Zablude o islamu među protestantima. Martin Luther je muslimane nazvao "đavoljim slugama". Unatoč tome, veoma je cijenio etičko učenje islama (108. str.). Jean Calvin je islam izjednačavao s "idolopoklonstvom" (108. str.). Calvin je, kao vizionar reformacije, u Ženevi uveo totalitarni režim (142. str., fusnota 217). Razumljivo, svaki protestant nema zablude o islamu. Peter Kuzmič, navodi primjer svoga duhovnog mentora, pentekostalnog pastora Ludvika Ullena[22], koji ga je "prigodom svog prvog posjeta odveo, kao vojnika (na odsluženju vojnoga roka u Banjoj Luci, op. a.) do obližnje čuvene, četiri stoljeća stare džamije Ferhadije. Mudri je i duhovni učitelj meni kao mladiću koji se prvi put susreo s islamom, dostojanstveno rekao nezaboravljive riječi: 'i ovdje se ljudi Bogu mole. I oni su Abrahamova djeca, a Isusa štuju kao proroka! Poštuj ih i voli, jer jedino to je pravi kršćanski stav prema muslimanima'" (Kuzmič, 2009:22).

"Predodžbe o islamu kao (primitivnoj, reakcionarnoj i, op. a.) 'antiintelektualnoj religiji' neutemeljene su, pa i neozbiljne... Kad je Europska civilizacija imala 'tamno doba', islamska je civilizacija bila u usponu od Španjolske do indijskog potkontinenta" (102. str.). Kršćani i Zapad u cjelini, često zaboravljaju na *doprinos muslimana europskoj znanosti i kulturi*: razvoju matematike, medicine, (astronomije, op. a.), zemljopisa, arhitekture i urbanizma, društvenih (i humanističkih, op. a.) znanosti, (posebice filozofije, op. a.), tehnologije, umjetnosti itd. Raspad muslimanskih carstava, dioba muslimanskoga svijeta u kolonijalnom osvajanju, te stvaranje modernih nacionalnih država u 20. vijeku usporili su i umanjili optimalnu mogućnost jačanja i razvoja islamskoga svijeta (47. str.). "Sve do XVI.

[21] Đurić, Marko, "Kako ćemo do zajedništva i bratstva", *Znakovi vremena*, Sarajevo, br. 28/2005.

[22] "Pentekostalne crkve, kršć. crkve unutar protestantskih crkava, nastale u 19. stoljeću u SAD-u" (*Hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 7, 2004:317).

stoljeća Europa ima zahvaliti muslimanskim zemljama za znanstvena otkrića koja su dolazila iz njih...“ (48. str.). “Nakon propasti Rimskog Carstva, muslimanska civilizacija“, ističu Richard Koch i Chris Smith, “postala je u Europi vojno, kulturno i znanstveno nadmoćna. Tek pod okriljem islama europska se civilizacija od sredine X. do sredine XIII. stoljeća počela izvlačiti iz mraka srednjeg vijeka. Kada je kršćanska Europa izgubila gotovo sve grčko znanje, ono se sačuvalo i cijenilo u cijelom islamskom razdoblju. Prekrasni islamski gradovi u Španjolskoj – Sevilla, Granada i Cordoba – bili su magneti za učenjake svih vjera; muslimani, židovi i kršćani surađivali su na veliku uzajamnu korist. Posredovanjem arapskih učenjaka Zapad je dobio moderne brojeve, ponovno otkrio djela starogrčkih znanstvenika, napredovao u astronomiji i... stekao nova znanja o Perziji, Indiji, a posebice o Kini, jedinoj civilizaciji koja se mogla u znanosti i tehnologiji mjeriti s islamom“[23] (104. str.).

Odnos muslimana prema Zapadu, kršćanstvu i kršćanima

Zapad je za neke vodeće intelektualce iz islamskoga svijeta povijesni neprijatelj islamu i muslimanima, što se “dokazalo u kršćanskim ratovima, evropskome kolonijalizmu i hladnom (te, implicitnom, op. a.) ratu“, citira Cvitković Johna Espositoa[24] (115. str.). “Kad je riječ o odnosu islama i muslimana prema nemuslimanima“, primjećuje Cvitković, “sve se, u načelu, kod većine muslimanskih autora, svodi na odnos prema ‘sljedbenicima Knjige’ (židovima i kršćanima)“[25] (54. str.).

I u muslimanskome svijetu i među muslimanima nema jedinstvenoga zajedničkog stajališta prema Zapadu, kršćanstvu i kršćanima, kao što nema takvoga stajališta kršćana na Zapadu prema islamu i islamskome svijetu. Postoje muslimanske zemlje koje poštuju vjerske slobode nemuslimana, imaju respektabilnu razinu političkih, ekonomskih i inih odnosa sa zapadnoeuropskim zemljama do onih koje su apsolutno netolerantne prema vjerskim uvjerenjima nemuslimana. “Godine 2008., od 52 zemlje u kojima je zabilježeno kršenje ljudskih sloboda, gotovo polovica su bile muslimanske zemlje[26]. Saudijska Arabija i neke druge muslimanske zemlje nisu nikad prihvatile Deklaraciju o ljudskim pravima koju je usvojio UN 1948. godine“ (55. str.). Magdi Alam, zamjenik urednika talijanskoga dnevnika *Corriere della Sera*, “uvjereni musliman, organizirao je u Rimu prosvjed čiji je cilj bio upozoriti na progone kršćana, poglavito u muslimanskim zemljama. Navodimo nekoliko primjera kršenja vjerskih sloboda i prava kršćana.

Kopti u Egiptu imaju ozbiljnih problema s dopuštenjima za izgradnju crkava u Egiptu. “Traži se da zemlja na kojoj bi se gradila crkva bude u vlasništvu Koptske crkve, da lokacija nije blizu džamije (naravno, džamija se može graditi blizu crkve), da crkva ne bude blizu muslimanskih domova i da se muslimane pita imaju li prigovor na ideju o gradnji crkve u svojoj blizini. Kršćani ne mogu studirati na sveučilištu *Al-Azhar*“, (koji se smatra najstarijim sveučilištem na svijetu, osnovan je 971. godine, op. a.). U Kataru je, nakon 1400 godina, 2008. godine izgrađena prva crkva (predgrađe Dohe). Crkva nema zvonik ni vidljiv križ. To je sukladno zakonskim odrednicama Katara“ (55. str.). “Saudijska Arabija zabranjuje sve druge religije, osim islama. To je zemlja s najviše zloupotreba vjerske slobode. Tamo još postoje kazne za građane te države koji žele slobodno izabrati religiju. Zabranjeno je širenje kršćanske literataure, dok istodobno ta zemlja milijarde dolara daje za tiskanje Kur’ana i druge literature o islamu, širom svijeta. (...) A koliko je samo džamija izgrađeno u Europi koje je financirala Saudijska Arabija (neke, poput sarajevske nose i ime saudijskog suverena ‘Kralj Fahd’)“ (56. str.). I zbog takvoga kršenja vjerskih sloboda, u nekim europskim zemljama, ne dopuštaju izgradnju džamija.

Cvitković navodi i sljedeće podatke o kršenju vjerskih sloboda, te ljudskih i građanskih prava nemuslimana: početkom 20. stoljeća svaki drugi stanovnik Istanbula bio je kršćanin, a početkom 21. stoljeća kršćana u Turskoj ima tek 0,1%. Ciparska pravoslavna crkva tužila je Tursku Europskom sudu za ljudska prava 2009., zbog uništenja ili oskrvnuća 522 crkvene zgrade na turskom dijelu podijeljenoga Cipra. Od 550 zastupnika u turskom parlamentu ni jedan nije kršćanin. Čak i u vrijeme reformi u Otomanskom carstvu kršćanin je mogao biti član turskoga parlamenta (56.str.). “U Iranu[27] ima jedna kršćanska oaza (oko 110

[23] Koch, Richard; Smith, Chris: *Samoubojstvo Zapada*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2007.

[24] John, Esposito, *Nesveti rat*, Sarajevo/Zagreb, Šahinpašić, 2008.

[25] “A što je sa sljedbenicima drugih ‘knjiga’, pripadnicima ostalih ondašnjih ili živućih religija? Treba li i njih tolerirati i poštovati?“, pita Cvitković (54. str.).

[26] “Prema podatcima Međunarodnog društva za ljudska prava, od svih progonjenih vjernika u svijetu 80% su kršćani (v. *Kršćani najprogonjeniji*, u: ‘Svjetlo riječi’, Sarajevo, listopad 2009:53)“ (55. str.).

[27] “... kafić. Držao ga je jedan Jermen – zauvek ću se sećati staklenih vrata na kojima je pored naziva kafića, napisanog malim slovima, stajao znak upozorenja, napisan velikim slovima: VERSKA MANJINA. Svi restorani koje su držali pripadnici drugih vera morali su to istaći na vratima, kako svaki dobar musliman, koji naravno, sve one koji nisu muslimani smatra prljavima, slučajno ne bi jeo iz njihovog prljavog posuđa“, citira Cvitković A. Nafisi (Azar, Nafisi, *Kako čitati Lolitu u Teheranu*, Novi Sad, Rubikon (56. str./fusnota 74).

tisuća) pripadnika Armenske apostolske crkve; nešto nestorijanaca (oko 25 tisuća), te rimokatolika (oko 21 tisuća). U Jordanu oko 7% populacije su kršćani" (56. str.). Nemoguće je biti vjerski nesnošljiv, a biti građanski tolerantan. (...) "Nema tolerancije gdje se, poput Maldiva, zabranjuje prakticiranje bilo koje religije, osim islama, (čak se prelaskom s islama u neku drugu religiju automatski gubi i državljanstvo)" (274. str.). Vjernik, gubitkom državljanstva, postaje *persona non granta* u dotadašnjoj domicilnoj zemlji.

Zbog diskriminacije kršćanskih manjina u zemljama, poput Egipta, Iraka, Nigerije, Irana, Saudijske Arabije, Sudana, Sirije, Vijetnama, američki State Department objavio je izvješće koje upozorava na globalni val nesnošljivosti prema kršćanskim manjinama u njihovim lokalnim zajednicama. Izvješće je fokusirano na vladine politike u tim zemljama – na sektaško i državno organizirano nasilje nad manjinskim grupama (*Osam zemalja u kojima je 'frka' biti kršćanin*, 2012.).

Kahlil Gibran o odnosu sljedbenika različitih religija kaže: "Ljubim te, brate, ma tko da si, odaješ li počasti u crkvi, klečiš li u hramu ili moliš u mošeji. Obojica smo djeca iste vjere, jer različiti putevi religija samo su ljubljeni prsti na ruci jednoga Svevišnjeg. A on nudi ruku i dovršenost duha svima koji to hoće" (Gibran, 1994:62).

Zaključno. Jedinstvo svijeta religija i cjelovitoga Svijeta nije u uniformnosti i jednoumnosti, nego u jedinstvu različitosti, u – pluralnosti, pluriperspektivnosti, integrativnosti. Cvitković je, otvoreno i iscrpno, dosljedno kritički – implicitno ukazao i na nužnost promjene dominantnoga međureligijskog komuniciranja u demokratsko međureligijsko komuniciranje. Demokratsko komuniciranje se temelji na otvorenosti, kritičnosti, javnoj polemici, respektabilnoj kulturi dijaloga, prospektivnoj odgovornosti.

Imperativ prospektivne odgovornosti religija je – osmišljavanje i prakticiranje pluralne demokracije u vlastitome biću, demokratsko međureligijsko komuniciranje, te komuniciranje sa subjektima sekularne vrijednosne orijentacije. Arapske i muslimanske zemlje su, posebice nakon promjena koje kolokvijalno nazivamo "arapsko proljeće", pred izazovima odgovornosti prema vjerskim manjinama i građanima sekularne orijentacije. Isto to obvezuje kršćanstvo i ostale religije u zemljama u kojima su one vjerska većina.

Da je to moguće dokazuje i obvezuje, i Duh – Adema (Adama), Nuha (Noaha), Ibrahima (Abrahama), Muse (Mojsija), Isaa (Isusa), Ejjuba (Joba), Idrisa (Henoka), koji je tisućama godina nadahnjivao židove, kršćane i muslimane. Etika prospektivne odgovornosti religija treba prevladavati konfrontaciju s drugima i različitim – usmjeravati ih na demokratsko komuniciranje, međusobno (s)poznavanje i integraciju. Tomu može značajno pridonijeti i institucionalni odgoj i obrazovanje – realizacija sadržaja nastavnih predmeta, poput Povijesti religije i Religijske kulture. Samo prospektivno odgovorni subjekti-akteri, mogu graditi bolju i pravedniju budućnost; razvijati – kritičnost i odgovornost umjesto cinizma i dogmatizma; ravnopravnost umjesto podčinjavanja i dominacije; interaktivnost i integrativnost umjesto fundamentalizma; dijalog umjesto monologa; duhovnost umjesto nasilja[28]; altruizam umjesto egoizma. To su i nužne pretpostavke učinkovitoga pravladavanja destrukcije duhovnosti i svjetskoga etosa.

[28] Kad "...humanost imanentna sebi samoj zauzima prazno mjesto mrtvoga Boga, čovjek počinje sam vladati, ali više nema konačnoga cilja. Nemajući više neprijatelja, čovjek ga proizvodi iznutra i izlučuje različite vrste nečovječnih metastaza. (...) Umjesto o nasilju, valjalo bi više govoriti o virulentnosti (otrovnosti, kužnosti, zaraznosti, zlobi, op. a.)" (Baudrillard, 2003:79-80).

Literatura

Balić, Smail (2005.): *Rat*, u: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam*, Zagreb, Svjetska konferencija religija za mir i Prometej.

Baudrillard, Jean (2003.): *Power inferno*, Zagreb, Meandar.

Clausewitz, von Karl (1997.): *O ratu*, Zagreb, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.

Diehn, Timur (2011.): "Tapping into Learning Power", in: "When the Wells Run Dry: Visions for the Gulf", *Deutsche Welle*; *Hrvatska radio televizija*, Prvi program, Emisija Reporteri, 02. 04. 2011., 16,45.

Drakulić, Slavenka (2012.): *Drama oko obrezivanja? Ma dajte, molim vas!* www.tportal.hr/komentari/komentatori/207255/Drama-oko-obrezivanja-Ma-dajte-molim-vas.html, prvi kolovoz 2012.

Gibran, Kahlil (1994.): *Glas učitelja*, Zagreb, Zagrebačka naklada.

Hasel, Thomas (2011.): "Cultural Development", in: "When the Wells Run Dry: Visions for the Gulf", *Deutsche Welle; Hrvatska radio televizija*, Prvi program, Emisija Reporteri, 02. 04. 2011., 16,45.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, sv. 7: Nes-Per. (2004.), Zagreb, EPH:Novi Liber.

Kajan, Ibrahim (2009.): "Suradnja dr. Smaila Balića u zagrebačkom časopisu Behar", *Behar* br. 92.

Karić, Enes; Demirović Mujo (2002.): *Riječ prireditelja*, u: *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator* (2002.), sv. 1, Sarajevo, Ljiljan. Priredili E. Karić i M. Demirović.

Karić, Enes (2012.): "Kritičko mišljenje Husein ef, Đoze", Specijalni prilog, povodom stotinu godina od rođenja i trideset godina od smrti Husein ef. Đoze, u *Preporod*, br. 11/973, Sarajevo, 1. juni.

Kišević, Enes (1992.): *Sijeda djeca*, Zagreb, Hrvatska liga za mir.

Kur'an časni (1984.), Zagreb, Stvarnost.

Kuzmič, Peter (2009.): *Vrijeme i vječnost: etika, politika, religija*, 3. izdanje, Osijek; Matica hrvatska, Ogranak Osijek; Osijek, Grafika.

Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam (2005.): Zagreb, Svjetska konferencija religija za mir:Prometej.

Osam zemalja u kojima je 'frka' biti kršćanin (2012.), www.tportal.hr/vijesti/svijet/207677/Osam-zemalja-u-kojima-je-frka-biti-krscanin.html, 5. kolovoz 2012.

Perišić, Vuk (2011.): *Sljepilo ulica*, http://pescanik.net/2011/10/sljepilo-ulica/, 31. listopad.

Santini, Guste (2011.): *Kapitalizam protiv kapitalizma*, www.rifin.com/rifins-news/1306-kapitalizam-protiv-kapitalizma, 24 ožujak 2011, 18:42.

Sim, Stuart (2006.): *Svijet fundamentalizma: novo mračno doba dogme*, Zagreb, Planetopija.

Vreg, France (1990.): *Demokratično komuniciranje*, Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo:Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Vreg, France (1998.): *Humana komunikologija*: *etološki vidici komuniciranja, ponašanja, djelovanja i opstanka živih bića*, Zagreb, Hrvatsko komunikološko društvo:Nonacom.

Vreg, France (2000.): *Politično komuniciranje in prepričevanje*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Nusret IDRIZOVIĆ

POČITELJ
na granici svjetova

U kamen-gradu mnogošto je nestvarno, a korjenito, prepoznatljivo, zakračunano, zabravljeno, skukumavčeno, a i zlatnim legendama osjajeno. Nije lako ući u trag ni svojim vlastitim godinama, a nekmoli vijekovima bivšeg i Zapadnog i Istočnog alkazara. Mada vremenu nije okretao duburu - zadnjicu, vrijeme ga prilično zaboravilo. Ne zna se kad ga je spopadala kuga, morija, kostobolja, prokaza, veliko smrtonosije. Tko ga kinjio, tko savjetovao, tko prekrajao, tko umilostivljavao, tko hranio, tko opjevao. Jedino što se pouzdano zna: branio je sam sebe. Dugo pamti, ali i zaboravlja. Što se može, pati od ljudske sudbine.

Crtež Emir Isović

Često sam putovao dvoimenom zemljom. Neobuhvatna je i u svojoj raznolikosti ogromna. Nema tog zurila koje joj može pohvatati vrhove planina, a ni stetoskopa kojim se može osjetiti huja hercegovačkog poskoka. Koračao sam kamenim ždrijelima, strmoglavima, razvalinama i obezličenim kamenim nemoćima, tako godinama, i uvijek osjećao da me prate orlovi i zmije, da me zmije vode, a orlovi određuju smjer kretanja, da sam u njihovoj vlasti.

I tako, osim smukova, najpouzdaniji vodiči bili su mramori, grobni biljezi, znamenja, nišani, mašeta, smrtni znakovi, a ima ih i za pedeset povijesti, dakle: kamen, grobni znamen pun i prepun slikovitih slova, oružja, poruka, ptica, guja, jelena i košuta, svjetlosne prašine, mira..., ali ne valja zaboraviti rijeke i jezera, stare gradove, planine, kule, utvrde i naposljetku povelje, plaštanice, svice i druge zapise kojima se svjedoči da na svijetu ima više boli nego na nebu zvijezda.

Bolna ljepota umiranja na stari način

O da, vodila su me svakojaka slova i latinskih, i pravoslavnih i islamskih izvora. Upiti, popisi, raspre, izjave, pisma, oporuke, darovnice, epitafi na stećcima pisani bosančicom... Mahovinasta ploha pokrivena staračkom sjedinom. Nazire se slovo u obliku jelena s razrokim očima. Do njega je slovce u obliku zečića. Slijedi niz bubuljičavih, namćorastih, krezubih, hromih, ćelavih, iščašenih ali i ljepookih, smirenih, lijepih, dobrih slova. Narodno slovo je najviše odgovaralo domaćoj usrdnosti, časnosti, smislu za pravičnost, velikodušnost, hrabrost. Čini se da su rustični i ugodni pejzaži tog slova mogli najuvjerljivije izraziti sustav mišljenja i vjerovanja vremena krstjana, patarena - njihovi putevi me po bijelom svijetu vode već dobar broj godinica - pa pučko slovo doživljavamo kao sintetiziranu narodnu mudrost.

Prelazeći iz naselja u naselje, zapravo se prelazi iz jedne u drugu zemlju, iz jedne klime u drugu, iz jedne civilizacije u drugu, susjednu civilizaciju, iz jednog običaja u drugi običaj, iz jednog u srodni dijalekt, iz vjere u vjeru - nikad ih spoznati, pohvatati, toliko ima domaćih religija - iz jednog sustava misli u drugi.

Doista, dvoimena zemlja je zemlja rasnih duga i vitkih riđovki, kršnih "kamenštaka", domaćina koji, ne bez brđanskog ponosa, rado i inspirativno pričaju o nekadašnjem tvrdom životu i o bolnoj ljepoti umiranja na stari način.

Ne znam tko bi o tome ljepše i originalnije govorio nego kula počiteljska, kula vremena, sahat-kula koja je prilično dugo budila i uspavljivala jedinstven grad na Mediteranu.

Grad bez sveučilišta i kazališta, bez fijakera, tramvaja, auto-taxija, bez bolnice i groblja, a opet... grad.

Grad slikara, kipara, pjesnika, teoretičara umjetnosti, poklonika ljepote...

"Na jednoj nozi stoji", govorio je Andrić, "jednim se stopalom drži zemlje, i to ne celim. Nije lak ni udoban položaj. Nije vesela mogla biti istorija ovog čudno utvrđenog naselja čiji je sav smisao bio oduvek u to da je utvrđeno, a naselje samo po nuždi i uzgred. Za šest vekova biti grad od kamena, u strmoj krševitoj i tesnoj dolini Neretve, na teškom izloženom mestu ('zemlji u ćenaru') nije laka stvar ni zavidna sudbina".

Veselo je, veselo

Iz straha, ili iz sklonosti prema ladanjskom uživanju, a možda iz jednog i drugog razloga, bio je običaj svoj grad popeti u nebeske visine, pa ga promatrati i uznositi, pjevati mu pjesme, slikati, uglazbljivati, često ga posjećivati, uvijek nanovo doživljavati i uživati u njemu.

Lijevo i desno su brda i urvine, kanjoni, šaroliki tjesnaci, klanci, čudna uzvišenja i zagonetna padanja, sure vrleti i oštre usjekline. Bistra i hladna Neretva kroz gudure pronosi svoje runo valova igrajući se s razularenim bjelinama sunčane svjetlosti. Mediteransko i kontinentalno raslinje u najbližem susjedstvu, jedno drugom u dokolici dozrijevanja pričaju o ljubavnim doživljajima. Mukotrpne dračе, oskudni kamenjari, a onda - djetelišta. Vodopadi. Jezera. Nebrojeno mnogo ptica u obližnjem Hutovom blatu. Čitavo bogatstvo putova. Jedan je čak i suvišan: onaj što nasilno razdvaja grad Počitelj i ljepoticu Neretvu. Svakojako voće: smokve, dinje, breskve, grožđe, a i jabuke senabije, šljive džanarike, uvelike opjevane u narodnoj poeziji, i trešnje, zlato počiteljskog kraja, koje domaćini nazivaju - ašlame. "Sveto voće".

Zajedno sa svojom okolinom, Počitelj svake godine slavi dan trešanja. Svatko na svoj način. Tiho, u obiteljskom ambijentu, istakavši na vidnom mjestu jedinstvene uzorke tri ili četiri sunčane kugle na jednoj petelj-

ci, ili na "derneku", na sveopćem slavlju proljeća kada poklonici opojne kapljice i miomirisnih pečenica često zaborave zašto su se sastali...

Kad dođe zmijska svetkovina - Jurjevo, Đurđevdan, Zmijski dan, Ciganski blagdan - trudna žena mora dobro paziti da ne vidi zmiju, jer joj čedo može biti šareno, pjegavo, hladno kao zmija, lukavo, premudro, na svoju ruku, udareno zmijskom kožom po glavi. Ako se u vrijeme zmijskih praznika na ženu baci neradišna igla, na nju će skakati ljute repatice. U vrijeme zmijskih praznika ne preporučuje se nikome da pije bunarsku vodu, jer se tada otvara zemlja, a otvorena zemlja ispušta otrov koji su joj prethodno podarile nezadovoljene guje. Toga dana švalje ne bi trebalo da se bave iglom, a domaćicama se ne preporučuje da krpaju čarape. Mudra i pametna žena toga dana neće otvarati škrinju u kojoj skriva dragocjenosti - da zmije ne bi bile previše nasilne - ali će rado ući u svoj vrt, ako ga ima, i zasijati konoplju: vrijedna žena, kazat će susjedi, mislila je na gaće i košulju svojih ukućana. Ugleda li u vrtu zmiju, treba da je uhvati i oštrim škarama prereže glavu, u nju smjesti tri zrna konoplje, potom zakopa vodeći računa da ždrijelo bude okrenuto prema suncu. Kad konoplja naraste, oplete se od nje bič pa njime goni marva, pa na pijaci navale kupci, da umreš od miline. Na Zmijin dan ne moraš zapaljenu balegu na lopati pronositi kućom i oko svojeg gospodarstva da se na tvojem mučilištu ne udomljavaju ustokamenice. I ne moraš oko kuće saditi topole, ne moraš se ispod pazuha mazati bijelim lukom da bi te zmije mimoilazile, ne moraš uza se nositi zmijsku presvlaku.

Dan trešanja nudi raznolikost i bogatstvo tipova i ukrasa narodnih nošnji, lepeza je to popjevaka, plesova, gajdi, diplica, tambura, harmonika, gusala, lijerica. Veselo je, veselo! Kako ne bi bilo veselo, kad se ženi njegovo veličanstvo Kralj trešanja!

Eto, u takav se ambijent smjestio Počitelj, grad obrambenih kula, džamije, sahat-kule, medrese - učilišta, hamama - javnog kupatila, kubeta, popločanih krovova, doksata, podzida, minijaturnih bašča i vrtova punih opojnih mediteranskih mirisa, renesansnih i islamsko-gotičkih prozora, skladnih vertikala...

Lijevo i desno su brda i urvine, kanjoni, šaroliki tjesnaci, klanci, čudna uzvišenja i zagonetna padanja, sure vrleti i oštre usjekline. Bistra i hladna Neretva kroz gudure pronosi svoje runo valova igrajući se s razularenim bjelinama sunčane svjetlosti. Mediteransko i kontinentalno raslinje u najbližem susjedstvu, jedno drugom u dokolici dozrijevanja pričaju o ljubavnim doživljajima. Mukotrpne dračе, oskudni kamenjari, a onda - djetelišta. Vodopadi. Jezera. Nebrojeno mnogo ptica u obližnjem Hutovom blatu. Čitavo bogatstvo putova. Jedan je čak i suvišan: onaj što nasilno razdvaja grad Počitelj i ljepoticu Neretvu.

Svuda se obrušavaju slapovi svjetlosti. Vinogradi se prelijevaju u voćnjake, povrtnjaci u bašče, stepeničasti krovovi u krošnje raznolikih stabala. Kad se svjetlo nađe u ljubavnom grču, dahće i dahće, skače u jazbini kao pseći jezik, a onda hrli Neretvi, hladnoj i bistroj vodi da se, ohlađeno, smiri.

Počiteljske nesanice

Između Mostara i Metkovića teče krajolik pun vegetacije i vode. Kad se to uopće ne očekuje, evo obrambenih kula i bedema! Mili Bože, koliko li je tog kamenja! Od njega se moglo sazdati nekoliko gradova! Prema tome kako su bedemi utanačeni, tako mi psa, taj bi grad morao biti pendrekova pjesma, šikara ogorčenih, namćorastih! Ništa od svega toga! Grad obrambenih kula, a toliko pitomine u njemu!

Pitomost u surovosti, surovost u pitomini.

Mnogo, mnogo ljepote, ali jedne nema: gdje je lavež pasa?

Pleme se raštrkalo, rasulo se: netko Zadru, netko Šibeniku, reklo bi se. Svoj grad ostavili bedemima i sahat-kuli a i njoj više kao znamenju prošlosti, jer ne umije više da mjeri vrijeme. Umorila se. Stala. Ali, ništa zato: na visiji kamen se u obliku grada probudio zajedno sa svim ljepotama i rugobama postojanja, nekako iznoćio sedam-osam stotina stoljeća, pa pod nebeskim svodovima, krepak i snažan, još uvijek rastjeruje brige namjernicima, a njih ima mnogo s raznih strana svijeta, izmamljuje ushićenje što se stiglo, što se, eto, stvorila mogućnost da se razgleda i doživi Počitelj.

Valja ga promatrati s one strane rijeke. Konaci Gavran-Kapetanovića tada izgledaju kao ogromna, veličanstvena potkova izrezbarena manjim i većim draguljima koji svjetlucaju svojim sjajem. Osmerokutna kula-promatračnica je gospodarica čitavog kraja, od Bune do razvalina Neretve, kada više ni sama sebe ne prepoznaje, kada zauvijek nestaje u većoj vodi. Minijaturni gradić izgrađen kao tvrđava Zapada protiv najezde Turaka, doživio je to da mu upravo Osmanlije udahnu raznovrsne čarolije ljepote. Čini se kao polukrug satkan od duginih boja. Počitelj je lako doživjeti i kao ćilimče probranih boja, na koje je vrijeme uvelike nasrnulo, pa ne zna što radi s njim. Kao glas šutnje. Kao središte derviša, uglednika, kapetana, a vrlo teško, gotovo nikako kao obrambeni sistem Zapada u prvotnom izdanju,

ili kao obrambeni bunker Istoka.

Ali, da čujemo njega. Ukazao se naredbenik nad svršiteljima u zlatom optočenom pokrivaču. Nesanica. Oko njega bruje vjetrovi. Da se starina ne bi srušio, prate ga jasakčije - tjelohranitelji. A i on se pokušava nekako oduprijeti. Uzaman! Pobjegla snaga. Napustile ga boje. Sada je samo obris nečega što se dogodilo u prošlosti. Kao što je zmija sanjala vodu, tako i on, bivši zapovjednik, uz pomoć mediteranskog sunca prikazujući se poklonicima njegova grada, sanjao mladost i vlast. Od mladosti nije ostalo ništa. Od vlasti, ipak - nešto. Na primjer: dva zapovjednička štapa. Prvi mu je zapovjednički štap džamijska munara, a drugi mu je zapovjednički štap toranj sahat-kule. Samo, nevolja je u tome što ti štapovi ne umiju hodati. Kad bi štapovi umjeli hodati, poslužio bi se njima da potraži ključeve svog grada. Starina se i ne sjeća kad su nestali, tko je ključeve ponio, zašto. A možda i nisu odneseni. Ključevi kao ključevi, možda se zaigrali i bezbrižno skotrljali da se napiju bistre i hladne rijeke. Možda su se zagubili u sužanjskim ćelijama negdje ispod kula, gradskih zidina, bedema, uporišta, tko zna kako se to nazivalo u vrijeme prvotnih zapovjednika. Dakle, nema ključeva. Vijekovi kao da naslućuju: nisu daleko. Tu negdje ispod zemlje. Ako ne pronađe ključeve svog grada, bivši zapovjednik će umrijeti od tuge. On otprilike naslućuje gdje bi oni mogli biti, ali se ne može sagnuti: visoka munara džamije, visok toranj sahat-kule. A sve temeljito užljijebljeno, sraslo sa zemljom, ne može se poviti, napraviti naklon, ubaciti pertlu u oko cipele.

Kad se jednom popneš, nije lako sići, osim ako se ne strmoglaviš.

Bjeloglav, zagledan u daljine, stari zapovjednik, u želji da se samoiskaže ili obrani, ili iz nekih drugih razloga, ne zna se, jer ničija kronika nema neprekinuti gajtan,

besjedio je ovako:

Ovaj svijet je i moj svijet
Imam i ja svoje jezgro
I moji sužnji pjevaju svoju historiju
I moje korijenje sanja žilavost, a i otrove
I moja samoća prekrivena krilima jastreba
I moj kamen predstavlja djelić sunca

Tko je pjevač starog grada na uzvišenju?

Čiji je to glas, može li se znati? Iz kojeg doba? Iako uz kamen prikovan, i Počitelj je čedo prolaznosti. Dugo pamti. Vrijeme u njemu kao da nema granica. Ipak, štošta je prepušteno zaboravu. Na primjer, vrijeme nestanka. Ne sjeća se ni hercega, ni knezova, ni župana, ni oblasnih gospodara, ni kraljeva, ni kapetana. Ljetopis izgorio, istrunuo, što li je s njim bilo, a svjedoka nema. Grad sačinjen od svakojakih pitanja. Pridružuje im se još jedno: tko to pjeva? Doista, tko je taj pjevač starog grada na uzvišenju? Da to ne pjeva veliki humski knez Miroslav slikovitim slovima svog evanđelja? Ali, reklo bi se otkuda sad on? Dijak Grigorije je potkraj dvanaestog stoljeća krasnoslovio u crkvi sv. Petra na Limu, tako se bar pretpostavlja; a stariji historičari kažu da se Počitelj prvi put javlja tek sredinom petnaestog stoljeća. Kasno se saznalo za darovnicu kneza Mislava iz 1188. kojom se sela pokraj Počitelja daruju spomenutoj crkvi. Zaista, nije li to glas velikog kneza? Pjevaju li to s njim počiteljska sela Bivolje Brdo, Oslice, Moruge i Toplica da bi Grigorije dijak sa svojim redovnicima u crkvi na Limu mogao u radinom dokoličarenju stvarati veliku umjetnost?

U kamen-gradu mnogošto je

Sve je to pomiješano jablanovima, derviškim džubama, ilahijama - pobožnim pjesmama, prangijama, mirisom orijentalnih napitaka salepa i boze, begovskim nadgornjavanjem i sirotinjskom ovisnošću. Sve se to događa na periferiji orijentalno-bizantinsko-islamskog kulturnog kruga, a istodobno i na marginama mediteransko-antičkog renesansnog kruga, sve je to sudbina Počitelja i drugih susjednih gradova, pa zato je i nemoguće prepoznati glas pjesnika koji se milozvučno javlja s počiteljskih slomivrata koje graditelji i uglađene osobe nazivaju - bedemima.

nestvarno, a korjenito, prepoznatljivo, zakračunano, zabravljeno, skukumavčeno, a i zlatnim legendama osjajeno. Nije lako ući u trag ni svojim vlastitim godinama, a nekmoli vijekovima bivšeg i Zapadnog i Istočnog alkazara. Mada vremenu nije okretao duburu - zadnjicu, vrijeme ga prilično zaboravilo. Ne zna se kad ga je spopadala kuga, morija, kostobolja, prokaza, veliko smrtonosije. Tko ga kinjio, tko savjetovao, tko prekrajao, tko umilostivljavao, tko hranio, tko opjevao. Jedino što se pouzdano zna: branio je sam sebe. Dugo pamti, ali i zaboravlja. Što se može, pati od ljudske sudbine.

Ispod ptičjih krila, reklo bi se, sunce pjeva hvalospjev gradu sačinjenom od nebesnih vertikala u vremenu tajanstvenih mjesečevih mijena, zmajevitih gromova i kojekakvih čuda. Zapovjednik taj i taj bijaše uzmožnik. Od Neretvine pjene napravi svjetlo mjesečevo i gradom se kretaše kao njegov utemeljitelj, aga grada, onaj koji poznaje tajne izlaze, i sve što se skriva, ali zaboravio svoje neimare i ne zna gdje mu se zagubio ključ.

Pjesma koju slušamo vjerojatno nije ništa drugo nego traženje ključa, neka vrsta brojanica o izgubljenostima, nađenostima, lutanjima, stradanjima, propadanjima.

Kad se kamen pretvori u grad i prekrije lišajima i mahovinom, kako slijediti trag, kako prodrijeti do jezgra?

Tko to pjeva? Nije lako prepoznati glas.

Imao sam i ja svoje putove i kraće i duže
Ovisi o tome odakle se, otkuda se krene
I kada se pođe, i kojim se tjesnacima prolazi
I tko usmjerava putanju
I tko je prijatelj a tko ne
I kako se postupalo prema zajednici pobijeđenih
I kako su se podanici ponašali između vatre i vjetra
I tko je kakav odnos imao prema prorocima
Prema kaznama, grijesima, vrlinama...

Zaista, čiji je to glas?

Vojvoda Sandalj Hranić šuti. I kralj Matija Korvin šuti. I dubrovačka vlastela šuti. Savezu je pripadao i papa. I Vladislav Hercegović. Odluka je već davno donesena: Počitelj je posljednja utvrda. Dotle se može doći, dalje - ne! Neimari i materijal stizao s raznih strana "latinluka", Zapad se ukopavao kako je znao i mogao, počiteljske kule i bedemi obećavale zaštitu, pa ništa: godine 1563. Hadži Alija već gradi džamiju, ovu istu džamiju čijom se munarom poštapljuje stari počiteljski vojvoda ili pjevač, pjesnik prolaznosti, graditelj, u svakom slučaju neka poražena veličina iz bilo kojeg tabora.

I grad bičuju, pa ga pogube. U nevolji ispomažu se i gradovi koji su zapovjednici - dušmani. Ako grad nema valjanih doušnika, posuđuje ih. Međugradsko ispomaganje spadalo je u dobar odgoj. Počitelj je davao, ali i uzimao. Premda je kao grad na uzvišenju oduvijek bio otkriven i zvijezdi i prituljenom doušniku, zapisanih pamćenja i osvjedočenja je malo. Tko to govori iz zidina feudalnog grad-tvrđave? Ponosni, Stjepane, Tvrtko Prvi, javi se! Ako su ti ruke "čiste" što se tiče ove gradske utvrde, reci nasljedniku da se javi!

Grad sačinjen od nebesnih hurija

Sićušan, tek malo veći od krušne molitve sužnja iz kamene kule, a neobuhvatan u vremenskim razmjerima.

Ne samo od kamena, grad sačinjen od nebesnih hurija, hitrih pasa i konja, skitačica, šehida - poginulih za vjeru, uglavnica - mekanih jastuka, svakojakih putovanja, lutanja, nezadovoljnih radoznalosti, ranjivosti, akšamluka i drugih belaja. Zvjezdani trenuci Počitelja nastaju stupanjem na scenu mještanina Ibrahim-age, zastupnika velikog vezira Ahmed-paše Ćuprilića, moćnog i bogatog domaćina koji za svoju dušu i dušu svojih roditelja gradi medresu - muslimansku vjersku školu, hamam - javno kupatilo, han - svratište i prenoćište putnika i sahat-kulu.

U grad se uselili mualimi - učitelji, islamski teolozi, derviši, softe - učenici medrese, kovači, nožari, kantari, trgovci, tufekčije - puškari, česme i šedrvani, mahale, sokaci, mirisne avlije, vrata vatre, vrata vode, ljubavni pendžeri, orijentalne šećerleme, hodočasnici i druga svita bjelosvjetskih grešnika, među koje valja posebno spomenuti "vjerske" skitnice, zamaškarene Arape. Grad dobi prenaseljene sokake, cvijetne vrtove, lijehe, budžake. Intrigu i podvalu zatekao, samo prilagodio

svom meraku. Ugojeni ovnovi, budući kurbani - žrtvene ovce, teturaju uz duge stepenike, dahću, penju se, ni sami ne znaju - dokle, a kad zastanu, obećava im se blaženstvo na onom svijetu. (Obećanje se ponavlja i uoči samog noža). A onda: komadić kurbana srodniku, pa komadić kurbanskog mesa sirotinji, pa ono što ostane - sebi u tiganj. Ili: ovna kupio, prihranjivao ga do noža, a potom sebi najbolje zalogaje, a ako nešto ostane - ostalima. (Varijanata ima više, puno kombinacija, a i mogućnosti ili nemogućnosti da se dođe do komadića mesa). U bogataškoj kući: sijelo, večera sačinjena od četrnaest mirisnih jela, na sokaku - kismet, njeno veličanstvo sudbina. Sve je to pomiješano jablanovima, derviškim džubama, ilahijama - pobožnim pjesmama, prangijama, mirisom orijentalnih napitaka salepa i boze, begovskim nadgornjavanjem i sirotinjskom ovisnošću.

Sve se to događa na periferiji orijentalno-bizantinsko-islamskog kulturnog kruga, a istodobno i na marginama mediteransko-antičkog renesansnog kruga, sve je to sudbina Počitelja i drugih susjednih gradova, pa zato je i nemoguće prepoznati glas pjesnika koji se milozvučno javlja s počiteljskih slomivrata koje graditelji i uglađene osobe nazivaju - bedemima.

Na kraju krajeva, sve je to mediteranska čaršija puna i prepuna povišenih glasova. Pitanje je da li svatko čuje i sam sebe. Prodaje se stara potkova, odmah pokraj nje perzijski tepih, najviše i najčešće se nude usluge: iskazuju se uz uho, strogo povjerljivo, a ti budi pametan što ti je snalažljivko za nekoliko sekundi ispripovijedao i budi bistar, otresit, pa ostani, zaledi se, umri na prostoru koji zaprema tvoje tijelo, inače, ako pođeš za njim uz mramorno stepenište, gore prema kulama i bedemima, ruku na srce, može ti se svašta desiti. Snažan prodor islamske civilizacije, razumije se, nije donosio samo miris cvijetnih bašča, duvarovima osiguran mir obitelji, raznovrsnost uživanja. Divanhane i trijemovi u bogataškim kućama, ladoleži, haremluk - dio za žensku čeljad strogo odvojen od selamluka, a sve čisto, osjajeno, mnogošto skupocjenim vezovima prekriveno, daleko od pogrda i bilo kakvih i bilo čijih bogohuljenja. Psovka i kleveta mogla se naći samo u ustima gospodara grada, znači: plemena, jer je aga grada imao običaj da bude i ovrhovoditelj sa samaritanskom maskom na licu.

Najteže je bilo izaći na kraj s dertom

Bez obzira kako ti je kuća okrenuta, ako si zakoračio morao si se naći ili u džamiji, medresi, hamamu ili čaršiji. Čaršija je zapravo bila grad, čaršija je bila i Neretva, i sve dolje niz Neretvu. Iako islamski propisi nalažu da se vjernik pet puta u toku dana okupan i smjerna obraza obraća svom Allahu, svima je bila sveta dužnost: trgovati. Cjenkanje je bila estradna poezija.

U skučenom prostoru grada-tvrđave najteže je bilo izaći na kraj s dertom. Što je to - dert? Leksikoni se trude, vjerojatno će se truditi i dalje. Nije samo briga, nije žalost, nije samo bol, ni tuga, ni jad, a sve to zajedno, i još složenije osjećanje ljudskog bića. I kad sina počiteljskog bogatuna spopadne dert, Neretva se namah uzburka kao obližnje more. Kad mušepci, prozori ljubavi, ne uzvrate poziv, eto belaja: nemoguće je savladati krv, pa se u gradu pojavi plamen.

Ali, dert nije iskazivan samo među mladima i zaljubljenima, nego i među bogomudrima, bogovidnima, bogogovornim glavama koje su na mnogo načina pokušavale istumačiti iznutarnji kozmos čovjekov - čemer li je, što je?, gorak kao jabuka čemerika - pa se valja udaljiti od raznoraznih hudopština, zasovnicu na usta, odreći se jagme, misao nasloniti na neki lug, gaj, šumarak, misliti na Jedinoga i samo se njemu povjeravati, a velikašima, jasno, ništa ne vjerovati, ne odazivati se na pozive, ne nasjedati njihovim krupnim lažima kojima obeščašćuju nedužni svijet.

Kolika je visina neba?

Njih je interesirala samo Vječnost, Vječna sila, Vječni put, Vječni život, Vječna neposlušnost. (Zato su kadije, kajmekami i katanci s njima često drugovali).

"Mi smo strpljivi u nevolji, zahvalni kad nam je dobro i zadovoljni onim što Jedini odredi".

"Imutak moraš uvijek čuvati da ga tko ne pokrade, a tvoje znanje nikakav lopov ne može pokrasti".

"Neizgovorena riječ je ljepša i Jedinome milija od izgovorene".

U Počitelju se razmišljalo, u Počitelju se pitalo... Pravednik ili grešnik, tko je bliži Svemiru? Zbog čega se predmeti udaljavanjem smanjuju?

U skučenom prostoru grada-tvrđave najteže je bilo izaći na kraj s dertom. Što je to - dert? Leksikoni se trude, vjerojatno će se truditi i dalje. Nije samo briga, nije žalost, nije samo bol, ni tuga, ni jad, a sve to zajedno, i još složenije osjećanje ljudskog bića. I kad sina počiteljskog bogatuna spopadne dert, Neretva se namah uzburka kao obližnje more. Kad mušepci, prozori ljubavi, ne uzvrate poziv, eto belaja: nemoguće je savladati krv, pa se u gradu pojavi plamen.

Zašto Suncu, dobrotvoru zlatne boje, pripadaju brojevi JEDAN i ČETIRI? Zašto je svako slovo neki nepoznati broj?

Kada kukcu izvrnutom na leđa pomogneš da se ispravi i posluži sporohodalicama, kažu da si time okajao sedam grijehova - zašto ne i trinaest?

Što je to - čovjek? Da li je on po prirodi rđav? Može li se izbaviti pomoću razvijenih vrlina? Tko umre od straha da ne umre, je li uopće živio? Otkuda dolazi zlo? Zna li se da iza smijeha stoji suza? Postoji li naslada bez čemera. Ima li vjere bez nevjere? Mogu li anđeli plesati na vrhu igle? Zašto je šestica manje sretna od devetke, kad su podjednako skrojene i kad šestica, kad god se sjeti, može postati devetka i kad devetka, kad god zaželi, može postati šestica? Zašto je nula simbol Sunca, radosti, života, vječnosti, a trinaestica - mejit, pokojnik u kući? Zašto bijela boja, simbol svjetlosti, predstavlja radost nevinosti, a drugiput i u drugoj sredini bol tuge?

Kolika je visina neba? Kolika je debljina zemlje?

Na pitanje: što je bilo prije: noć ili dan, umovalo se svakojako, a najčešće spominjana misao iz starinskih vremena da je noć od dana starija za čitav dan.

Planetarij ljudskog znanja ispod počiteljskih kula počeo se ispredati još u vrijeme kada je susjedno Drijevo bilo najveća tržnica robova u nas, kada su domišljanti sijali čvarke da niknu prašćići, bundevu prodavali kao magareće jaje, bubamaru ljubili kao Bogomater i propovijedali da se pravi kršćanin mora suzdržavati od žena, mesa i vina, a pogotovo od bilo kog oblika vlasništva. Bili su to djedovi, gosti i starci, strojnici Crkve bosanske, Narodne crkve koja je odbacivala sakramente, tradicionalnu organizaciju i vlasništvo, kao i crkvenu trgovinu predmetima kršćanskog rituala.

Štovanje svetačkih moći, slika i kipova - to je idolopoklonstvo, a znak križa: đavolov simbol(!) govorili su ideolozi nekih socijalnih pokreta u feudalnoj Europi, pa i naših krstjana koji su, odupirući se katoličkoj i pravoslavnoj crkvi, protiv stranih i domaćih vlastodržaca vodili dugogodišnje ratove i, zarobljavani, prodavani kao roblje na najmizernijoj, najnazadnijoj i vjerojatno posljednjoj tržnici Europe.

Blago progonjenima, njihovo je carstvo nebesko!

Smrt je bila utjeha postojanja

Počitelj je nastajao u nemirnim vremenima, pa je valjalo slušati jauke umirućih, promatrati kako sa streljačnica visokih kula bacaju heretike i druge neposlušnike, udisati otužni dim ljudskih lomača koji se spuštao niz utvrde i polako širio nad historijom dvoimene zemlje.

Stražar se snuždi tamo negdje na Počiteljskom bedemu, promatra prazne prostore oko grada i sluša lepet umornih ptica. Ptica-zlosretnica iziđe iz skloništa i strovali se u provaliju. Za njom i poneko tijelo. Herceg s bedema baca sve nepoćudne osobe. Taman jek zapliva zrakom. Uzbude se ptice i zmije. U daljini se pokaže plamičak, potom golema vatra.

Biti čovjek, najteži je oblik bivstvovanja. I u smrti, kao i u životu, valja biti hrabar. Tko se želi osloboditi patnje izazvane željom za životom, mora se osloboditi strasti.

Ali, o pojavi Zla nisu na isti način rasuđivali budući suknari, aščije - kuhari, oputari, konopljari, sedlari, potkivači, kamenoresci, padavičavci, trgovci, konjokradice, sjedilačka i putujuća ulema - islamsko učeno svećenstvo, derviši, čudotvorci, svi koji su bili željni bogosaznanja i ljudske pravednosti na zemlji.

Valja biti na uzvisini, tamo negdje u carstvu ptica, u iskonskoj tišini, pa

I grad bičuju, pa ga pogube. U nevolji ispomažu se i gradovi koji su zapovjednici - dušmani. Ako grad nema valjanih doušnika, posuđuje ih. Međugradsko ispomaganje spadalo je u dobar odgoj. Počitelj je davao, ali i uzimao. Premda je kao grad na uzvišenju oduvijek bio otkriven i zvijezdi i prituljenom doušniku, zapisanih pamćenja i osvjedočenja je malo. Tko to govori iz zidina feudalnog grad-tvrđave? Ponosni, Stjepane, Tvrtko Prvi, javi se! Ako su ti ruke "čiste" što se tiče ove gradske utvrde, reci nasljedniku da se javi!

slušati nečujnu glazbu koja određuje ritam i dužinu koraka zamišljenih peripatetičara u dugim džubama - mantijama, a i pitanja bogobojaznih kazandžija, nožara, kalajdžija, kasapa - mesara, halvadžija, samardžija, i drugih insana - ljudi što često i rado spominju Allaha.

Koliko ima nebesa? Zašto sve zastari kad dostigne vrhunac? Kako vladati srdžbom? Zbog čega ljudi lažu? Kako izbjeći laž? Tko se češće služi zakletvom: lažac ili istinoljubac? Kome vjerovati?

Valjalo se neprestano osvjedočavati o pasiji uništavanja, obnavljanja, nadrastanja, nadgornjavanja, mrzništva. Prokletstva su brujala i hujala. Smrt je bila utjeha postojanja.

Učilo se o neznanju kao uzroku grijeha, o pitanju slobodne volje i predodređenosti, o pamćenju, o moći pomicanja predmeta ili mijenjanja njihovih oblika bez upotrebe fizičke snage ili mehaničkih pomagala, o vidovnjaštvu, o blagosti, o proviđenju, o velikodušnosti, razboritosti, uznositosti, hrabrosti, dobrostivosti, o mudrosti i ludosti, o ravnodušnosti, o ljubavi, o lijepom, o sudbini lijepog.

Ezoteričan svijet nametao je izučavanje iznutra, iz ljušture pojave, pa o Zlu što je isto tako vječno kao i Dobro, o rastvaranju nebesnih ustava, o kugama, pomorima, gladima, ratovima bilo je nemoguće raspravljati bez nauke o saznanju Boga, o Božanskoj mudrosti, o Božjoj vladavini, o strahu od Boga i vjerskog ludila, bez apstraktnih saznanja o sudu mrtvih, o tajnim znakovima, o biti trancendencije.

Allah je s one strane ograničenja vremena

Pored ostalog, u Počitelju se razvijala pjesnička, znanstvena, mistička, povijesna književnost. I ilahijama - pobožnim pjesmama, i kasidama - didaktičkim pjesmama, i gazelama - kraćim lirskim pjesmama kojima se slavilo i vino, ljubav, radost, raznim pismima, a u posljednje vrijeme najčešće arabicom, matufovicom, mektebicom, aljamiadom - kako su nazivali svoje pismo i svoju književnost pisanu arapskom grafijom i bosanskim jezikom - uvijek je isticano da je Allah apsolutna realnost.

"Cio kozmos sa svojim redom i zakonitostima je Njegovo djelo, jer je On s one strane ograničenja vremena, prostora i materijalnog svijeta. On je Apsolutan, jer nitko Njegovu odluku ne može izmijeniti. On je jedini, apsolutni i stvaralački bitak", tako se mislilo i pisalo, pjevalo na vjerskim obredima, a i na orgijastičkim seansama među pristalicama okultnih nauka, vjernika tišine, raznovrsnog općenja sa zagrobnim životom i kojekakvih misionara Škole smrti. Na svečanostima se jela veprovina, medvjedovina, jelenovina, paunovina... Divlje guske, ovnovi, tovljena govedina je raspaljivala maštu. Često bi se pojavili "bludnici" duha miješajući istočnjačka i zapadnjačka vjerska, filozofska i pjesnička iskustva. Kad bi na siniju postavili pečena labuda, rodu, čaplju ili neku drugu krasoticu iz obližnjeg Hutova blata, na kraju objeda morala se zajednički spomenuti riječ Božja, a potom i molitva za umrle srodnike, za dobrotvore, za ove i one, a onda se ponovo prilazilo sofri i revnosno i savjesno svetkovalo, slavilo, pirovalo, praznovalo, bajramovalo, petkovalo, šerbetovalo ("sve hanume šerbe piju / šerbe piju kahvu iju" - Ivan Zovko), sve uz mekam - način harmoničnog kazivanja Kur'ana, a i uz umovanje na sufijski način, uz veličanje askeze i mistike i glorifikaciju orijentalno-islamskog individualizma.

I u Počitelju je bilo zamjetljivo učenje da je čovjek porijeklom od božanskog svjetla zatvorenog u materiji. Pomiješano sa sotonskim mrakom i tminom, svjetlo će se osloboditi tmine i materije i sjediniti se sa svojim praizvorom.

U takvim idejama nije bilo teško prepoznati ideje negdašnjih masalijana, pavlićana i krstjana. Kao i patareni, i islamski ezoterici nadahnjivali su se iranskim dualizmom, čitav život trošili putujući i hvaleći boga vatre, ali i boga vode. U Bosni i Hercegovini nisu se morali mnogo truditi, tu je već postojala manihejska tradicija.

Kad se doživi slast počiteljske trešnje, pomiješaju se strasti, čak i nauke, vjere, vode, vatre, užici, kola, pjesme, jezici, običaji prema kojima se život ovoga svijeta shvaća samo kao uživanje i provođenje vremena uz milozvučno cilikanje zvona sahatkule i svetu bezbrižnost: Ono što čovjek voli, u to će se pretvoriti / U Boga ako voli Boga, u blato ako voli blato - nepoznati sufijski pjesnik. Tako u odajama počiteljskih kapetana, patricija, sladokusaca, zapovjednika, zlaćane lijenosti, prepredenjaštva, bogom nadahnute nepoštenosti, a odmah ispod prozora, dolje na sokaku: otimanje za goli život. Fukara. Nafakasuzi - ljudi oskudne hrane i izdržavanja. Naletosum! - prokleti neka su.

A između jednih i drugih nalazili su se lončari, gajtandžije, nekadašnji učitelji vjere, kovači, dugmedžije, berberi, bojadžije, kopčadžije, umirovljeni imami i mujezini, baštovani, gasaldžije - oni koji prema islamskim propisima kupaju mrtvace..

U svakom slučaju, gdje je dokono i bezbrižno bogatstvo, nađe se i čaršijska blesa, luda, neko zaostalo dijete ili neostvaren čovjek prevelikih želja, bivša ljepotica kojoj su nametali volju i tražili da se đuvegiji podsmjehne, da mu unizi ponos, njemu i familiji njegovoj, pa se djevojka, "pregorjela" ljepotica, bez svoje volje "spržila".

I eto, to ti se tako radi, bratac si moj!

Prvo pakleno, pa - mrtvo vrijeme

Mnogi gradovi na svijetu imali su izdašne patricije i slugane, sladokusce, zlaćanu lijenost, preprede-

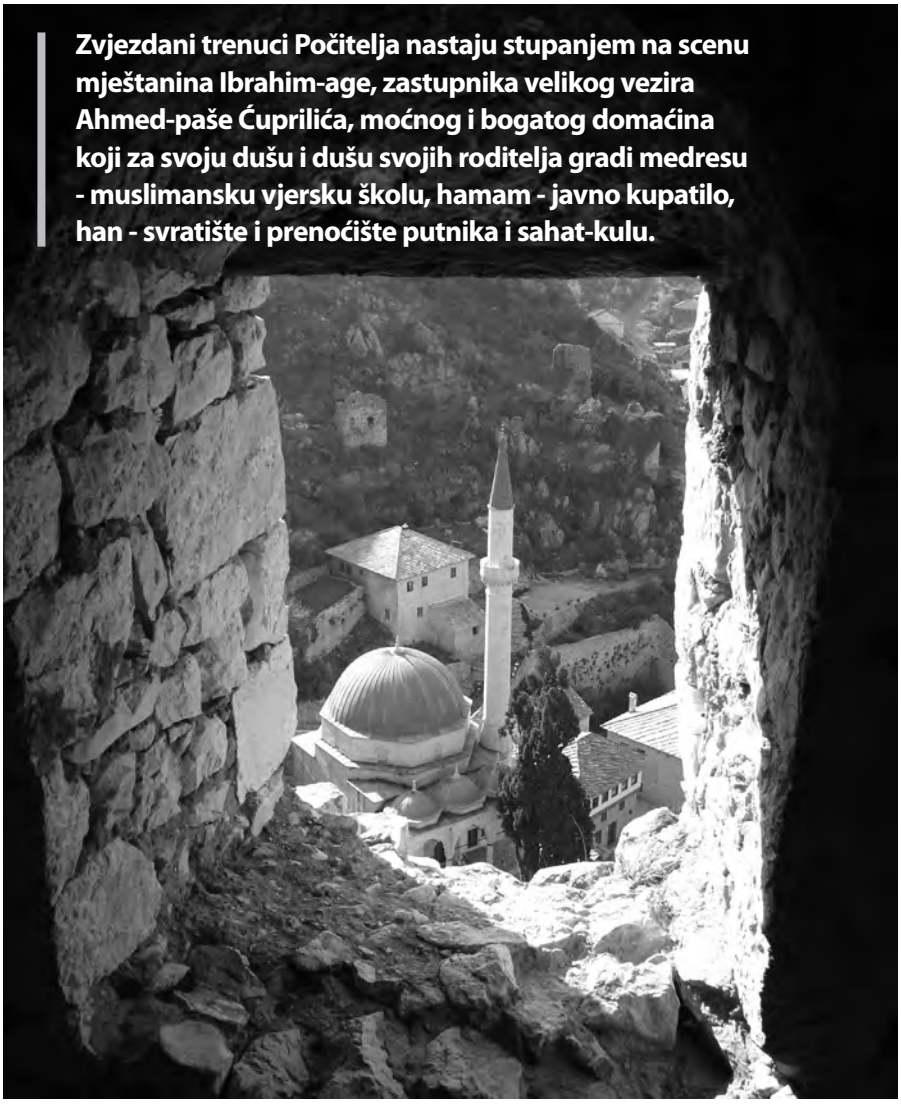

Zvjezdani trenuci Počitelja nastaju stupanjem na scenu mještanina Ibrahim-age, zastupnika velikog vezira Ahmed-paše Ćuprilića, moćnog i bogatog domaćina koji za svoju dušu i dušu svojih roditelja gradi medresu - muslimansku vjersku školu, hamam - javno kupatilo, han - svratište i prenoćište putnika i sahat-kulu.

njaštvo, krivovjerne i pravovjerne, a Počitelj - sitni vez kaldrme, ukrasno željezo, vojničku civilizaciju, i građansku civilizaciju, i kuće od kamena na kamenu, i jednu nenadmašnu samoću. Nema osvjedočenja da je Neretva ikada plavila ovaj grad. Ovaj grad nije imao prostora za neke velike vode, a ni za groblja. Pitao sam ih: gdje se zakapaju? Na vrhu grada. Orlu ispod krila. Ovaj grad ima ulaz i izlaz. To što me interesira, a čudi ih da ima i takvih radoznalaca, nalazi se tamo negdje iznad gradskih zidina. Tamo su izdužene humke, naznake smrti i obilježja zagroblja.

More je nemoguće dokučiti okom, ali ono je tu, svjetluca, osjeća se njegov miris, snažna je njegova privlačna snaga, zove, pozdravlja, šalje dobrosusjedski blagoslov. Da je Neretvanska župa bila zemlja čuvenih morskih gusara i da je često spominju darovnice humskih gospodara, u to ne treba nikoga uvjeravati. Tko nije uživao promatrajući Becićeve pejzaže od Mostara do neretvanskog i, donekle, morskog grada Metkovića? Neretvanskim čamcima natovarenim plodovima zemlje znameniti slikar dao je toliko iskonske osobnosti da ga možemo nazvati slikarem Neretve. Poznavaoci njegova slikarstva ističu da je Becić "Neretvansku siestu" smatrao jednim od svojih boljih djela i da je tu sliku rado izlagao. Neretvanske ribe, ptice močvarice, život ovdašnji u cijelosti i pojedinostima djelomično se našao i na slikama Šestića, Motike, Postružnika, Mujezinovića, da ne spominjemo zaljubljenike ove rijeke iz mlađih generacija slikara naših i stranih, svih onih koji su na toj vrleti kistu pronašli čarobnu putanju.

U počiteljskoj samoći ima mirisnih vjetrova, krhotina, kojekakvih snova, i mnogo, mnogo kamenih stepenika. Oni se penju već nekoliko stotina godina. Kuda streme? Dokle će? Ne znam. Nakon prvog sjaja, kao što to često biva i u drugim središtima ljepote, Počitelj se prilično rano počeo zamarati, tonuti u san i bezbrigu, i samim tim predstavljati bljedilo duhovne nazadnosti.

Premda je to grad izdašne starosti, a i mladosti, samo ponekad odjekuju nanule sitnom kaldrmom. Kako zvono sahat-kule već odavno ne otkucava vrijeme, a ni mujezin se ne javlja sa džamijske munare, jedino čujemo bat skulptorskog čekića nekog učesnika počiteljske Umjetničke kolonije.

Prvo pakleno, pa - mrtvo vrijeme. Danas se to tako čini: dimiskije gotovo veće od hanumica u svilenim dimijama branile su granice svih svjetova Počitelja. Sada su to Mistične poljane kojima galopiraju ždrijepci pod mirijadama zvijezda. Junački rzaji pastuha nad vodenim svjetovima, ili... naslikani konji sa šećernih kutija.

Neretvine vode se pjevajući pretaču u napaćene junačke tokove prvaka mnogih počiteljskih hercega, vojvoda, kapetana. Kao što se Neretva nadomak Počitelja utapa u more čineći s njim jedinstvo svijeta, i Počitelj se sliva u jedinstvenu oazu usjeka, klanaca, delti...

Premda je more brodu samo do koljena, malo je brodova koji se nisu našli na dnu, kao što je malo gradova koji se nisu našli u vrtoglavici propadanja. Vrijeme je Počitelju pomoglo da se otarasi lukova, strijela, kopalja, buzdovana, dimiskija...

U rukama su ostali slikarski kistovi i boje.

Zagreb, srpanj '79.

Zadivljujuća knjiga o zaboravljenom svijetu balkanskih naroda

Edin Urjan Kukavica, *Islam na Balkanu*, KDBH "Preporod", Zagreb, 2012.

Piše: **Filip Mursel Begović**

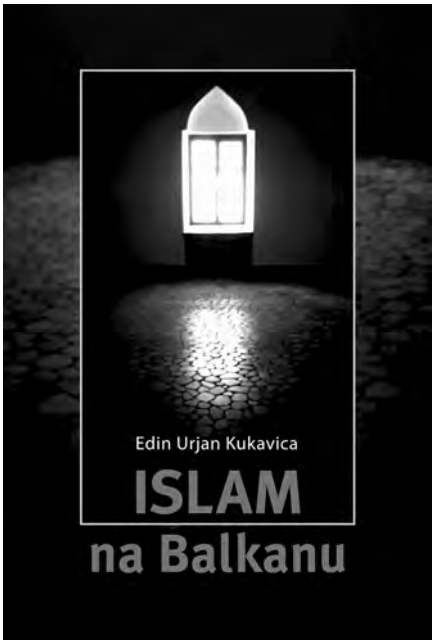

Treba odmah oduševljeno i s uvažavanjem naglasiti da se ovim djelom pred nama pojavljuje skriveni i skroviti svijet zaboravljene historiografije Balkana i islama u njemu, napokon sistematiziran u jednoj knjizi. Rekli bismo da je autor progovorio kroz čitav jedan konglomerat slabo poznatih ili uopće nepoznatih historiografskih činjenica, otkrivajući nam ono što su nacionalističke ideologije širom Balkana pokušavale sustavno zatrti, prešutjeti ili krivotvoriti. Naprosto, zadivljujuća je količina podataka (literature) s kojima Edin Urjan Kukavica raspolaže i koje koristi, toliko da se čini da će ova knjiga iskoračiti iz korica jer relevantnih i malo poznatih materijala bilo je još za nekoliko nastavaka, što uopće nije isključeno, imajući na umu da svako poglavlje u najmanjem zaslužuje zasebno djelo.

Za razliku od ostalih historiografskih i drugih djela koja se bave ovom temom, a koja insistiraju na stoljetnom raskolu i ratnoj prošlosti balkanskih naroda, ova knjiga insistira upravo na popunjavanju namjerno izostavljenih ili prešućenih vjerskih i etničkih suodnosa među balkanskim narodima, ali još zahvaća i daleku prošlost te nevjerojatno bogatu suradnju Balkanaca sa islamskim narodima širom tadašnjeg islamskog svijeta. Već samim time je izrazito akribično vrijedna. Čitajući knjigu Edina Urjana Kukavice, nameće se misao, ali ne samo misao, jer ovo djelo nudi historijske, dokumentarne podatke u prilog toj tvrdnji - da su balkanski narodi i islam puno bliži i povezaniji nego što to uopće i možemo zamisliti, pa i provjeriti iz dosadašnje dokumentarno povijesne građe. Kroz suradnju (ne sukob!) istorodnih, ali i potpuno različitih civilizacija na ovim prostorima dešavala su se fantastična i jedinstvena vjerska, nacionalna, tradicijska, kulturološka, folklorna i svakojaka druga miješanja, radije i ispravnije rečeno prožimanja. Autor nas, naime, uvlači u naizgled poznat - naime, ispisan, a ustvari potpuno nepoznat svijet balkanskih naroda i nacija: Ilira, Slavena, Bugara... naroda kojima još samo rijetki historičari pamte imena, zatim vjerskih tradicija: patarena, bogumila, Crkve bosanske, derviša, protoderviša, šejhova, derviških redova i njihovih ogranaka, ratnika, misionara, heretika, kulta svetih ljudi, kršćana i hrišćana, sinkretizma, sultana i vezira, Turaka i Arapa, Balkanaca koji su prodavani kao roblje širom tada poznatog svijeta, nadalje, naroda koji su slijedom teških povijesnih prilika nestajali ili poprimali druga nacionalna imena, u svijet sukoba i pomirbe, ortodoksije i heterodoksije, i naposljetku, s posebnim naglaskom da je ta nevjerojatna priča o povijesti islamizacije južnoslavenskih naroda i onih koji su na ovo područje dolazili kao osvajači, svoje sjecište imala upravo na tlu Bosne i Hercegovine.

To ne bi trebalo nimalo čuditi i onespokojavati jer je Bosna i Hercegovina, po svojem geostrateškom

položaju u regiji, svodiva na srce Balkana, njegov središnji dio. Na tom susretištu različitosti mi smo, nažalost, svjedočili i vrlo ozbiljne rascjepe koja traju i do današnjih dana. Ima jedan narod u Europi koji je poseban trn u oku onih koji bi neskriveno htjeli da islama u Europi nestane – to su Bošnjaci. Za razliku od ostalih muslimana u Europi, Bošnjaci polažu pravo na zemlju. Biti musliman bi - po definiciji sekularnog europskog društva trebalo biti privatna stvar; biti Bošnjak je problem(!) jer Bošnjak polaže pravo na zemlju – Bosnu i Hercegovinu. To pravo - koje ni po čemu ne ugrožava ničije drugo pravo na istu zemlju, dokle god (zamišljeno) pravo drugih ne počne ugrožavati pravo Bošnjaka - podrazumijeva se, dijele i ostali Bosanci i Hercegovci, nekoć Bošnjaci katoličke i pravoslavne vjere, a sada Hrvati i Srbi. Međutim, biti - ili makar osjećati se - istovremeno Bošnjakom i muslimanom je kvadratura kruga, odnosno, matematički problem koji se rješava nesmiljenim ratom svakih pedesetak godina. Za razliku od svih ostalih europskih naroda (Poljaka... katolika, Bugara, Makedonaca... pravoslavaca...) problem je što su Bošnjaci muslimani, jedini autohtoni europski muslimani kojima su vjera i nacija sinonimi. Možda upravo u tome da su u zemlji od koje su mnogi digli ruke, sugerira i autor ove knjige, leži rješenje (ili mostobran) odnosa Zapada i islamskog svijeta. Bosna je, naprosto, čudo.

Ona je začudni primjer multinacionalnosti, multikulturalnosti, multikonfesionalnosti... Uvijek na testu vremena, historije, prijatelja, neprijatelja, jasne predodžbe o tome šta neće, ali maglovite naznake šta bi htjela, zapretena u vlastitoj, ali i nametnutoj zbunjenosti, nikad do kraja ozbiljno i problemski shvaćena. No, u inat svima uvijek je ostala i opstala ponosna, prkosna i moguća pored sviju nemogućnosti koje su radile protiv nje. Bosna je svačija i ničija. Ako se tvrdi da će mir na Bliskom istoku nastupiti kada se riješi palestinsko pitanje, onda je krajnje vrijeme da Europa prigrli to bosansko čudo i da ga pritom proba shvatiti. Rad Edina Urjana Kukavice je znanstveni doprinos tom vapaju. Uostalom, na tragu Bosne, postavit ćemo pitanje: čija je Belgija, čija je Švicarska, ili... čija je Amerika.

Utoliko je ova knjiga jedan od značajnih dokaza i dokumentarnih svjedočenja koji mogu poslužiti za bolje razumijevanja islama u Bosni, ali i šire, balkanskih muslimana napose, a time i doprinijeti boljim međunacionalnim i međuvjerskim odnosima. Naravno, autor ne progovara samo kroz svoja istraživanja, već koristi izvore impresivnog broja dosadašnjih istraživača ove povijesne tematike. Ova knjiga, upravo zbog korisnog kompiliranja, sakupljanja i sažimanja dosadašnjih domaćih i stranih istraživanja, nosi karakteristike i vrijednosti udžbeničkog tipa.

Napokon, ne treba s uma smetnuti da je autor knjige i sam pripadnik derviškog reda, naime on je nakšibendijski i ri'fajiski šejh, praktičar (dakle, ne samo teoretičar kao neki samozvani sveznadari) onoga što nazivamo znanost o tesavvufu. Veseli činjenica da se autor, kako u ovoj knjizi tako i u ostalim svojim iznimno vrijednim radovima, prije svega bavi temom svete povijesti, ali i doktrinarnih principa tesavvufa, dakle i unutarnjih i vanjskih manifestacija islamske duhovnosti. Naime, autor se već duže vrijeme sistematski bavi utjecajem, ulogom i značajem derviških tarikata u islamizaciji Balkana, ali i osobitostima tesavvufa na našim prostorima. Nepoznatu povijest tih časnih i čestitih ljudi, u poimanju romantizirane europske književnosti – vitezova, kneževa, prinčeva, autor nam predstavlja sa dosad neviđenom silom argumenata. Rekli bismo da se netko od autentičnih stanovnika Balkana udostojio s velikom građanskom i znanstvenom hrabrošću posvetiti ovoj temi. Do sada smo o tome mogli načuti iz sporadičnih, nepovezanih, izoliranih i fragmentarnih radova nekolicine znamenitih znanstvenika s naših prostora, a mnogo više od onih stranih, koji su očito umjeli prepoznati ono što mi nismo.

Znanstveni rad Edina Urjana Kukavice započinje u zaista kvalitetnom časopisu Kelamu'l Šifa, koji i danas izlazi pod okriljem tekije Mesudije u Kaćunima, a bavi se upravo tesavvuskim temama. Bio sam naprosto iznenađen kada sam shvatio da se na većinu svojih vrijednih istraživanja u tom časopisu Kukavica uopće nije potpisivao, smatrajući da je njegovo ime nevažno. Upravo je taj časopis, u nekoliko desetaka brojeva, iz pera Edina Urjana Kukavice našao zahvalnog istraživača koji se, naposljetku, od volonterskog rada 'u ime ljubavi' prometnuo u nezaobilazno ime među kudikamo razvikanijim znanstvenim krugovima i imenima. Edin Urjan Kukavica, utemeljen kao praktičar i kao teoretičar tesavvufa, time potvrđuje pripadnost slijedu svojih časnih duhovnih predaka koji su odgajani u tekijama (jer to je njezina primarna uloga), a izrasli su u velikane duha i pisane riječi sa puno širim utjecajem i prepoznatljivošću od one koju mi uopće možemo

zamisliti. Neosporno jest da upravo kao autor osjeća konstantnu nepravdu prema tim balkanskim velikanima, zaboravljenim i prešućenim, ali koja znanstvenike poput njega poticajno tjera na neumoran istraživački rad - neprestano napominjući da, iako ih najčešće ne prepoznajemo, velikani supostoje i u današnje vrijeme.

Treba istaknuti autorov stil i metodu koja se odlikuju već rečenom akribičnošću i nećemo nipošto primijetiti da podatke iz usmenih predaja tzv. pučkog islama predstavlja kao znanstveni dokaz. S druge strane ova knjiga na dostojanstven način predstavlja mnoge događaje i ličnosti iz svete povijesti islama na Balkanu, koje su neki proglasili legendama, oduzimajući im time vjerodostojnost, zaboravljajući, ili zanemarujući pritom, da je širom balkanskih tekija postojao lanac vjerodostojnih prenosilaca, šejhova i derviša, koji su čuvali predaje i uspomene na svoje časne pretke i njihovo djelovanje. Ta vrsta odgovornosti, uvjetno rečeno, mogla bi se usporediti sa onom koju muslimani poznaju iz vjerodostojnih lanaca prenošenja hadisa Božijeg Poslanika i Vjerovjesnika Muhammeda (a.s.).

Na kolektivnu svijest muslimana ovih prostora treba pasti grižnja savjesti, jer su dopustili da one pretke, koje drugi narodi koriste za uspostavu moralnih vertikala i autohtonih vjersko-etničkih stupova, prešućuju i zanemaruju. Da su toliki broj znamenitih prethodnika imali narodi koji su izrazito skloni mitologiziranju vlastite povijesti – zasigurno bi si pripisivali da su "nacije svetaca". Baš suprotno, kod muslimana se u današnje vrijeme rađa nepovjerenje prema svestranosti tih iskonskih pregalaca, čija se samosvijest, budnost, znanje i prije svega univerzalnost (koja nije svodiva na materijalno znanje već je uzorna duhovna kavkoća) moglo primjenjivati u religiji, poeziji, geometriji, astrologiji, liječenju, odgajanju, politici, metafizici...

S druge strane, radi li se možda o zaboravu ili namjernom prešućivanju od tzv. ulemanskog/medresanskog islama? Teško je to reći, iako postoje osnove za sumnju da je taj zaborav, među ostalim, rezultat netrpeljivosti derviša i konzervativne uleme, tog nesretnog, često površnom posmatraču nevidljivog, unutarmuslimanskog prijepora, te da su potonji iskoristili sve institucionalne prednosti da ga provedu u djelo (prije svega u periodu nakon odlaska Osmanlija). Hoće se reći da ova knjiga služi i za sve one muslimane koji su puni predrasuda i neznanja o vlastitoj vjeri, o vlastitim ishodištima i korijenima na prostoru Balkana. Dolazak Osmanlija bio je, naime, samo ozvaničenje dugog prisustva islama, napose derviša, na Balkanu...

Nadalje, autor je za čitaoce prijemčljivim pričama potkrijepio i ilustrirao proces islamizacije na Balkanu, koji se, po njegovim riječima, svugdje odvijao po gotovo jednakim principima. Jedna od tih priča je, više-manje poznata, o Omeru ef. Humi, istaknutom muallimu i muderrisu iz 19. st., koji je službovao naročito u selima oko Konjica. Kao duboko religiozna i visoko moralna osoba davao je olakšice seljacima pri uzimanju abdesta, uzimajući mesh po vunenim čarapama, što je čuo mostarski muftija, pa ga zvao na odgovornost. Kada ga je muftija upitao: "Je li istina da ti dozvoljavaš seljacima da klanjaju u opancima?", odgovorio je: "Ja sam ih doveo do opanaka, a ti im ih izuj, ako možeš". Ovdje se naglašava da je Omer ef. imao osjećaj za prostor i vrijeme u kojemu je živio, kao što i Edin Urjan Kukavica neke 'zabranjene' teme iz povijesti islama na ovim prostorima (tiču se relacija heterodoksija-ortodoksija i sinkretizam) ilustrativno analizira bez imalo gorčine ili osude, argumentirano, s puno osjećaja za prošlost, ali i za vrijeme u kojem je ova knjiga nastala.

Posebna vrijednost ove knjige je ta da će naprosto začepiti usta svim onima koji barataju sa gomilom predrasuda o balkanskim muslimanima kao kabadahijama, silovateljima, otimačima, ubiračima poreza, poturicama, etničkim Turcima koji su žarili i palili i koji su prisiljavali da se prelazi na islam, nabijali na kolac i sličnim neprimjerenim označnicama. Ovu knjigu bi primarno trebali čitati oni koji u balkanskim muslimanima žele vidjeti samo "vehabije i teroriste" ili s druge strane "poludjele derviše koji hukaju", ili pak nepostojeći izmišljeni narod, kako se to često predbacuje Bošnjacima. U tom smislu ova knjiga, među ostalim, na sasvim zadovoljavajući način može objasniti da su Bošnjaci autohtoni narod na prostorima Balkana i natjerati čitača da 'progleda' i primijeti one muslimane koji se 'natječu u dobrim djelima', a upravo takvih je prepun čitav Balkan, kako u prošlosti tako i danas. Možda je za kraj osvrta o ovoj vrijednoj knjizi, ne bi li joj dodatno dali na značaju ili je opisali, uputno citirati naslov jedne druge knjige, jednog znamenitog derviša, Bošnjaka, za kojega Kukavica tvrdi da je bio jedan od vodećih učenjaka 16. stoljeća. Naime, znamenita knjiga Ali-dede Bosnevija nosi naziv: 'Predavanje o prvim događajima i večernjoj zabavnoj raspravi o posljednjoj stvari'.

Edin Urjan Kukavica

Džamije i tekije u Beogradu*

Ulomak iz knjige *Islam na Balkanu*

Preotevši Beograd od Ugara (Mađara) 1521. godine, osmanski Turci su počeli sa njegovom urbanizacijom i orijentalizacijom, postepeno ga pretvarajući u kitnjasti orijentalni grad, čija je panorama sa mnogobrojnim munarama izdaleka oduševljavala mnoge evropske putnike i prolaznike tog doba. Već 1571. godine u Beogradu je bilo 27 mahala. Prema velikom osmanlijskom putopiscu Evliji Ćelebiji, koji je boravio u Beogradu 1660. godine, Beograd je tada imao oko 98.000 stanovnika, od kojih 21.000 nisu bili muslimani. Prema njegovom svjedočenju tada je u Beogradu pored drugih javnih objekata bilo 7 javnih kupatila (*hamam*), oko 7000 kućnih banjica, 6 *karavan-saraja*, 21 trgovački *han* i 217 mesdžida i džamija, od kojih 35 džamija u kojima je obavljana klanjana džuma spominje poimenice kao i 12 mesdžida. Beograd je, krajem šesnaestog stoljeća, ljepotom i veličinom umnogome nadmašivao Budim, Sofiju, Sarajevo, Skoplje i mnoge druge gradove evropskog dijela Osmanskog sultanata. Osmanski geograf Hadži Kalfa, poznat i kao Kjatib-ćelebi (Katip Çelebi, Mustafa ibn Abdullah, 1609 - 1657.), u svome djelu *Cihan-nume*, sredinom sedamnaestog stoljeća, bilježi 100 džamija, iako Hazim Šabanović tvrdi da se tada u Beogradu nalazilo 75-80 džamija. Broj mahala u onovremenom Beogradu porastao je na 41.

Prilikom prvog austro-njemačkog osvajanja (1688-1690.) mnoge džamije su porušene, a one koje su ostale neoštećene, pretvorene su u hrišćanske crkve. Za vrijeme druge osmanlijske vladavine (1690-1717.) mnoge džamije su obnovljene, a neke su nanovo izgrađene. Kada su austro-njemačke armije, pod zapovjedništvom nadvojvode Eugena Savojskog, u čijem su sastavu bili vojnici raznih narodnosti, od Nijemaca, Francuza i Italijana preko Švajcarca, Portugalaca i Španaca do Mađara, po drugi put osvojile Beograd (1717-1739.), *zatekle su u njemu oko dvije hiljade stambenih zgrada, mnoge džamije, javne banje, hanove i druge objekte*. Vitke munare džamija, napose u gornjem i donjem dijelu gradske tvrđave bile su porušene kako bi se panorama grada prilagodila evropskom ukusu. Mnoge džamije su pretvorene u crkve raznih hrišćanskih redova koji su došli zajedno sa vojskom i doseljenim življem trinitarcima, franjevcima, jezuitima, minoritima i jermenskim katolicima. *Trinitarci i franjevci su dobili po dvije džamije da ih preurede za crkve, kapucini, jezuiti, minoriti i Jermeni katolici po jednu.* Ostale sačuvane džamije su pretvorene u vojna skladišta, za uskladištenje soli, sijena i poljoprivrednih proizvoda, a jedna je korištena kao vojna bolnica.

Već tada u u Beogradu više nije bilo muslimanskog stanovništva, jer je temeljem člana III *Ugovora o kapitulaciji* od 18. augusta 1717.

Beograd 1521., Aleksandar Jeremić Ćibe (linorez, otisak 41 od 50, u vlasništvu porodice Vujasinović, Beograd).

* Abdulah Talundžić, Džamije u Beogradu poslije odlaska Turaka - Osmanlija 1867. godine, Most, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, Mostar, BiH, broj 174 (85-nova serija), godina XXIX, maj/svibanj 2004.

godine, cijelom turskom garnizonu dopušteno je *slobodno i sigurno povlačenje, zajedno sa ženama i djecom, oružjem i prtljagom uz udaranje doboša i sa razvijenim zastavama, što se odnosilo i na stanovništvo koje želi da iziđe u isto vrijeme, ma kakvog da je položaja, vjere ili narodnosti, kao i ranije roblje koje je primalo islamsku vjeru prije opsade*. Nakon pobjede nad austro-njemačkom vojskom 1739. godine kod Grocke, osmanski Turci su ponovno zagospodarili Beogradom i njime vladali narednih 50 godina (1739-1789.). Ponovno su popravili mnoge oštećene i povratili u prvobitno stanje mnoge džamije pretvorene u crkve, te izgradili nekolicinu novih.

Prema nekim savremenicima, u Beogradu je oko 1880. bilo 50 džamija. U toku velikih borbi za Beograd 1739. godine, između 60,000 austro-njemačkih vojnika, koje je predvodio 74-godišnji maršal Laudon i 9000 Osmanlija branilaca grada na čelu sa Osmanpašom, i u toku okupacije (1789-1791.) stradalo je 30 džamija. *Svištovskim mirom* od 4. augusta

Beograd 1717. godine

1791. godine austrijski car Leopold II. morao je prepustiti Osmanskom sultanatu Beograd, Šabac, Ram i dio Srbije koji je bio osvojen. U planu Beograda, kojeg je izradio austrijski potporučnik Bruš 1789. godine, ucrtano je 15 džamija, bez detaljnije identifikacije. Ovaj plan manjkav je i po drugom osnovu; naime, u njemu nisu ucrtane džamije za koje se pouzdano zna da su postojale u to vrijeme, na primjer, Batal-džamija, koja je bila locirana u blizini sadašnje Savezne narodne skupštine. Taj se broj džamija uglavnom održao do Prvog srpskog ustanka.

Beograd 1789. godine (Mancini)

Batal-džamija

"Na severozapadnom kraju onoga novoga parka koji je zasađen na pređašnjoj Batal džamijskoj pijaci, na istok od dvorske bašte, bila je jedna stara džamija, ozidana tesanim kamenom. Ona je odavno bila napuštena, munara joj se prebila, vrata sva bila su istavljena i isprovaljivana. U njoj je često plandovala stoka. Zato se i zvala Batal džamija. Kako se Beograd širio, to je i ta Batal džamija, posle bombardovanja, oborena, te se očistilo lice onoj zgradi gde je danas gimnazija; ali se to mesto i okolina njegova i sad zove Batal džamija. Pokojni knez Mihailo ustavljao se je na ovoj džamiji, i govorio je da bi je trebalo opraviti, pa u nju smestiti Državnu arhivu, ali ga preteče smrt."[1]

U toku borbi za oslobođenje

[1] "Godišnjica Nikole Ćupića", knjiga XXII, Beograd 1903. godine, pod naslovom Crtice za raniju sliku srpske prestonice, zapisao M. DJ. Miličević, i s godinom na naslovnoj strani – 1902.

Beograda 1806. godine, mnoge džamije su stradale, a preostale su pretvorene u bakalnice; neke su - u cilju što gore desakralizacije korištene kao svinjci, jedna je pretvorena u pravoslavnu crkvu, a Karađorđević je mnogim turskim ženama *koje su nemilosrdno i nečovječno vojnici ostavljali nage ... ukazao milosrđe i odredio im dvije džamije za stanovanje*. Povratkom Turaka u Beograd, počinje se sa obnavljanjem i popravkama manje oštećenih džamija, dok sa obnavljanjem više oštećenih i poluporušenih u minulim ratovima nije moglo da se otpočne zbog tadašnjih financijskih prilika u Osmanskoj imperiji, a napose u Beogradskom pašaluku. Joakim Vujič, koji je u Beogradu boravio 1826. godine, navodi da je trideset (postojećih) džamija ... *najvećim dijelom batal, porušene i povaljane*. Deset godina kasnije (1836.) u popisu džamija u Beogradu navodi se broj i nazivi njih šesnaest. Prema pripovjedaču Lazaru Komerčiću u Beogradu je bilo *nekih 15-16 džemata mahala* (kvartova), *a svaki džemat je imao svoju džamiju*. Iako se broj džamija u Beogradu, u odnosu na ranije periode, znakovito i sistematski smanjivao *kitnjasta i tanka minareta džamija, koja se blistaju na suncu*, pomogla su Beogradu da *uđe* u Majerov univerzum - Leksikon 1838. godine pod naslovom *Najljepši vidici svijeta*. Početkom rata 1876. godine, gospodin Barbunti-Brodano zabilježio je 14 džamija. Felix Kanitz, putopisac, arheolog, novinar i ilustrator, boraveći u Beogradu 1861. godine navodi da je *u gradu i varoši bilo 15 munara*. Isti pisac 1887. godine kaže da je *od 15 beogradskih džamija zatekao samo još jednu Bajrakli džamiju u Jevremovoj ulici*, koju je podigao sultan

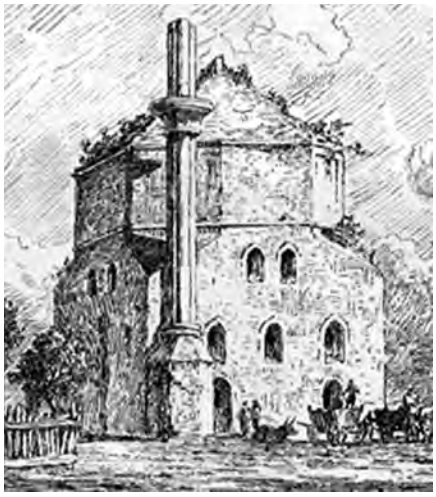

Crtež ostataka Batal džamije u Beogradu iz 19. stoljeća.

Sulejman Veliki, gdje su se nekad skupljali hodočasnici koji su odlazili u Mekku, izvaljenih prozora i vrata prepuštenu propadanju; *dalje, manja Kardžamija sa zadimljenim dimnjakom upotrijebljena je za plinsku kotlovnicu za osvjetljenje Narodnog pozorišta*.

Od mnogih džamija, koje je imao nekadanji Beograd, danas stoji samo Barjak džamija, koja je niže Zereka ka Dorćolu idući i onamo bliže Gradu. U njoj danas uči hodža, koji prima platu od srpske države. To je bogomolja za sve muslimane koji u Beogradu žive, ili kroz Beograd kao putnici prolaze. Nekada, za turske vlasti, na

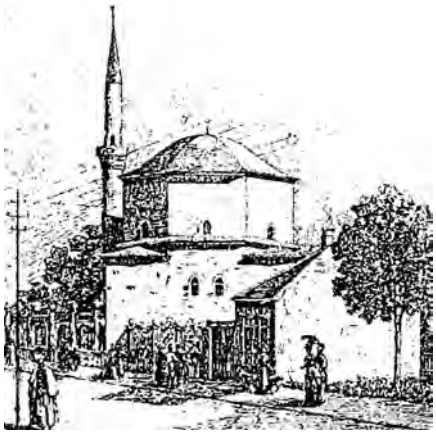

Crtež Bajrakli džamije u Beogradu s kraja 19. stoljeća.

munaru se od te džamije istavljao barjak, te je od toga i dobila ime Barjak džamija. Po ovoj džamiji često se označava i njezina bliža okolina.

Prema turskom planu grada i varoši Beograda do šanca koji potiče iz 1863. godine, u kojem su ucrtane sve zgrade sa oznakom etničke pripadnosti njihovih vlasnika i 172 značajna objekta različite namjene, navodi se i 12 džamija i tri tekije: Hasan-pašina džamija u Donjem gradu, Sultan Mehmedova džamija u Gornjem gradu, Sultan Mustafina džamija, Ali-pašina džamija, Bajrakli džamija, Reisefendijina džamija, Laz-oglije džamija, Jahja-pašina džamija, Deftedarova džamija, Laz-hadži Mahmuda džamija, Kizlar-agina džamija, Bajram-begova džamija, te tekija Šejh Hasan-efendije, tekija Šejha Muhameda i tekija Šejha hafiza Mehmeda. U planu nisu ucrtane džamije ni tekije koje su se nalazile na periferiji varoši.

Slučaj na Čukur česmi, uličnе borbe i bombardiranje Beograda 1862. godine ubrzalo je zaključenje sporazuma o konačnom odlasku Turaka iz Beograda i tadašnje Srbije. Po članu 1., stav 2., *Kanličkim protokolom od 4. septembra 1862. godine bilo je predviđeno: da će verske građevine i grobovi koje ostavlja muslimansko stanovništvo, napuštajući mesta koja je do sada držalo, na osnovu verskih prava, biti poštovani sa svima obzirima*. Po članu 1., stav 3., predviđeno je rušenje jednog dijela varoši *nastanjenog skoro isključivo muslimanima radi bezbednosti beogradske tvrđave, a Porta se obavezala dati obeštećenje i turskim i srpskim vlasnicima*. Prilikom *čišćenja* iz 1863/1864. godine porušene su i dvije džamije, sultana Mustafe i Ali-pašina. Otkupna

suma *u ime sviju naknada* za muslimanska imanja iznosila je, prema ugovoru zaključenim sa Portom, 1865. godine, 9 milijuna *pjastera*. Iseljenje *turskog* stanovništva iz Beograda 1867. godine, među kojima je veliki broj bio lokalnog porijekla sa prezimenima Bajraktarević, Bošnjak, Smederevac, Kokić, Islamović..., označen je početak kraja beogradskih džamija. Kako navodi Felix Kanitz *gde kad bi noću slučajno eksplodirale mine rušeći džamije koje su ometale regulaciju*.

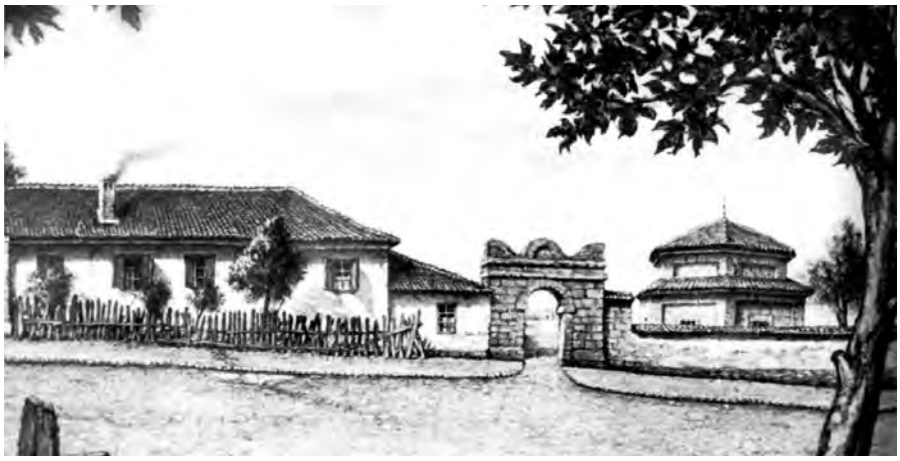

Crtež zgrade tekije i turbeta u Beogradu.

Derviši u Beogradu[2]

I derviši su bili dio beogradske svakodnevice, redovno su se sastajali bilo radi zikra u nekoj od 17 tekija, bilo radi *sohbeta* i *mehabeta*, rasprava o djelima velikih prethodnika i/ili savremenika ili pak radi konsultacija o djelima koja su sami pisali; jedna od glavnih gradskih ulica se na austrijskom planu Beograda iz 1789. godine nazivala derviškom - *Derwisch Gassen*. Zahvaljujući turskim i austrijskim planovima grada, popisima muslimana, defterima, beratima i vakufnamama iz različitih perioda, kao i docnijim radovima historičara i istoričara umjetnosti, za bar osam tekija se, s velikom pouzdanošću, može odrediti tačna ili približna lokacija, dok se za dvije koje se spominju do kraja 17. stoljeća, nažalost, ne zna ni gdje su stajale. U Beogradu su se još 1863. godine mogle vidjeti bar četiri od deset tekija čije postojanje potvrđuje vjerodostojna historija, a jedna od najznačajnijih, Hadži šejh Muhamedova - čije je turbe sačuvano i danas se nalazi u nekadašnjem tekijskom haremu - fotografirana je 1866. godine, nakon što je u njoj, u jednom kraćem periodu, zasjedao Pravitelstvujušći sovjet.

Pored spomenute, koja se nalazila u vrhu nekadašnje Derviške ulice, netom ispod današnjeg Studentskog parka, na spisku lociranih beogradskih tekija nalaze se: tekija na Savi, tekija u tvrđavi Narin, kao i tekije nazvane po Šejh Ali-efendiji, Šejh hafiz Mehmedu, Šejh Hasan-efendiji, Šejh Hašim-efendiji i Mehmed-paši Jahjapašiću. Tekije kojima se prema nekim izvorima izgubio svaki trag nalazile u *mahali Tir-i-bala* džamije i Bulbulderu, današnjoj Zvezdari.

Ona zgrada na Velikoj pijaci, na roglju Višnjićeve ulice, baš nasuprot Velike policije, zove se tekija, jer su u njoj, za turske vlasti, derviši držali svoje bogomolje i sastanke. Za srpskoga doba ta je zgrada pripadala Srbima, i u njoj je ispustio svoju dušu prvi srpski ministar prosvete Dositej Obradović, 1811. godine.[3]

Zahvaljujući činjenici da je sačuvana njena fotografija, danas se najviše zna o Hadži-šejh Muhamedovoj tekiji na početku strme Višnjićeve ulice ispod Studentskog parka - kako je ona izgledala i gdje se tačno nalazila. Na planu austrijskog oficira Bruša iz 1789. godine, ova tekija ucrtana je odmah preko puta Kizlar-agine džamije iz ranog sedamnaestog stoljeća. Osim toga, Feliks Kanic godine 1897. bilježi da su se u turbetu ove tekije nalazili mezari trojice *vjerskih heroja*, poimenice Horasani baba-Mehmeda, Bagdali Mustafa-bega (po kome se ovo turbe i naziva Šejh-Mustafino turbe), te Anteđe hadži-šejh Omer-efendije. Pretpostavlja se da je zgrada tekije na fotografiji iz 1866. podignuta u osamnaestom stoljeću, dok je izvorna Horasanijeva tekija bila iz Ćelebijinog vremena, s polovine sedamnaestog stoljeća. Pravougaone osnove, ona je imala dimenzije 17,5m x 8m i kraćom, strmom stranom, njen spoljašnji zid se spuštao niz Dervišku ulicu; dužom stranom, na kojoj je bila i kapija, bila je okrenuta ka današnjem Studentskom parku. U tekiju se ulazilo kroz dvorište u kome se pored turbeta nalazilo još nekoliko nišana, kao i štala, toalet i zatrpan bunar. Pored tekije se u istom dvorištu nalazila i manja pri-

[2] Milan Vukomanović, Derviši u Beogradu (Beogradske tekije, tarikati, šejhovi), Peščanik.

[3] "Godišnjica Nikole Ćupića", knjiga XXII, Beograd 1903. godine, pod naslovom Crtice za raniju sliku srpske prestonice, zapisao M. DJ. Miličević, i s godinom na naslovnoj strani – 1902.

zemna kuća, a glavna zgrada sastojala se od tri prostorije u prizemlju i još četiri na spratu, među kojima je, po svemu sudeći, bila i *semahana*. Ova historijska građevina porušena je 1892. godine, a u zemlji je ostao još samo njen podrum.

U svom putopisu Ćelebi poimenice spominje tekiju Muhamed-paše Jahjapašića, jedno od najstarijih beogradskih sufijskih zdanja, podignutih, svakako, prije pašine smrti 1548. Ta tekija se nalazila u dnu spomenute *Derwisch Gassen* na Dorćolu, u bloku između današnje Dušanove, Knićaninove, Skenderbegove i Dubrovačke ulice. S obzirom na činjenicu da nose isto ime, te da su se nalazile nedaleko jedna od druge, sasvim je moguće da su ova i Hadži-šejh Muhamedova tekija, bile sagrađene iz istog vakufa Mehmed-paše Jahjapašića, odnosno Mehmeda (Muhameda) Horasanija. A kako je Mehmed-paša bio poznat kao *akindžijski beg*, pretpostavlja se da su obe tekije izvorno pripadale *tarikat-i bektašiji*, jer je većina akindžija pripadala ovom tariku. Moguće je, naravno, da su te dvije tekije, kasnije, pripale nekim drugim tarikatima.

U centru Beograda, ispod studentskog parka, nalazi se Šejh Mustafino turbe, jedan od najstarijih sakralnih objekata iz turskog vremena. Iako je zaštićen kao spomenik kulture, on sve više propada. Na krovu ovog spomenika iz 18. veka raste drveće, zidovi su ispisani grafitima, pri malo jačem vjetru otpada crijep s krova. Postoji i plan rekonstrukcije, nju najviše usporava stambeni objekat koji čeka legalizaciju, a koji se naslanja na turbe. Na ploči iznad ulaza u turbe

Turbe u Višnjićevoj, Beograd.

stoji da je ono građeno 1783/1784. Ono je tada bilo u sastavu tekije, zato se i Višnjićeva ulica, u kojoj se nalazi turbe, nekada zvala Derviška ulica.

U natpisu na šejh-Mustafinom turbetu, koje je 1783. godine podigao defterdar Husni Jusuf piše da je ovaj šejh bio *sa'dija* što navodi na zaključak da je i Hadži-šejh Muhamedova tekija s kraja osamnaestog stoljeća pripadala tom tarikatu. Za bektašije se još vezuje i tekija u tvrđavi Gornjeg grada, kao i Subašina tekija na periferiji Beograda koje takođe spominje Evlija Ćelebi u svom zapisu. Subašina tekija se, čini se, spominje i u *vakufnami* beogradskog *defterdara* Ahmed-efendije, kao *bektašijsku kuću koja se nalazila na Bulbulderu*. Za hranu u toj tekiji defterdar je odredio 12 akči dnevno, dok se, u istom dokumentu, za sa'dijsku i halvetijsku tekiju određuje po 30 akči. Ovaj dokument za istraživače značajan je i po tome što se tu poimenice spominju tri poznata tarikata u Beogradu u osamnaestom stoljeća. Defterdar Ahmed nadalje:

…određuje dvije kuće za stanovanje šejhova halvetijskog tarikata, od kojih je jedna imala 5 odaja u prizemlju i 6 na spratu, a druga dvije velike prizemne odaje i mutvak, jednu odaju na spratu, zatim zgradu za sijeno, bunar, baštu od 4 dunuma i avliju od 25 aršina.

Šejhovima sa'dijskog tarikata defterdar ostavlja u *amanet* jednu kuću blizu konaka beogradskog *mukabeledžije* na Zereku. Ova kuća imala je po 5 odaja u prizemlju i na spratu, *mutvak*, podrum, jednu zasebnu odaju, baštu od pola dunuma i malu avliju. Za izdržavanje šejhova ovog tarikata Ahmed-efendija ostavlja jedan vinograd od 45 dunuma, koji se nalazio blizu starog hambara u Varoši, na Dunavu. Pretpostavlja se da je i defterdar Ahmed bio pripadnik nekog od spomenutih tarikata.

Evlija Ćelebi spominje izvjesnog šejha Kurudžizade kao pročelnika (*dede*) beogradskih halvetija, dodajući da je on bio dobar i pobožan šejh i halifa Mahmud-efendije, *postnišina* glavne tekije na Uskudaru u Istanbulu; i drugi izvori potvrđuju postojanje jedne halvetijske tekije prije 1717. godine, i to iz vakufa Koski Mehmed-paše, ali njena tačna lokacija nije poznata. Iz nekih drugih dokumenata, koji pripadaju osmanskom periodu historije Beograda, saznajemo imena brojnih derviša; još u najstarijem popisu muslimana u Beogradu (1536.), spominju se derviši Hamza i Husein iz Anadolije, te Baba Ruhi Adžem, Emir Bagdadi i kjatib (*ćatib*, pisar) Baba Bali iz Kuliča. Dvadeset pet godina kasnije (1560.) spominju se još i Šaban-dede, Baba Bustan, Baba Mahmud,

Dedezade, Omer (sin Dede Kaima), Pervane, derviš u Ferhad-pašinoj mahali, i još neki sufiji. Poseban ugled u vjersko-pravnim, naučnim ali i sufijskim *halkama*, na prelazu šesnaestog i sedamanaestog stoljeća, uživao je šejh Ibrahim sin Iskendera, poznatiji po svom književnom imenu Muniri Belgradi (p. oko 1617.), koji je bio rodom iz Bosne, ali kako je u Beogradu proveo najveći dio svog života kao muftija i profesor čuvene medrese Mehmed-paše Jahjapašića, tako je ponio ime *Belgradi*. Pisac i pjesnik, enciklopedist, Muniri Belgradi autor je brojnih vjersko-moralnih i pravnih spisa uključujući i izgubljeni geografski traktat *Seb'ijjet*, kao i silsile tarikata na Balkanu (*Silsilat al-mugarrabin*).

Hazim Šabanović pretpostavlja da se u Beogradu, u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću, nalazio veliki broj tarikata, uključujući bajramije, melamije, bektašije, halvetije, gulšenije, kadirije, hindije, mevlevije, nakšibendije, rifai'je, sa'dije, sunbulije, šabanije, šazilije i ušakije. Prema raspoloživim podacima nipošto ne treba isključiti ni bedevije, dželvetije, džerahije i sinanije - koji se istina ne spominju u izvorima - ali kako ih je bilo po drugim velikim balkanskim središtima, nema razloga da Beograd po ovom pitanju bude izuzetak. Ono što se pouzdano zna jeste da su pored halvetija, sa'dija i bektašija u Beogradu bili brojni pripadnici i sljedbenici *tarikat-i kadirije* i *nakšibendije*.

Kadirije su imale svoje tekije na Dorćolu i u kalemegdanskoj tvrđavi, a u Gornjem gradu njihova tekija nalazila se pored šehidskog turbeta Damad Ali-paše, osvajača Moreje, koji je poginuo u bici kod Petrovaradina avgusta 1716. godine. Tu tekiju je, između 1743. i 1746. godine, podigao beogradski vezir Jahja-paša Hatibzade. U drugoj polovini osamnaestog stoljeća *postnišin* te tekije bio je šejh Mehmed Hašim (po kome je tekija i dobila ime), a njega je na tom mjestu - temeljem *berata* iz 1793. o postavljenju šejha Seid Hasana, sina rahmetli šejha Mehmeda Hašima - naslijedio sin Hasan. S obzirom na to da je Hašim-efendija bio kadirijski šejh, logično je pretpostaviti da je i ova tekija, bar u jednom periodu, pripadala kadirijama. Istom tarikatu najvjerovatnije je pripadala i Šejh Hasan-efendijina tekija koja se, prema turskom planu iz 1863. godine, nalazila na uglu današnje Gospodar Jovanove i Rige od Fere br. 12, a koja se spominje u Kanličkom protokolu iz 1862., a u drugom dokumentu iz devetnaestog stoljeća ona je urbanistički ucrtana u istu liniju sa Bajraklidžamijom, iako je ova tekija, sa spiska džamija iz 1836. godine, pripadala Kalin-džamiji. Ćehajić i Tričković šejha Hasana dovode u vezu i sa navodno kadirijskom tekijom koja se u devetnaestom stoljeću nalazila pored nestale džamije na staroj Aga-kapiji. U jednoj umrlici iz 1698. spominje se, najzad, i tekija kod Šehitlik džamije na Dorćolu, gdje se kasnije nalazila čuvena Alipašina džamija, a pored nje, u devetnaestom stoljeću i tekija šejh Ali-efendije, u bloku između ulica Visokog Stevana, Cara Uroša, Despota Đurđa i Braće Baruh.

Kada je riječ o nakšibendijama, temeljem jednog sudskog protokola iz 1680., saznajemo da je izvjesni šejh Husein sin Muhamedov, nakšibendija, sagradio tekiju u Beogradu i povjerio je halifi Alija Semerkandija, šejhu Mehmedu sinu šejh Isa'a. Za potrebe izgradnje i izdržavanja tekije šejh Husein je uvakufio svoje imanje i dućan. Ćehajić pretpostavlja da je ta tekija bila aktivna sve do kraja osamnaestog stoljeća, te da su se u njoj smjenjivali šejhovi *tarikat-i nakšibendije*. Nije, nažalost, poznato kojem je tarikatu pripadala još jedna dorćolska tekija, Šejh-hafiz Mehmeda, ucrtana na turskom planu iz 1863. godine, podignuta u bloku između ulica Francuske, Simine, Dositejeve i Gospodar Jevremove, na mjestu na kojem se danas nalazi ambasada Holandije.

Temeljem gore navedenih podataka, koje u svom pregledu poznatih beogradskih tekija daje Milan Vukomanović, može se, sasvim osnovano, zaključiti da je Evlija Ćelebi bio prilično pouzdan i precizan u svom izvještaju o 17 tekija koje su se oko 1660. godine nalazile u tom gradu. Tu bi se, vjerovatno, mogle ubrojiti sve poznate tekije s kalemegdanske tvrđave, iz varoši, ali i sa periferije Beograda. Sasvim je izvjesno da su se u to vrijeme u gradu nalazile tarikatske zajednice kadirija, halvetija, nakšibendija, sa'dija i bektašija, ali i drugih tarikata, o čijem bi se prisustvu moglo samo posredno zaključivati. Izgleda da je u Beogradu sedamnaestog stoljeća tesavvuf našao naročito pogodno tlo, kako u praktičnom djelovanju raznih tarikata, tako i u njihovoj naučnoj, književnoj, pravnoj i filozofskoj ostavštini. Ponovno za *hatur* prostoru i vremenu samo ćemo spomenuti Skender-čauševu tekiju u Podgorici, te dvije tekije uz tri mekteba i dvije medrese u Pljevljima (*Taslidža*), jednu u Požegi, i to iz vakufa Gazi Husrev-bega, ali i veliki broj šejhova i derviša Roma te njihove tekije u Nišu. Nećemo posebno govoriti, jer samo ime svjedoči, o marijanskom svetištu Tekijske Gospe (Male i Velike Tekije) u Tekijskoj Crkvi na Petrovaradinu u Novom Sadu...

multimonolog

Piše: **Senad Nanić**

Neće valjda

Zapad, na globalnoj sceni, jedino još može izvoziti rat. I to čini.
Sve grublje, sve manje poštujući ikakve pravne poretke i vrijednosti.

Ne tako davno, ponirali smo ovim stranicama u dubine vječne, mnogima i mučne teme međuuvjetovanosti slobode i odgovornosti. U drugom kontekstu, doduše. No što ćete… i nakon Multimonologa – multimonolog. Ali ono što je u tom smislu tada vrijedilo za pojedinca, u osnovi odlikuje i zajednice. I narode. I njihove, u konačnici, države.

Dugo je, naime, trajao mukotrpan put turskog naroda i turskih građana izgradnje sve uspješnijeg društva koje ih, skoro stoljeće nakon kraja tada već umornog i vremenom pregaženog, nekad uzornog, moćnog i avangardnog carstva, vraća na svjetsku scenu. Zavidnom i rijetko viđenom marljivošću, usvojili su vremenom sve bitne kulturno-civilizacijske vještine tada superiornog zapadnog svijeta. No cijena nije bila niska. Desetljećima su s ne malim žrtvama bili država na braniku sustava kojim su pokušavali ovladati.

I ovladaše. Strpljivo povećavanim društvenim kapacitetom u svim poljima i na svim razinama, započeli su proces preuzimanja nekada ekskluzivno zapadnih aktivnosti na globalnoj razini afirmirajući svoje prirodne i povijesne prednosti. Najplastičniji primjer za to je pretvaranje Istanbula u jedno od najjačih središta zračnog prometa u svijetu gdje, primjerice, putnici s Balkana više ne moraju na putu za Aziju najprije potegnuti do kakvog Frankfurta ili Pariza, već, prirodno, jeftinije i puno brže, lete preko Istanbula. Slične uspjehe naći ćemo u mnogim drugim gospodarskim granama kao i u kulturi te obrazovanju. Za ostvarenje tog prirodnog potencijala trebalo je puno rada, znanja, mudre uprave, pametnog i hrabrog investiranja… I vremena… I strpljenja.

Jest da je Zapad Turcima, kao uostalom i brojnim drugim sve snažnijim nacijama naročito u Aziji, posredno pomogao odrekavši se vlastitog razvoja i perspektive za račun privatne financijske takozvane industrije. Idiotska ideja da se kamatarenjem može vladati stvaralačkom populacijom i plodovima iste se hraniti pokazala se propašću za sve i to, da stvar bude tragičnija, po ne znam koji put u povijesti. Učinke tog bolesnog ludila najbolje osjećamo mi, pripadnici tog nesretnog trenutka ove civilizacije. Kapacitet naših zapadnih društava, ma zaboravi dominaciju, da zadovolji čak i vlastite potrebe na stečenoj civilizacijskoj ravni sve je manji. Taj civilizacijski regres prijeti konačnim urušavanjem. Mi, kao društva, jednostavno sve manje toga znamo osmisliti, oblikovati, proizvesti i održavati. Svodimo se na korisnike i, u najboljem slučaju, servisere sve manjeg broja sustava koji koliko-toliko uspješno funkcioniraju. Čak smo i visoko školstvo reformirali na način da nas se, po prvi puta u povijesti obrazovanja, pokušava uvjeriti da ćemo s manje učenja više znati. Od studenata se sve manje traži disciplina i odgovornost struke, a sve više takozvani slobodan izbor gradiva. Najkreativniji nositelji nekada uspješnih sustava tjeraju se u takozvano malo i srednje poduzetništvo koje nema ozbiljnije šanse ikome ponuditi svoje proizvode jer su veliki sustavi davno propali, a mali jednostavno premali i presiromašni.

U takvim uvjetima, još uvijek odbacujući nužnu demontažu financijskog takozvanog sustava, Zapadu preostaje još samo jedan proizvod. Onaj u koji je desetljećima ulagao velik dio svijeta, uključujući i Turke na braniku, u ime zaštite i sigurnosti navodno prosperitetnog sustava. Proizvodi su to vojno-industrijskog sektora. Zapad, na globalnoj sceni, jedino još može izvoziti rat. I to čini. Sve grublje, sve manje poštujući ikakve pravne poretke i vrijednosti.

Svojim odgovornim i strpljivim rastom, u okviru zapadnog političko-sigurnosnog sustava, Turska je, naročito zadnjih petnaestak godina, dosegla kapacitet slobode suodlučivanja i o ovim pitanjima. Pa neće valjda, povikat će strpljivi, oni koji su svoje živote posvetili obnovi i snazi suvereniteta države velike tradicije, svoju teško stečenu i obnovljenu slobodu tako naglo ograničiti i umanjiti neodgovornim pridruživanjem zapadnjačkom izvozu rata u zemlje koje su upravo u toj novoosvojenoj slobodi gledali mogući putokaz. Može li se odgovornim nazvati nedavno neskriveno provociranje NATO invazije na Siriju žrtvujući vojni zrakoplov na sirijskom teritoriju? Ideja da je rušenjem obrambenog zrakoplova nad tuđim teritorijem (što je on tamo, zaboga, uopće radio?) ugrožena sigurnost Turske, a što bi za posljedicu tada trebalo imati odluku o vojnoj intervenciji NATO-a u Siriji, može se okarakterizirati bilo kako osim slobodnom i odgovornom politikom države koja se želi predstaviti suverenom i snažnom. I dosljednom. Zar će se uloga Turske vratiti na razinu koju je imala u vrijeme hladnog rata uz tek nešto povećane koncesije? Zaboravi onda na sve osvojene slobode. Neće ih više biti. Bez obzira na zavodljivost varljive mogućnosti obnove mini imperije ratnim izvozom vlastitog trenutno osnaženog sustava. Tim više što je taj izvoz u režiji i na krilima puno veće i mnogo dekadentije imperije.

Stoga, makar i nakon već uzvraćenog granatiranja na granici, službena izjava Ankare o spremnosti na izbjegavanje rata, ipak umiruje. Zasada.

Što Srebrenica znači meni, **rođenom Nijemcu**

Fotografija Tarik Samarah

Piše: Hermann Wild

Što Srebrenica znači meni, rođenom Nijemcu, ali i većini ljudi u mojoj zemlji koja uopće ne zna da se genocid u Srebrenici dogodio? S druge strane, oni koji su znali počinju zaboravljati. Osjećam tugu i stid zbog toga, ali tako je to – u svijetu neprestano novi ratni užasi, klanja, ubijanja, silovanja, genocidi i čovjek prirodnim putem počne istiskivati slike tegoba da bi ostavio prostor za ono lijepo. Međutim, obrazovani ljudi u Njemačkoj, kao i oni koji se ne mire s nepravdom, znaju što se tada dogodilo.

Ne tražim krivca za genocid

U Srebrenici je 1995. rat pokazao svoje najnemilosrdnije lice. No, svaki rat nosi neko novo lice užasa. Baš kada pomislimo da ne može gore, pojavi se neka nova ratna strahota koja nas ostavi nijemima. 2002. sam posjetio Split i jedna starija žena me upitala: "Loši su Srbi, jel` tako?" Nisam ništa odgovorio jer sam se bojao dirnuti u svježe rane. Ona je nastavila dalje: "Ranije nisu bili takvi, ali sada jesu. Znate, gospodine, taj rat je bio strašan kod nas, ali u Bosni je bio još gori." Ta žena je imala prezime koje imaju i Srbi i Hrvati. "Bijelo Dugme", to jest Željko Bebek, je pjevao jednu pjesmu o takvoj osobi. Ne može se reći da je jedan rat gori od drugog, ne može se reći da bošnjačka majka, koja je izgubila sina i muža, pati više od srpske majke, da je silovana Hrvatica osjetila manje bolove i traume od silovane Bošnjakinje ili Albanke ili bilo koje druge žene na svijetu.

Ja ne tražim krivca za genocid, ne mogu suditi i osuđivati i to ponajviše zato šta nijedna poginula osoba neće time biti oživljena. Neću loše pisati o Srbima. Ne mogu reći da su svi Srbi zločinci, da su genocidan narod. S druge strane, već se ustalila svima poznata istina: zločin ima ime i prezime. Zločinca ne treba neprestano proklinjati jer mu time dajemo na važno-

sti, radimo na promociji zločina. To nije u redu, nikako nije. Pedofil, kada ubije ili siluje dijete, dobije više pažnje nego žrtva. Ja to neću činiti u svojem zapisu o Srebrenici!

Razračunao sam s duhovima prošlosti svoje zemlje

Muslimani u Srebrenici, to jest u Bosni, bili su žrtve mržnje i laži jedne fašističke politike i ideologije koja i u današnje doba ima svoje glasnike i zagovarače. Mogli bi neki reći: "Baš se Nijemac našao da nekoga proziva fašistima!" Da! Ja to mogu, u ovom i u drugim sličnim slučajevima, baš ja. Mogu da zovem fašistima one ljude koji su taj genocid lično učinili ili dali naredbu za to. Ja to mogu jer se u njemačkim školama otvoreno govori o zločinima Nijemaca u Drugom svjetskom ratu. Razračunao sam, kao i mnogi drugi Nijemci, s duhovima prošlosti naše zemlje. Meni je žao ljudi koji ne vide pored zdravih očiju. Većina Nijemaca danas prezire fašizam i zbog toga imam svako ljudsko pravo da glasnike četničke ideologije nazivam fašistima. Neka sami pogledaju u rječnik značenje ove riječi i vidjet će da oni to jesu.

Moj deda je imao sedam godina kad je Hitler postao legalni vladar Njemačke. Kad je počeo Drugi svjetski rat imao je 13 godina. 1943. imao je 17 godina i morao je ići u vojsku. Izgubio je brata u ratu, a on je poslije rata bio ratni zarobljenik u Rusiji. Bio je zarobljen kada je već dezertirao, ali uniformu je još uvijek nosio na sebi... U zarobljeništvu mu je bilo jako loše, kao i mnogim drugim Nijemcima, ali ni Rusima nije bilo bolje, postratna glad je bila posvuda. Niti jednom zarobljeniku nije lako. Kad su ljudi u ratu, nije lako, to je neprirodno stanje. Primjećujemo da se Srebrenica (rat u Bosni) i Drugi svjetski rat razlikuju i vremenski i po opsegu stradanja, ali postoji neka neshvatljiva potreba da ih čovjek usporedi, proba shvatiti, ne samo emocijama već i razumom. Što je to dovoljno lijepo u nama, dovoljno razumno i hrabro u želji da se pomiri nepomirljivo, da se prekrije ružno lice rata?

Slika u slici, tuga u tuzi

Šta se tiče Srebrenice, razmišljam o žrtvama, o njihovim mislima, o njihovim tugama, nadama, zebnjama... Moj deda, kao i drugi njemački ratni zarobljenici, imali su vremena oplakati, oprostiti se od svojih supruga, djece, sestara, braće, majki, očeva... Ali njihove familije nisu mogle da se oproste od svojih najmilijih u zatočeništvu. Pretpostavljali su da su negdje u Rusiji, živi ili mrtvi, a ratne zarobljenike je na životu održavala nada da će se možda jednog dana vratiti svojoj kući. Mogli su pisati pisma, a ponekad su i stizala. Ako ništa, barem je postojala nada.

Srebreničani nisu mogli ni to! Nisu imali vremena! Događaji su tekli brzinom koja je oduzimala nadu. Žene nisu stigle reći svojim muževima "volim te", zagrliti ih, poljubiti, da zajedno popiju zadnju sabahsku kahvu. Nisu stigle reći ni: "Inšallah, vidjet ćemo se opet." Sinovima nisu više mogle biti nježne i stroge majke. Sinovi nisu dobili priliku odrasti. Majka ih neće oženiti, majka neće grliti svoju unučad, pripremati im pite, zaogrtati ih u "jufke" svojeg majčinstva jer nafaka je nepovratno i nasilno ukinuta.

Govorimo o dvije kategorije žrtava - onima koji su poginuli i onima koji su preživjeli. Oni koji su preživjeli svojim životom nas podsjećaju na stradanje, zbog njihove tuge i pišem ove retke, jer, s njome, negdje duboko u sebi, najiskrenije suosjećam. Moj deda i svi njemački zarobljenici u Rusiji imali su nadu da će se vratiti. Srebreničani to nisu mogli imati. Vidio sam jednu srebreničku majku koja je držala sliku svog muža i sina iz 1985., kada je sretna obitelj bila na odmoru u Dubrovniku. Muža i sina su ubili, a u toj ženi je ostala praznina, koju popunjava jedna slika sa zajedničkog odmora. Ta slika u slici, tuga u tuzi, na jedan neobičan način meni je razumljiva. Kada ju gledam, zamišljam svoju ženu i djecu. Plačem nad slikom majke Srebrenice, a ujedno plačem nad svojom ženom, majkom moje djece. Ma šta me briga za mene, da umrem ili poginem u ratu, samo da su oni živi, a tuga i bol proizlazi iz misli da su moja voljena supruga i moji sinovi ostali sami, da tuguju jer mene nema, da tuguju jer ne znaju za moj kraj. Mojem dedi u Rusiji je bilo lakše nego onima koji su ga čekali da se pojavi na obiteljskom pragu. On je imao nadu, a oni su imali zebnju, stalni nemir, oni su pružali svoje ruke prema Rusiji dozivajući, a noću su plakali u jastuke.

Ne sumnjam da srebrenička majka, koja u rukama nosi sliku svoga muža i sina s ljetovanja, trpi strašne srčane bolove. I to ne samo onda kada dolaze crni dani sjećanja, godišnjice obilježavanja genocida, i kada se mnogi političari natječu u iskazivanju riječi sućuti, a slutimo da rade na vlastitoj propagandi. Ona te bolove, glasove svojih polupanih srčanih klijetki, glasove svoga sina i muža, osjeća svakog dana! Moje suosjećanje s njenom patnjom me baca na koljena, pružam svoje ruke prema Srebrenici dozivajući njenog muža i sina, osjećam zebnju i nemir. Možda sanja o lijepim danima u Dubrovniku kada su otac i sin plivali u moru, a ona ih gledala, možda se sjeća najljepšeg dječjeg osmijeha na svijetu! Grli svoj jastuk i sanja zajedničke zagrljaje, osjeća njihovu toplinu, njihov dah, sina na svome krilu i njegov miris, kada ga je hranila i pjevala mu sevdalinke. Zatim more postaje nemirno, sina i oca guta oluja. Nastupa buđenje, a snovi se utapaju u suzama, a jastuk postaje suzno mezarje. Ona zna da povratka nema, da njenih najmilijih više nema. Ona bi se vratila u san, pokušava zaspati, ali bol je jača.

Odmor u Dubrovniku postaje samo gorko sjećanje, jer taj genocid i taj rat su u bošnjačka srca, u njihove živote, ušla i ostala kao otrovan trn. Rane ostaju! I zato se može oprostiti, ali ne smije se zaboraviti!

Gdje je kraj ratnim apsurdima?

Mi Nijemci nećemo nikada zaboraviti šta smo učinili Jevrejima i drugim narodima. Oprostili su nam jer smo se ispričali i otvoreno pokazali da nam je žao. U jednom trenutku nastao je strašan konflikt među djedovima i unuci-

ma jer su se mladi pitali da li im je deda bio zločinac. Mrze svoje djedove koji su bili zločinci. Naravno da ima i izuzetaka, onih koji svoje djedove zločince slave, ali mali je taj broj.

Ove godine, na obljetnicu genocida u Srebrenici, kupio sam bosanske, hrvatske i srpske novine. U Njemačkoj se na željezničkoj stanici može kupiti "Avaz", "Večernji list", "Oslobođenje", "Večernje novosti", "Slobodna Dalmacija", "Vesti"... Srpske novine su imale agresivne naslove, ali tekstovi su bili nešto oprezniji i umjereniji. Jesu li potrebne takve provokacije? Priznaje se genocid, ali iskreno žaljenje, po mojoj interpretaciji, ne postoji. Hrvatske novine otvoreno pišu o genocidu, emocije se čine iskrenima, čak i one izgovorene iz usta političara poput premijera Zorana Milanovića. Srpski političari moraju doći u Srebrenicu i Milanović u to vjeruje. Kada bi srpski predsjednik Nikolić pao na koljena u Srebrenici, kao nekad Brandt u Varšavi, ja bih povjerovao da je iskren. "Avaz" je pisao kao i Hrvati, potresno i iz "prve ruke", što je bilo za očekivati.

Srebreničani i Bošnjaci, koji su preživjeli rat, kao i djeca silovanih žena, trebaju pomoć. Ali ne samo kada se obilježavaju komemorativne obljetnice. Njihove traume bole svaki dan. Svaka osoba bi trebala da piše svoju knjigu o Srebrenici, o Bosni i o ratu - da se ne zaboravi. Iako su svjedočanstva stravična mi ne smijemo pred njima zanijemiti, ne smijemo šutjeti. Kad se ne zaboravi, onda se ne ponavlja. Srebrenica nije bio posljednji čin ratnog užasa na Balkanu. Kosovo je uslijedilo samo 4 godina kasnije. Albanci su bili masovno ubijani i NATO je reagirao bombardiranjem Srbije da pomogne žrtvama. Naučila je Zapadna Europa! Tako se barem činilo na prvi pogled, ali pritom je Sjenica na Sandžaku bila bombardirana i muslimani su opet poginuli... Gdje je kraj ratnim apsurdima?

Bošnjaci u Bosni su imali mogućnosti da se zlurado raduju zbog bombardiranja Srbije ili da budu solidarni sa Albancima koji su patili, ginuli i bježali u druge zemlje. Albanci su se vratili i sada na Kosovu Srbi kao manjina imaju problem. Gdje je kraj apsurdima, hoće li se taj začarani krug već jednom završiti. Nije važno šta su Bošnjaci tada mislili, jer je to bilo odmah poslije rata u Bosni. Važno je šta danas misle o tome. Samo solidarnost s drugima daje ovoj tuzi preduvjete za konačni mir. Rado se sjećam one Hrvatice u Splitu jer je pokazala neku vrst solidarnosti s Bosnom. Tako moraju svi sa svima, u svim smjerovima, ali treba naglasiti - netko više a netko manje, jer nisu svi radili jednake zločine. Međutim, žrtva je žrtva. I hrvatsku i bošnjačku i srpsku i njemačku i rusku majku jednako boli gubitak sina i muža.

Fotografija Tarik Samarah

Ne sumnjam da srebrenička majka, koja u rukama nosi sliku svoga muža i sina s ljetovanja, trpi strašne srčane bolove. I to ne samo onda kada dolaze crni dani sjećanja, godišnjice obilježavanja genocida, i kada se mnogi političari natječu u iskazivanju riječi sućuti, a slutimo da rade na vlastitoj propagandi. Ona te bolove, glasove svojih polupanih srčanih klijetki, glasove svoga sina i muža, osjeća svakog dana! Moje suosjećanje s njenom patnjom me baca na koljena, pružam svoje ruke prema Srebrenici dozivajući njenog muža i sina, osjećam zebnju i nemir.

Najbolje se to povezuje kad se slušaju ilahije hafiza Aziza Alilija. On je Albanac i uči ilahije na bosanskom. Glavni je imam džamije u Zagrebu. To je idealan primjer monoteističke vjere, a ona katolička i islamska u pravilu ne znaju za granice nacionalnosti i solidarnosti. Ja sam solidaran sa svim žrtvama Balkana i posebno sa žrtvama iz Srebrenice. Neka im Rahmet bude! Ja, koji sam rođeni Nijemac, ali nisam zločinac jer sam raskrstio sa zločinima svojih predaka. Isto će morati učiniti neki narodi Balkana da se uz njihovu naciju ne bi vezala imenica zločinac. Ja mogu voljeti svoju Njemačku, pružati ruke prema Rusiji, prema Bosni, prema čitavom svijetu, kao slobodoljubivi čovjek čiste savjesti.

centar za urgentnu medicinu

Piše: **Filip Mursel Begović**

Više je ljudi u Hrvatskoj u 70 sati osudilo Antu Palića, nego Antu Pavelića u 70 godine.

Ante Palić i animalni dušebrižnici

"Monstrum, psihopata, koljač, zločinac, treba ga bacit niz neboder, kreten, bolesnik, zatuć ga treba, manijak, kompleksaš, koljač, na lomaču s njime, u zatvor, na mučenje, zlostavljač, dabog da crko, šugavac, zaklat ga jer bolje spriječit nego liječit..." Ovo su samo neka od Facebook čašćenja upućena Ante Paliću, zagrebačkom studentu koji je bacio mačku niz balkon i to snimio kamerom te postavio na svome Facebook profilu. "Leteća mačka, malo sam dao maci krila, hahaha", napisao je kao komentar na svoje nedjelo. Ništa novo na temu mučenja životinja, rekli bismo, samo još jedan prikaz ljudske surovosti za svaku osudu. No, posebno me zaintrigirao jedan od komentara s Facebooka koji glasi: "u zoološki vrt s njime među ostale životinje."

Komentar je to koji stoji kao blistavi primjer društvenog licemjerja. Dakle, da bi osvetili mica macu Antu Palića je trebalo poslati među ostale životinje u kavez na služenje doživotne kazne jer će time biti zadovoljena pravda. Uz to, netko je iskopao sliku te ljudske "životinje" koja se zove Ante Palić i sada se masovno sharea na Facebooku uz gore navedene komentare. Više je ljudi u Hrvatskoj u 70 sati osudilo Antu Palića, nego Antu Pavelića u 70 godine.

Crtići

Uostalom, na što nam liči Palićev opis bacanja mace niz balkon? Sjećamo li se možda crtića Tom i Jerry u kojem se mačka i miš naganjaju i mrcvare u svim mogućim kombinacijama. Sjećamo li se crtića u kojem kanarinac kaže "mislim da sam vidio mica macu" pa se animirani junaci naganjaju do besvijesti. Sjećamo li se crtića u kojem lovac neuspješno naganja Zekoslava Mrkvu, pa raznih patka, ptica trkačica... svih tih Disneyevih junaka koji su nam obilježili djetinjstvo i na koje smo se smijali, a da nitko nije ni pomislio da su ti crtići odveć nasilni.

Treba li, stoga, s tolikom žestinom osuditi Antu Palića i pritom zaboraviti na nas same koji smo uključili TV i na nekom Junior kanalu svome djetetu pustili crtić u kojem mačke i patke eksplodiraju, odsječene su im glave, priklještene su o vrata, izbijaju im se zubi, režu repovi i tako dalje. Koliko puta smo čuli za slučajeve dječjih mučenja mačaka i pasa u svim mogućim kombinacijama, baš kao u crtićima. Znam tu djecu, gledao sam ta mučenja u svom djetinjstvu. Neki od njih su danas ugledni građani, društvena krema. Zbunjujuće, jer postoji osnovana sumnja da onaj tko voli mučiti životinje, voli mučiti i ljude. Hajmo dalje.

Lovci

Lov. Taj sport privilegirane društvene elite i inih dokonih muškaraca koji, dok se ne igraju rata, grupno love zečeve i srndaće po šumama i gorama. Pričao mi je jedan lokalni lovac, iz mog susjedstva, da vole upucati mačku "jer ona najviše odleti u zrak kad je pogodiš i to je prestrašno smiješno". Skupi se tako njih dvadesetak, ozbiljnih kao smrt, i krenu u lov. Poredani u liniju naganjaju zeca, pucaju, urliču, laju s lovačkim psima... i izbuše Zekoslava Mrkvu. Onda odu u lokalni lovački restoran i nakrkaju se srnećeg gulaša i hvale se kako je njih dvadeset ubilo jednog zeku, dva fazana i jednu mačku. Onda pjevaju narodne pjesme i "mirna Bosna".

Tužno je biti takvo muško, kao što je tužno svoju muškost trenirati i dokazivati maltretirajući vlastitu ženu i djecu. U Samoborskom gorju, u blizini Zagreba, pojavila se prije par godina potpuno bijela srna. Čudo prirode, ali lovci rekoše da je genetska deformacija te nisu imali mira dok je nisu locirali i odstrelili. Zatim su se slikali za novine, nogama pritiskujući krvavu glavu ustrijeljene bijele srne, ti dežmekasti lovci crvenih noseva.

Uzgred, ima li goreg licemjerja od aristokrata, primjerice onih engleskih, koji baštine lov kao neki

monarhistički obred, a istodobno su izrazito aktivni u "Društvu za zaštitu životinja". To se zove kravlje ludilo u lovu na zeca. Ante Palić nije najgori. Ma on je za njih nešto kao, šta ja znam, John Lennon, Maharishi. Ne mogu iz glave izbaciti ni slike svih onih novovjekih biznismena koji se hvale da sponzoriraju lovišta ili su im vlasnici. Prenose časopisi za ljepotu(!) slike tajkuna i inih korporativnih lovaca sa puškom u ruci u lovu na divlje životinje. To je prestižno, molim, štoviše lijepo. Kažu: "znate, mi hranimo životinje, pomažemo im da prežive zimu." Pa to je priča o Ivici i Marici – nahranim te da bi te pojeo. A šta je sa njihovim radnicima koje tretiraju kao životinje. Vidio sam neki dan da jedna radnica u samoposluzi nosi crvenu traku preko ramena. Pitah je "šta vam je to", misleći da je neki praznik. Ženica se zacrvenila od stida. Kasnije sam saznao da tako korporativni lovci obilježavaju radnice s menstruacijom.

Zerdav žene

Zaogrnute u lisičje, vučje i zečje krzno, žene zvane zerdav ili pak činčilice koje hodaju po ulicama glavnih gradova, hermelin im je špic name, udebljat će se ako pojedu dvopek. Hodaju po domjencima, gala partyima, glamuroznim eventima, služe za odstrel korporativnim noćnim lovcima. I to je nastavak lova. "Mačkice, kupio sam ti novu bundu.", govore im lovci slinavih ustiju. Kada ih istroše, skinu im bundu, oderu kožu i bace preko balkona, na ulicu.

Izletnici i njihovi kućni ljubimci

Poštovaoci prirode kao sakralnog mjesta iskonske ljepote. Čim izletnici zasjednu na neki proplanak odmah sanjaju o roštilju. Čim vide srnu, zeca ili fazana sanjaju o tome kako bi bilo lijepo vidjeti ih na kakvom tanjuru. Na izlete vode pse i mačke koje drže u svojim gradskim stanovima. Na jedanaestom katu nebodera (ne liče li ponekad na ljudske golubinjake) imaju pravi zoološki vrt. Psa ili mačku, kanarinca, zamorca, bijelog miša, zmije, paukove, majmune... s psima spavaju, ljube se s mačkama, oblače im raznu odjeću kad je vani zima da se ne prehlade (jer su im dlaku ošišali da bi ljubimac imao neku *šik* frizuru), kastriraju ih da se ne bi razmnožavali, potpuno ih lišavajući njihove iskonske prirode i potreba.

Jer, pas više voli valjati se u blatu nego spavati u lenoru opranim plahtama, a ptičica više voli letjeti po zraku neko biti zarobljena u krletci. Koliko smo puta vidjeli vlasnike pasa po gradovima, čiji dlakavi ljubimac, čim izađe van, njuška kosti i smeće, valja se po prašini, po lokvama, a nesretni vlasnik viče "fuj Fleki, fuj, sram te bilo", zatim plačnim glasom zaključi da će se pseća "bebica" morati kupati kada se vrate kući. Nema radosnije vijesti od one kada pročitam da netko traži svoga kanarinca. "Pomozite, pobjegao mi je žuti kanarinac s pjegicom na lijevom krilu, dajem bogatu nagradu nalazniku", čitao sam na jednom stupu zlurado se radujući nesreći vlasnika.

Sloboda je neizmjerljiva kategorija i vrijednost, sloboda, ta slatka riječ. Pa makar kanarinac uginuo nakon sat vremena van krletke, bio je slobodan, sat vremena je letio uživajući u svojoj iskonskoj prirodi. Tih sat vremena slobode vrijedi više nego čitav život proveden u krletci, shvaćamo li to. Razmislite malo bolje prije nego ubijete Antu Palića, jer možda bi prvo trebali prestati spavati sa svojim psom i pustiti žutog kanarinca na slobodu.

Gurmani

Jelo. Svinja s jabukom u čeljusti, govеđe glave ukrašene peršinom i servirane u finom skupocjenom posuđu, pečeni zec s mrkvom u ustima, fazan ukrašen paunovim perom, vol na ražnju oko kojega se plešu narodna kola, svi oni kolopleti kobasica i sudžuka koji na kupu izgledaju kao nečija crijeva... da, svaki dan se jedu životinjski ekstremiteti, mozgovi, jetra, jaja, jezici, papci i batci, stomaci, crijeva, a zgražavamo se nad Antom Palićem. U takozvanim finim građanskim porodicama jede se sa šest viljuški i na deset tanjura, jede se fino dekorirano meso, a kada je riječ o klanju životinja onda će isti reći da to ne mogu gledati: "fuj, jao jadne životinje, grozno, odvratno, ne podnosim krv..."

"Piju, piju, vidi kokice, joj, vidi zeku kako je sladak", onda tras satarom po glavi. Spoznao sam to jednom prigodom na proputovanju Gorskim kotarom. Na odlasku sam u lokalnom restoranu, gdje staju autobusi s putnicima, na livadi raznježeno gladio janjad. Na povratku sam je gledao nabijenu na ražanj, izbuljenih očiju, koji se okretao, i guštajući je jeo. Polazim od sebe, dakle, licemjera. Šta da ja zamjeram Anti Paliću, koliko sam kokoši i zečeva i krava pojeo? Čitava stada, čitave kokošinjce sam proždro mljackajući. Osobno, smatram da ne bi trebalo jesti životinje koje nismo spremni vlastitom rukom zaklati.

Treba li toliko mesa na našem jelovniku, pogotovo ako znamo da je ono na dnu hranidbene nutritivne ljestvice? Naš će Bosanac reći da piletina nije meso, ne priznaje ništa ispod životinje sa četiri noge. O ribi da i ne govorimo, ona Bosancu dođe kao salata. Uvijek me je to čudilo jer sam se osobno uvjerio da kuhinja koja je srodna bosanskoj, ona turska, obiluje povrćem. Divim se

ljudima sa sela koji će često reći da se "meso jelo samo jednom tjedno". Neki će reći da je to bilo iz ekonomskih razloga, ali mislimo prije svega na čovjeka lovca, onog koji nije imao izbora, pa je lovio medvjede i jelene da bi se prehranio i ogrnuo za ciče zime.

Divim se Eskimima i Indijancima, čak je prahistorijski čovjek bio uglađeniji od nas koji serviramo životinje u porculanskom posuđu. Lovio je i jeo meso radi preživljavanja, a ne radi zabave. Pa kako bi seljak živio na selu, pogotovo po zimi, ako ne bi jeo meso. Zar Eskim može jesti juhu od povrća? Ako "filozofi" vegetarijanstva (ideološkog) kažu da je strašan grijeh ubiti životinju, što je onda s Eskimima. Ima puno i u podneblju gdje čovjek živi. Lako je biti vegetarijanac u tropima, naprosto je prirodno, ali kako biti homo vegetus među Eskimima ili na bosanskoj planini ili u ratu koji se zakuha u bosanskim dolinama svakih 50 godina, ma koješta. Uostalom, zar zaboravljaju ti zapadnjački "filozofi" indijske provenijencije na instancu kšatrija, kojima je po hinduističkoj raspodijeli kasta dozvoljeno jesti meso. Zar nije Arjuna, koji je na bojnom polju (u spjevu "Bhagavad Ghita") razgovarao s Krishnom, bio kšatrija?

Kao što i šumsko drvo, prije nego se odreže za grijanje, raste u svom prirodnom okruženju, pretpostavljamo da i životinje trebaju rasti i živjeti u skladu sa svojom prirodom. Je li halal uzgajati životinje u hangarima, u kavezima, masovno, samo iz razloga da ih se iskoristi do maksimuma, a ne dajući im pravo da uživaju svoju prirodu?

Halal certificirano

Zar ne bih bili najveći od licemjera da osuđujemo jedenje mesa, a da kao muslimani slijedimo put svojeg Vjerovjesnika Muhammeda, neka je mir na njega. On je jeo meso. Međutim, islam poznaje niz pravila koje treba zadovoljiti da bi se životinja koristila za jelo. S druge strane, zaboravlja se da se halal ispravnost ne očituje samo kroz stroga pravila klanja životinja, ima puno i u halal uzgoju. Kao što i šumsko drvo, prije nego se odreže za grijanje, raste u svom prirodnom okruženju, pretpostavljamo da i životinje trebaju rasti i živjeti u skladu sa svojom prirodom. Je li halal uzgajati životinje u hangarima, u kavezima, masovno, samo iz razloga da ih se iskoristi do maksimuma, a ne dajući im pravo da uživaju svoju prirodu?

Tko smo mi da uskraćujemo pravo životinjama da uživaju u svježem zraku? Također, halal klanje na serijskim mašinama, kada se tisuće kokoši poreda na vrpcu pa halal auditor prouči Bismillu, sumnjiv je halal postupak. Ako životinja ne smije vidjeti oštricu noža, ne smije vidjeti da ide na klanje koje treba obaviti brzo, jednim potezom, kako je to halal serijsko klanje moguće? Da li muslimani time udovoljavaju masovnim potrebama za jedenjem mesa ili Allahovim odredbama i sunnetu Poslanika a.s.? Ptičja gripa, kravlje ludilo i svinjska gripa znakovi su da onim blagodatima koje smo dobili od Boga na dar ne raspolažemo na ispravan način. Na kraju, nisu muslimani za to krivi, jer, jasno je da oni među njima koji se pridržavaju odredaba svoje vjere neće narušiti prirodnu ravnotežu.

Ljudska "životinja"

Živimo u šumi, moja žena, moj sin i ja. Kupili smo kuću u prirodi, van Zagreba, i odselili se iz grada. Naša kuća se nalazi u tzv. zelenoj zoni. Ujutro mi pred kućom prolaze srndaći i zečevi, čujem fazane kako se pare, ježeve kako pušu kao da se nadimlja zemlja. Srndaći zastanu pa se dugo gledamo u oči. Oni se ukoče od straha, bojeći se da ću iz svojih očiju izvaditi dvocijevku i upucati ih, potom preparirati, a glave im kao trofej objesiti iznad televizora u svom dnevnom boravku. Postidi me njihov pogled, mene ljudsku "životinju". Možda mi se učinilo, ali mislim da sam vidio sebe u njihovim očima, i mica macu koju je Ante Palić bezdušno bacio niz balkon.

Intervju: **Rusmir Agačević**

Razgovarao: **Filip Mursel Begović**

Zovem se slovocrtač snova

Dramski književnik Rusmir Agačević rođen je 1952. u Travniku, Bosna i Hercegovina. Napisao je 11 drama, sve su odigrane i prevedene na nekoliko svjetskih jezika. Najpoznatije su "Ljudi ko vozovi" (1980.), koju je za TV BiH režirao redatelj Emir Kusturica, "Ilhamija", koja je 1984. uvrštena u Antologiju mlade drame BiH (prevedena na turski, albanski i makedonski) i koja je po mišljenju teatarskog kritičara i pisca Safeta Plakala "najuspješnija povijesna drama u BiH", zatim "Picnic" koji je preveden na slovenski, engleski, poljski i slovački, za kojeg najpoznatiji dramski kritičar u BiH, mr. Vojislav Vujanović, tvrdi "kako se to dramsko djelo svrstava među tri najbolje drame apsurda u BiH", pa "Događanje familije Hadumić", snimljena za TV BiH, po mišljenju redatelja Dubravka Bibanovića "najsnažnija crna groteska ispisana u Bosni" i drama "Cokule", koju je 2001. odigrao Sarajevski ratni teatar, također snimljena za TV BiH.

Bavi se i pisanjem edukativnih scenskih bajki za djecu. Izvedeno mu je 19 teatarskih dječjih igrokaza, od kojih su najpoznatije "U koferu bajka" i "PIF", snimljene za TV BiH. Pisao je dugo vremena kolumne u sarajevskim časopisima: "Svijet" i "As". Kao scenarist i redatelj snimio je 11 kratkih dokumentarno-igranih filmova, od kojih su "Asim free man", "Ruke majke Rabije" i "Pera zvani Fis", prikazani na TV BiH , a "Jezero", "Čovjek i pas", te "Hutovo blato", prikazani na FTV, kao i "Crni kruh", "Bijeli konj" i "Bosut bicycle man" , a svi su navedeni filmovi, zajedno s filmovima "Irhana može mirno da spava" i "Čovjek ti je kao drvo" igrani na filmskim festivalima i smotrama u cijelom svijetu (Amerika, Pakistan, Japan, Rusija, Turska, Njemačka, Austrija , Grčka , Italija...).

Izašla mu je knjiga dramskih tekstova "Četiri teatarska komada", u pripremi je knjiga igrokaza za djecu "Deset stihovanih bajki", te slikovnice "Legenda o Ayvaz dedi", i "Mljekar i guslač na krovu".

Scenarist je i koscenarist mnogobrojnih TV zabavnih programa. Dobitnik je mnogobrojnih nagrada i priznanja za književni, redateljski i glumački opus, kako u teatarskim tako i u televizijskim ostvarenjima. Pisao kratke pripovijetke i nagrađivan na novinskim konkursima. Zadnjih deset godina živi i radi u Hrvatskoj, ostvarujući svoj program za djecu "Preko scene do samopouzdanja", kroz suradnju sa SOS Dječijim selima u Hrvatskoj, i kroz svoje malo kazalište "Planet Patuljaka".

U godini 2012., prema svome tekstu režirao dječju predstavu za odrasle "Guslač na krovu", s djecom SOS Dječjeg sela Lekenik – a koja je izvedena u HNK Šibenik na zatvaranju Međunarodnog dječjeg festivala, te je s istom predstavom nastupio u Puli na festivalu "Bejahad" . Dobitnik prve nagrade na natječaju za ovogodišnju kratku priču na židovsku temu - priznanje mu je uručeno iz ruku književnika Predraga Matvejevića. Završio je knjigu priča pod naslovom "Snovopriče o Sefardima i Aškenazima travničkim" koja čeka na izdavanje.

Iako niste profesionalni kazališ-tarac, svoju ste kazališnu djelatnost započeli s 27 godina s uspješnim prvijencem "Ljudi ko vozovi", po tom tekstu Emir Kusturica je snimio svoj prvi film, požnjeli ste uspjeh. Praizvedba te drame bila je 1979. u produkciji Amaterskog pozorišta u Travniku. Je li to bilo presudno da se od tada posve posvetite teatru?

Zapravo je Kusturica od već postavljene predstave "Ljudi ko vozovi", za potrebe TV Sarajevo, snimio i napravio vrlo uspješnu TV komediju. Bio je to prvi snimak jedne neprofesionalne teatarske družine na prostorima bivše države. I malo je onih mjesta u njoj gdje je nismo odigrali i publiku na noge svojom izvedbom podigli. Istina je kako sam iz poetskih, baš nezrelih, pa i pripovjedačkih potočića, zahvaljujući ovom prvom dramskom prvijencu, zaplovio u meni tad čudesne teatarske vode. Iskreno govoreći, ono što je bilo presudno za moje pisanje jesu susreti s Vojislavom Vujanovićem, Safetom Plakalom i Dubravkom Bibanovićem, koji su već i tada bili znana imena u BiH teatarskom životu. Njih trojica, svaki na svoj način, svakako su me uvjerila kako bih se i dalje trebao baviti teatrom, a i svojim su me savjetima uputili u mnoge tajne pisanja. Beskrajno sam im na tome zahvalan.

Slijedi niz dramskih uspješnica na Festivalu dramskih amatera Jugoslavije u Trebinju. Vaša treća drama "Laboratorija jaje na oko" opet osvaja publiku. Koliko ste tada čeznuli za profesionalnim kazalištem, iako ste raspolagali sa izvrsnim travničkim amaterima? Kolika je Vaša zasluga u tome da su amateri postali gotovo uspješniji od profesionalaca?

Nakon "Ljudi ko vozova" došao je "Teatar solo bez mesa", pa onda i "Laboratorija jaje na oko", a mi u Travniku nismo nikada ni razmišljali niti se postavljali kao da jesmo pozorišni amateri . Jer, mi smo u to doba bili pozivani i igrali smo na svim relevantnijim teatarskim festivalima i smotrama profesionalnih družina.

Mi smo igrali u prosjeku godišnje oko 70 predstava na gostovanjima i bili smo najpoznatije putujuće pozorište. U medijima se tada govorilo kako postoje tri vrste pozorišta: profesionalno, amatersko i travničko. Mi smo imali čudesnu potporu od cijelog grada. Nama su naše predstave režirali i eminentni profesionalci koji su sa sobom dovodili svoje timove scenografa, kostimografa, koreografa i glazbenih suradnika. S nama je na naše gostujuće predstave putovala i naša publika! U svakome gradu gdje smo igrali, bili su redovi za kupnju ulaznica, a svaka naša predstava u Travniku bila je razjagmljena. To je bio jedinstven fenomen mislim u cijeloj Europi: mi smo bili pozorište koje je imalo svoje navijače, a nama su kao na izlete dolazile familije iz Sarajeva, Zenice, Bugojna, Jajca i Banja Luke i s uživanjem gledale naše urnebesne komedije.

Imali smo i svoje stalne zaposlenike i svoju scenu sa svom potrebnom opremom. A moje zasluga, ako se to može reći, jeste ta što sam tada kao šnajder uzimao mjeru glumcima i prema njima pisao određene uloge, i što su moji tekstovi donosili neki novi šarm na naše scene. No, ja i sada mislim kako je moja zasluga mrvica u usporedbi od onoga što sam ja dobivao od travničkih glumaca. Malo je pisaca imalo privilegiju da mu se tekstovi izvode dok su još topli poput tek izvađenog kruha iz šporeta.

Nije li bilo opasno te davne 1981. baviti se dramatizacijom sudbine Ilhamije Žepčevija, šejha, imama i hatiba Ferhadpašine džamije u Žepču, kojega je 1821., zbog slobodoljubive pjesme, dao pogubiti turski namjesnik Dželaludin-paša. Naime, aludirali ste na odnos vlasti prema umjetnosti, a predstava je ubrzo skinuta s repertoara.

Ja sam o dobrom, dobro dobrom Ilhamiji pisao iz nekih drugih razloga, i ne bih se sad poželio hasiti nekom svojom hrabrošću i buntovnošću, jer, u mojoj Potur- mahali ima greblje, i na njemu jeste turbe s mezarom Ilhamijinim, i tamo sam se kao dijete bosonog, snen i sretan igrao, a o pjesniku koji tamo leži nisam ništa znao, osim tajnovitih šaputanja kako je on neobičan sihirbaz bio. Pa sam tako, tek u neko vrijeme, pričama i legendom zadojen, odlučio ispisati tekst o pjesniku koji se nije želio odreći svojih buntovnih stihova pa makar ga glave stajali. Eh, a kad je predstava osvanula i zamirisala neobičnom pričom i bila pocakljena vatrometom oduševljenja gdje je god odigrana, eh, tek onda kada su je i neka druga pozorišta u BiH stavila na mogući repertoar, tek su se onda hinjski nadigli i halabuku napravili oni što su u partiji, kao i ja bili, ali su oni "naši", pa su imali više prava da me popljuju i harangu povedu kako sam plah islamski fundamentalist .

Da se nisu neki iznenada sjetili kako ja baš ne mogu biti takav fundamentalist, jer otac, jer babo moj jeste Ferid, ali je mati moja Wanda Mierzewinska od snene Poljske, ja bih možda i imao neke posljedice. Moram reći istinu, nije nama onda nikakva zabrana došla kako bi Ilhamiju s repertoara skinuli, jednostavno nas više nisu s tom predstavom pozivali na gostovanja i ona se prkosna i neobična sklonila u sjenu koja je svake godine sve veća i veća bivala.

Gdje je bila granica političke podobnosti ispod koje se nije smjelo ići? Naime, otkuda poveznica Ilhamije s Ivanom Goranom Kovačićem? Nije li to bio ustupak tadašnjoj vlasti?

Ma, nisam ja imao nekih problema u pisanju, ni zabrana, ni pritisaka. Nije meni nikada, ja ne želim

lagati i kao sad o sebi lik nekog mučenika stvarati, nije meni nikad rečeno: deder poderi to, a napiši ovo! Nekako, nakon odigranih predstava, kao što je bio "Teatar solo bez mesa" javljale su se kritike i "preporuke" od nekih političkih moćnika kako nije "baš u redu na takav način kritikovati partiju i njene funkcionere", ali nikad nije stigao nekakav ferman i na njemu muhur i zabrana da se to i to ne smije. Moguće da su se iza nekih kulisa dešavale neke radnje, ali ja nikad nisam dobio preporuku da nešto trebam i moram napisati.

Doduše, moje su se drame i komedije zaigrale na scenama nekih profesionalnih teatara mnogo prije nego su u Bosni postavljene, ma, eto, ja bih opet rekao: možda nisu ni zaslužile, jer nisu dobre bile. Ono što znam jeste i to, ja sam sigurno najgledaniji dramskih pisac u BiH u prijeratnom periodu, jer nema ni jednog grada i ni jednog manjeg mjesta u kojemu neka od mojih predstava nije izvedena.

U 35 dosadašnjih godina mog pisanja mnogi su se glumci u raznim teatrima, igrajući moje tekstove, oko 1700 puta pred publikom poklonili… Što se tiče poveznice između Ilhamije i Gorana Kovačića, ona nije bila nikakav ustupak bilo komu. Ilhamija je kao pjesnik zbog pjesama ubijen. Možda bi njegova sudbina drugačija bila da se nije perom zametnuo. I Goran je ponajviše zbog pjesama život okončao. Svaki je u svoje nevrijeme svojim stihovima neljudima zasmetao.

Riječi koje govori Ilhamija spominjući Gorana jesu samo slutnja onoga što će se dešavati, zapravo što se dešavalo pjesnicima u nevakat, kada su se sabljama i noževima pjesme, pripovijetke i romani pisali.

Vjerujem da bi danas tu dramu pisali na drugačiji način. No, čini se da je Ilhamijin "Čudan zeman nastade" uvijek aktualan, uvijek sporan za one koji su na čelu političkih ideologija. Pričali ste mi i o posebnom odnosu prema Ilhamijinom turbetu u Travniku koje ste imali kao djeca. Ilhamija je naprosto bio i ostao poštovan i to ne samo od bosanskih muslimana.

Dramski prikaz Ilhamijinog života slovima sam nacrtao prije 30 godina. Orah na greblju iznad njegovog turbeta dobro se osnažio i razrastao, a borovi u mojoj avliji nisu više momci nego iskusne dede, makar se nikad i nigdje sa svog mjesta mrdnuli nisu. Ali, ja jesam, dunjalukom sam se naskitao i mudrih i učenih ljudi sreo, i još više takvih knjiga iščitao. Može biti da bih nešto sada drugačije o Ilhamiji pisao, a može biti i da ne bih, kako god, ja sam svoje ispričao, umočio palac u svoje snove i pod to se zauvijek potpisao. Hartije i tinte ne može nestati, pa bujrum svakome…

I ovo još: tamo, gdje se rukuju Fatmić i Potur-mahala, tamo gdje je staro greblje i na njemu Ilhamija, tamo smo se kao djeca igrali i začuđeno gledali ljude kako donose flaše s vodom, pale svijeće i ostavljaju cvijeće pred drvenim vratima malog turbeta. I svi smo skupa, i oni ljudi i mi djeca vazda smjerni i radosni bili, kao da smo na nekom vrelu iz kojega se dobrotom napijamo. A, samo par stotina koraka dalje, u čaršiji, ima turbe Sejjid hadži hafiz Ali Dželaludin paše, istog onog što je Ilhamiju dao zadaviti. Nikad ničije, pa ni moje oči vidjele nisu kako pred mezarom tog moćnog vezira osvanu bar jedan šugav cvijet, bi svijeća ijedna upaljena, i makar jedan insan na tom mjestu dovu prouči…

Jeste li pisali znajući nešto o modernom teatru i koji su Vam dramski pisci bili uzori, koje su Vas teme opsjedale?

Ja zapravo nikada nisam naslutio gdje je kapija između finih bašči modernog i klasičnog teatra. Ono što je nekad bilo novo i neobično, danas je klasično. Ma sigurno je kako sam iznimno veliki broj knjiga u svome životu zapamtio. Evo, ni dan danas nikada ne legnem, a da barem nekoliko listova ne dodirnem prije konaka, pa makar se već horozovi javljali. Nekoliko sam godina radio i u biblioteci pa sam imao privilegiju dugih čitanja i za vrijeme radnog vremena. Začuđen sam pred snagom dramskih pisaca poput Ionesca, Becketta, Čehova, ali sam nekako inficiran piscima s naših balkanskih prostora, za koje smatram kako jesu veliki svjetski dramski pisci, kao Nedžad Ibrišimović, Abdulah Sidran, Ivo Brešan, Branislav Nušić i Dušan Kovačević... Svaki je od njih golemiji od najgolemije planine, samo ih mi zbog njihove blizine ne razaznajemo, i zbog našeg nerazumijevanja prepoznajemo.

Čitam i poštujem mnoge znane i neznane autore, a što se tiče mene kao pisca, uglavnom naginjem prema temama u kojima je dobrota uvijek dominantna, i prema kojoj se kao prema nekom fenjeru na pendžeru spokoja trebam ravnati.

Kako je došlo do suradnje sa Emirom Kusturicom? Naime, vaš dramski uradak "Picnic" pisan je po njegovoj narudžbi.

Amidža Emira Kusturice stanovao je u Đikinom sokaku u Travniku, a on se kao momčić igrao lopte u našoj mahali. Onda je jednog dana

> **Jao onoj državi koja svoje umjetnike tako tretira! Jednog će se dana sama u sebe skentrati , jer država bez svojih umjetnika jeste drvo bez korijena, kuća bez temelja, rijeka bez korita… I na Vaše pitanje o namjeri : da , ja mislim i ja tvrdim kako se predrasude o nama stvaraju na temelju pogrešnih slika, namjerno i sustavno. Nažalost i mnogi od nas suučesnici su u tim nedobrim poslovima.**

odrastao, snimio sjajne i moćne filmove i postao profesor na Akademiji scenskih umjetnosti u Sarajevu. Kako je snimao naše "Ljude ko vozove" tako smo se prepoznali, a o našim glumcima imao je dobro mišljenje te su Tomislav Gelić i Dragan Šuvak igrali u nekoliko njegovih filmova. Kusturica je uvažavao moj rad pa je tako zatražio od mene da mu za potrebe studentske predstave na Akademiji ispišem neku dramu apsurda koja bi bila svevremena, pa sam tako i napisao "Picnic", a on je bio izuzetno zadovoljan tekstom te mi je rekao kako mi se više neće nikada obraćati mojim imenom nego će me uvijek zvati – pisac. No, drama nije izvedena na Akademiji jer su Kusturicu snašli svjetski uspjesi i odmah je nekako nakon toga krenuo u golemi svijet, a mi smo je u Travniku postavili, režirao Slavko Milanović iz sarajevskog Kamernog teatra, pa smo na međunarodnom festivalu alternativnih malih scena u Beogradu (BRAMS) dobili nagradu za tekst, a ja sam proglašen za "najBrams ličnost godine "te smo i na taj način učvrstili svoje mjesto među najznačajnijim alternativnim scenama, uz dubrovački "Lero", sisačku "Dasku" i zagrebačku "Kuglu".

U to vrijeme "Picnic" je odigrao i profesionalni teatar u Kranju, u Sloveniji, a nakon slovenskog, prevedena je i igrana na poljskom i engleskom jeziku…

Kakva je napokon bila sudbina Amaterskog pozorišta u Travniku?

Ah, ne znam što bih zapravo rekao, u teška i kokuzna vremena snašlo ga ono što i cijelu našu Bosnu i Hercegovinu. Danas u Travniku postoje dva amaterska pozorišta: Amatersko pozorište Travnik i Hrvatsko amatersko kazalište Travnik. Međusobno korektno surađuju i drago mi je zbog toga. Radio sam i s jednima i s drugima. Upravo sam s Amaterskim pozorištem Travnik, iz kojega je pola naše čaršije proisteklo, pa tako i ja, počeo pripremu za rad na jednoj vedroj komediji "The Kateteri", napisanoj za potrebe one "stare glumačke ekipe" a prije nekoliko godina uradio sam predstavu "Mali princ".

Seid Memić Vajta, Sergej Barbarez i Rusmir Agačević

No, moram kazati ono što se u javnosti zapravo malo, odnosno nikako ne zna: nakon dvije godine emitiranja Vajtu i mene su pozvali u redakciju Dječjeg programa i rekli su nam kako je serijal iznimno dobar, ali "kako ima pritužbi jer emisiju za djecu iz cijele Jugoslavije vode dva muslimana"!? Onda su ponudili da se nas dva dogovorimo i jedan iz emisije istupi. Naravno da nismo htjeli, pa su mjesto nas jednu godinu dana emisiju vodili izvrsni i puno, puno bolji glumci od nas, Zijah Sokolović i Slavko Štimac . No djeca su se već bila navikla na nas dvojicu pa je emisija dosta brzo ugašena.

Pozorište nažalost nema više svoje prostorije, nema ni približno sredstva koliko ih je nekada imalo, a što je najtužnije nema ni razumijevanja od onih koji bi Pozorištu trebali pomoći. Možda i griješim, pa ću se ispraviti, možda je bolje kazati: nema novaca kod onih koji bi možda mogli Pozorištu pomoći, iz prazne se ne puca!

Žao mi je što je tako, krivo mi je što danas Travnik ima 6 akademskih glumaca koji nigdje ne rade, sram me ako sam ja, ili bilo koji glumac iz moje generacije krivi što su ti mladi ljudi upisali Akademiju. Nemoćan sam što te divne osobe, glumice i glumci, doduše kao i pisci i drugi pozorišni radnici u Bosni, jedva žive i preživljavaju, kao da su sadaku zaslužili, a ne divljenje i poštovanje…

Čeznete li za danas za suradnicima, dramaturzima poput Slavka Milanovića, koji je debitirao na sceni "Kamernog teatra 55" te za scenografima kao što je bio Miroslav Bilać. Vaš blizak prijatelj je bio redatelj Dubravko Bibanović s kojim ste podosta surađivali. Niste li vi danas sve to upravo Vi sami? Rusmir Agačević, one man band, dramaturg, redatelj, glumac, scenograf, scenarist...

Slavka Milanovića, Dubravka Bibanovića, Miroslava Bilaća, Slobodana Perišića, Vanju Popovića, Mladena Miličevića, Mirka Adžaipa i druge koji su radili na predstavama po mojim tekstovima, doživljam kao svoju najbližu obitelj. Neki od njih nisu živi, ali se dobro osjećam

što sam ih sve poznavao i od njih znanja pozajmio. Oni su bili i ostali svjetionici BiH profesionalnog teatra od kojih se još uvijek može dosta toga naučiti. Možda u sebi nosim svjetlucave iskre kreativne energije preuzete od njih, pa zbog toga zapravo i mogu djelovati upravo tako kako ste naveli: i kao pisac, dramaturg, redatelj, glumac, scenograf i scenarist…

Zapravo, volio bih da je istina ovo što sam kazao, ma ne smijem lagati, makar riječi ružno zazvečale: jad i čemer, neimaština i fukareština, strepnja i neizvjesnost mnoge su dramske umjetnike prisilile da se bave monodramama koje su sami ispisali i režirali, pa da na put krenu s kostimom i scenografijom u dvije kineske šarene pvc torbe. Oni sebe i svoje moraju prehraniti, za njih to nije, ali za svaku državu to jeste i treba da je sramota pregolema. Zato se sad s čežnjom sjetim svih onih koje sam upravo spomenuo, jer nekad se na gostovanje autobusom išlo, danas je za ansambl i fićo prekomotan…

Drama "Događanja obitelji Hadumić" postavljena je pred rat u BiH. Bosanci su padali u nesvijest od smijeha, ali ni oslobađajući smijeh nije pomogao, uslijedio je rat. Nije li humor, koji je uvijek krasio vaše tekstove, upravo najbolji način da se zakrpaju vrlo ozbiljne nacionalne podjele u jednoj BiH. Čini se da BiH pozorišna scena žudi za jednom komedijom koja bi bila katarzična, koja bi publiku oborila s nogu, a političare i ine vođove detronizirala s prijestolja.

Ih, bilo bi to dobro! Na primjer, kad bi postojala takva dobra komedija kojom bi uzdrmali i uznemirili nedobre ljude, to bi valjalo, trebalo bi to nekako probati… Samo je problem što ti nedobri i ne znaju što je to komedija, ne znaju što je to literatura, ne znaju što je to teatar, jer oni niti što čitaju niti što gledaju, osim svoje slike u svojim TV ogledalima i novinskim špiglama. Predstava "Događanje familije Hadumić", groteskna je komedija napisana prije dvadesetak godina i današnjoj bi publici legla k'o budali šamar! Predstava u kojoj familija isprepletena zamršenim odnosima između sebe stalno spletkari, truju jedni druge, smjenjuju i podvaljuju, imaju stalne kućne izbore u kojima uvijek svi samo za sebe glasaju, a na tavanu imaju užasno čudesan stroj u kojeg ubacuju mrtve ljude, u želji da od njih naprave savršenog ratnika s kojim će odmah navaliti i osvojiti Japan jer je on bezbeli najbogatiji, predstava u kojoj se svakodnevno održavaju sastanci i suđenja, u kojoj je ratni familijarni pozdrav: smrt fašizmu–ćuna komunizmu, eh, takva predstava je snimljena i emitirana na TV BiH. S redateljem Farukom Sokolovićem snimljen je prvi, od mogućih dvadeset nastavaka serijala za TV BiH, napravio sam scenario za film s rahmetli Bibanovićem – i onda je izbio rat! Hadumići nisu još rekli sve što bi trebali. Bilo gdje, u bilo kojoj državi da se postavi – to bi bio urnebes. Ne bi insan znao što bi prvo, ili bi se smijao ili bi sjeo pa plakao. Evo, svima koji žele – od mene je tekst bajdale!

Vi ste od dramskog umjetnika koji je svojim grotesknim i crnohumornim predstavama tresao i "brda i doline" odjednom okrenuli na "dječje teme". Sa Seidom Memićem Vajtom ste godinama vodili "Nedeljni zabavnik", jednu od najpopularnijih prijeratnih bh TV emisija, na čiji spomen i danas mnogim Bosancima zadrhti srce, odnosno nostalgični su na vremena kada odrastanje nije značilo iskustvo rata. Je li uspjeh te emisije ikada ponovljen? Što nam nude današnje emisije za djecu?

Uh, današnje su emisije za djecu ispod kriterija i nivoa koji bi smio postojati. Ma, opet ću kazati, ne mi-

U društvu s redateljem Brankom Lustigom, u Lekeniku.

Moje su se drame i komedije zaigrale na scenama nekih profesionalnih teatara mnogo prije nego su u Bosni postavljene, ma, eto, ja bih opet rekao: možda nisu ni zaslužile, jer nisu dobre bile. Ono što znam jeste i to, ja sam sigurno najgledaniji dramskih pisac u BiH u prijeratnom periodu, jer nema ni jednog grada i ni jednog manjeg mjesta u kojemu neka od mojih predstava nije izvedena.

*

Više od 15 godina sam čovjek koji pošteno radi i pošteno živi od onoga što zna i umije. Niti sam ja iz Travnika, niti je Travnik iz mene iselio. Nedeljom kafu pijem na terasi čije su oči prema licu Bosne okrenute, da mi je jedna teža gurabija pa da se hitnem, mogao bih je do granice dobaciti, jer u srcu Turopolja živim, nekih pola sata vožnje do Une.

U teatru su skrivene sve naše nikad izrečene kletve

Vjerujete li zaista da je na ovome svijetu teatar jedini perpetuum mobile, vječna mašina?

Na ovom našem uzbibanom dunjaluku vječna je ljubav, nažalost je vječna i mržnja, vječno je rađanje kao i smrt, vječna je i strepnja i strah koji se lakše podnose ako je čovjek vjernik, a ja, između ostalog, vjerujem kako je svaki čovjek glumac što svjesno ili nesvjesno prti teret svakodnevnih uloga u svom prolaznom životu. Nema živog čovjeka a koji barem dvije maske dnevno na licu ne promjeni, barem onu za po kući, i onu za van. Teatar zapravo vješto krade mrvice i komadiće raznolikih ljudskih sudbina pa ih vještom rukom pisca i redatelja, uz pomoć glumaca, pred svima nama mukotrpno sastavlja, čineći neki irealan mozaik likova koje kao da prepoznajemo odnekud iz skrivenog sna, i koji govore rečenice i misli baš onakve kakve bismo mi rekli - samo kad bismo vještine, snage i hrabrosti imali! U teatru su skrivene sve naše nikad izrečene kletve, sve osvete i mržnje pljuvačkom oblijepljene, u teatru su skamarane sve najljepše naše neizgovorene ljubavne riječi! Teatar zato i jeste vječan jer on je jedino istinsko ogledalo nas samih, zato što je to jedino mjesto u kojemu se gospodski sebi podrugujemo, sebe ismijavamo, ali uspijevamo zagrebati i sve one čija imena ni u snu ne usuđujemo izgovoriti. Teatar je poput razigranog djeteta kojemu smo mi sami u šake tutnuli grudvu psovki, prijekora i prezira, pa očekujemo da se on njom kao stijenom hitne i pogodi u pendžere vlastodržaca, koji naše tanušne glasove nekako nikako ne čuju...

slim kako je to do scenarista i redatelja, njih ima iznimno dobrih, pametnih, talentiranih i originalnih. No, nema novca, a kad je tako onda su ljudi prisiljeni na improvizaciju. Negdašnji TV-magazin "Nedeljni zabavnik", Vajta i ja smo bili voditelji, dobio je 1984. godine u Bratislavi nagradu "Prix Danube" za najbolji edukativni dječji tv serijal na svijetu! Eh, treba pošten biti, ni Vajta ni ja nismo baš takvi glumci, i nismo baš mi ti koji su za to najzaslužniji. Onda je bilo novca, drugačije se radilo, bilo je odgovornih ljudi kojima je bilo stalo do produkcije za djecu.

Prije dvije godine cijeli je serijal lijepo ušminkan, digitaliziran i ponovo emitiran na TV BiH. No, moram kazati ono što se u javnosti zapravo malo, odnosno nikako ne zna: nakon dvije godine emitiranja Vajtu i mene su pozvali u redakciju Dječjeg programa i rekli su nam kako je serijal iznimno dobar, ali "kako ima pritužbi jer emisiju za djecu iz cijele Jugoslavije vode dva muslimana"!? Onda su ponudili da se nas dva dogovorimo i jedan iz emisije istupi. Naravno da nismo htjeli, pa su mjesto nas jednu godinu dana emisiju vodili izvrsni i puno, puno bolji glumci od nas, Zijah Sokolović i Slavko Štimac. No djeca su se već bila navikla na nas dvojicu pa je emisija dosta brzo ugašena. Tada sam se sjetio nekog svog prvog bukvara, ili čitanke, na prvom listu odmah na početku je velikim slovima, uz nekakve crteže, baš ovako pisalo: Asim ima ašov, Aco čita knjigu.

Valjda su neki mislili kako smo nas dvojica dva Asima za dva ašova… A današnji program je sraman i katastrofalan. Djeca ne zaslužuju imati emisije u kojima se samo kliberi i budaleše, a iz kojih se ništa ne može naučiti. Zbog načina na koji se sada odnosimo prema djeci, svi ćemo, nažalost, ispaštati.

Kakva je danas Vaša dramsko-spisateljska imaginacija? Jeste li je očuvali, jeste li se umorili? Pišete li ili samo mislite drame?

Rijetko se koji dan potrefi, a da ja na hartiju nešto ne zapišem. Nekoliko sam godina radio na pripovijetkama koje sam upravo okončao. Prošle godine po ideji Faruka Sokolovića sam ispisao scenarij za 13 nastavaka humorističnog TV-serijala "Foliranti", kojeg je Sokolović s izvrsnim glumcima realizirao i prikazan je, a možda nastavak bude iduće godine.

Ove sam godine ispisao nekoliko kratkih igrokaza za djecu. Počeo sam raditi na scenariju za film o bijelom krilatom zmaju skrivenom u brdima Bosne. Tri scenarija za igrane filmove – "Konzerve", "Bijeli konvoj za Bosnu", "Dubrovačke grlice i ostale ptice", čekaju u koloni za snimanje. Zajedno sa Safetom Plakalom počeo sam ispisivati stranice tv serije. Ja pišem i ja bih pisao, jer ja volim pisati i ništa drugo i ne umijem raditi. Ja imam zanat koji se zove slovocrtač snova. Pisac. To je jedino umijeće i zanimanje za kojega ne možeš ni na jednom fakultetu na svijetu diplomu dobiti. Možeš naučiti svirati, crtati, glumiti, praviti rakete i graditi zidove i mostove, ma ni od koga ne možeš naučiti pisati. S time se rodiš. I na ovaj dunjaluk s perom dođeš jer si iznjedren da pišeš i bilježiš. Ništa je ne moram, i ni za što se ne pripremam, meni moje riječi i meni moje rečenice preko moga praga uđu, i meni je moj zadatak da ih proberem, porihtam i u nekom redu ostavim onima koji bi ih htjeli nekada iščitati. Nisam se ni od čega umorio jer se istom učim velika slova pisati!

U kojoj je mjeri zadnji rat utjecao na Vaše stvaralaštvo?

Prije rata ja sam o ratu pisao i na nadolazeći kijamet upozoravao. Imao sam, kao kolumnist u iznimno čitanom listu AS iz Sarajeva, svoju rubriku koja je rat predskazivala. I moji crni "Hadumići" i moj

militaristički "Picnic" vrištali su protiv rata. Poslije rata nisam ni riječi o ratu pisao. Doduše u "Cokulama", predstavi koju je izveo Sarajevski ratni teatar ima tankoćutna i tužna sjena rata nadvijena nad intimnom dramom dva brata, ali o ratu snage nisam imao pisati , dao Bog da se više nikad i nikome ne desi ono što se svima nama dešavalo, i ljudima i neljudima…

Bili ste zastupnik SDP-a u Parlamentu BiH. Kakva je bila atmosfera pred rat? Što je odredilo Vaš egzil u Hrvatsku?

Kao narodni poslanik, kao član Parlamenta BiH i u njemu stalno zaposlen, ležao sam pred njegovom zgradom dok su po nama nasumice pucali snajperisti iz obližnjeg Holiday- Inna, a ja još nisam vjerovao da je rat! Bio sam predsjednik regionalnog odbora SDP, to je 12 gradova u srednjoj Bosni, i nekoliko dana prije rata nama je iz našeg SDP Predsjedništva stigla pismena naredba da svo oružje koje smo imali kao naše, SDP vlasništvo, što prije vratimo u Sarajevo, pa će ono biti vraćeno u magazine Teritorijalne odbrane. Mi smo sami sebe razoružavali!? Ili smo bili budale, ili smo stvarno bili tako glupi i naivni. Ili smo bili u čudnovatoj trgovini rasprodani. I sad mislim kako je to sve istina, sve četvero što sam rekao… Zapravo, o ratu ne bih više govorio, jer je toliko toga kazano, i postoji barem stotinu istina istinitijih od svake istine, pa je zdravije u žive rane živu sol ne dodavati.

A ja sam u Hrvatsku otišao odmah nakon rata, trbuhom za kruhom. Kao i mnogi drugi, ostao sam kao brabonjak na kiši. Od pisanja, od režiranja i od pozorišta nisam mogao živjeti. Pokušavao jesam, ali nije išlo, tu i tamo neka predstavica, tu i tamo neki kratki film, ma ja nisam nikome muktač bio i od sadake nisam naučio živjeti. Uputio sam se u Hrvatsku, javio na neke natječaje, počeo raditi s djecom, prvo u

Djeca, mali glumci "Malog kazališta bajki", nakon premijere, s redateljem Rusmirom Agačevićem, te njegovom suprugom Mirjanom, koja je scenograf i kostimograf predstave.

Vinkovcima, pa zajedno s pokojnim Tomislavom Gelićem napravio "Kotrljajući teatar" u Trogiru i odigrao preko 200 predstava za djecu, pa onda sam počeo malo po malo raditi i voditi Dramsku radionicu u SOS Dječjem selu Lekenik, kao vanjski suradnik, i eto, više od 15 godina sam čovjek koji pošteno radi i pošteno živi od onoga što zna i umije. Niti sam ja iz Travnika, niti je Travnik iz mene iselio. Nedeljom kafu pijem na terasi čije su oči prema licu Bosne okrenute, da mi je jedna teža gurabija pa da se hitnem, mogao bih je do granice dobaciti, jer u srcu Turopolja živim, nekih pola sata vožnje do Une. Ponekad mi se učini kako su mene snašle i stigle moje riječi što ih je upjevao Ranko Boban, a otpjevao, evo prije 30 godina Seid Memić: …došli smo iz daljine, tiho je svitala zora, ovde ćemo raditi sine, radit jer živjet se mora, otac je digao ruku, gledao me teško i sjetno, pokazao mi more i luku, i prošlo je djetinjstvo sretno… opija me ovo more, kao nekad miris trave rosne, al i sad, i sad često sjetim, sjetim se Bosne...

U kojoj je mjeri Vaša drama "Cokule" poetika apsurda?

Nikad ni u jedno doba više pisaca, a manje slova ispisanih. Neki su sami sebe proglasili čim su dva pisma dajidži napisali, neke je neka vlast instalirala, a neki pisci i jesu pisci samo što to ne znaju. A i ja sam tu negdje! Samo što sam ja davno skontao, pisanje je zanimanje, pisanje je fini zanat a ne nekakva titula i počast. Eh, kako mi ne živimo u državama u kojima napišeš dramu, knjigu, zbirku ili serijal, pa se za tebe tvoja država pobrine, onda se moraš sam za sebe snaći i raditi ono što znaš. A ja znam pisati.

Distribucija nagomilanih i stupidnih viceva o glupim Mujama, Suljama, Hasama i Fatama

Slažete li se s Tremal Naykom koji u pogovoru Vaše knjige "Četiri teatarska komada" piše da ste preteča New Primitivs pokreta?

Tremal Nayk je čovjek koji je pročitao sve i jedno slovo koje sam do sada ispisao, i uistinu on u predgovoru moje knjige izabranih dramskih komada govori kako je "travničko pozorište bila teatarska frakcija, puno suptilnija i originalnija, od one jedino poznate tzv. sarajevske škole tog pokreta. Ali, treba imati na umu da nisam ja travničko pozorište, on pod tim podrazumijeva jedan način glumačkog izražavanja koji je pokušavao biti kao potpuno prirodan, naslonjen na žargon čaršije i raje s ulice. Moj stil pisanja, moj humor je drugačiji od onog tzv. sarajevskog i mi smo se u tome dobro razlikovali. Uvjeren sam kako je taj pokret u početku bio odgovor tzv. novom valu u Zagrebu i Beogradu i on je bio očitiji u nadmetanju rokerskih skupina. Kasnije se, po mom mišljenju, sam od sebe urušio jer se zasnivao na improvizaciji, a meni se nije sviđao jer se u jednom dijelu počeo prostituirati distribucijom nagomilanih i stupidnih viceva o glupim Mujama, Suljama, Hasama i Fatama, po kojima su nas počeli kao prepoznavati i očekivati da se prema njihovom uzorku i matrici vazda i svagdje tako ponašamo.

Nekad se poželim, pa sam svoje hartije razlistam i tabirim, bez srkleta, bez riječi i pokreta. I kad god "Cokule" iščitam, ja se sam sebi zaibretim. To ja nisam napisao, to je meni u mom snu došlo i samo sam zapisivao onako kako su se slova prema meni kotrljala. To je drama za koju mislim kako je najbolja od svih onih pod koje sam ime i prezime svoje ostavio. Ne bih znao na kantaru odrediti mjeru je li ona poetika apsurda, ali sam siguran kako će ona svoje mjesto u sehari naše književnosti naći.

Kakva je recepcija Vašeg rada i djela na hrvatskoj kazališnoj sceni?

Iskreno govoreći, na hrvatsku kazališnu scenu ja se nisam pokušao ni ušuljati, ni progurati sa svojim dosadašnjim dramskim uradcima. Mislim kako će moje komedije naći svoje mjesto, a o meni kao o piscu, i kao o čovjeku koji se bakće teatrom, dovoljno znaju oni koji se teatrom bave. Za sad iznimne rezultate imam u radu s djecom. Siguran sam kako će doći vrijeme, ašikovanja su počela, pa ću i na velikim scenama biti igran, jer na ovim prostorima nema puno dramskih pisaca, a i da ih ima, nisu puno bolji od mene.

Da li bi pristali režirati ili glumiti u TV-reklami nekog mobilnog operatera i glumiti priglupog Bosanca ili Hercegovca, Muju i Hasu iz vica? Nije li na sceni čitav niz predrasuda i pogrešnih slika o Vašem narodu? Smatrate li da su one namjerne?

Ma, ovako, iz prve govoreći, sada ne bih igrao u nekoj reklami nekog retardinja iz viceva o Muji i Sulji, ne bih igrao jer imam od čega živjeti. Ali kada ne bih imao za kruh, sol i vodu, nisam siguran što bi bilo. Opet ću kazati: naša se država prema našim glumcima, prema našim piscima, prema našim umjetnicima ponaša kao prema fukari a ne kao prema gospodi. Jao onoj državi koja svoje umjetnike tako tretira! Jednog će se dana sama u sebe skentrati , jer država bez svojih umjetnika jeste drvo bez korijena, kuća bez temelja, rijeka bez korita… I na Vaše pitanje o namjeri: da, ja mislim i ja tvrdim kako se predrasude o nama stvaraju na temelju pogrešnih slika, namjerno i sustavno. Nažalost i mnogi od nas suučesnici su u tim nedobrim poslovima.

Nisu li Vama glumci koji vole raditi za mobilne operatere gotovo došli glave u vrijeme rata.

Nema u mom srcu nikakve hilne za sve one što su me namjerno ili nenamjerno iz daljine zapišavali i zapljuvavali. Okrenuo se u neka doba vjetar pa im se to sve u lice vratilo. Davno sam ja svakome halalio i s mnogima od njih za hastal sjeo i ruku pružio. Ne stiglo njih nikad ono što je obitelj moju stizalo zbog njihovih neutemeljenih oblagivanja i izmišljenih priča. Bogu hvala pa iza svakog insana ostaju tragovi po kojima se može uvijek utvrditi je li samo snijeg i rosu gazio, ili je ponekad i u ćutak zagazio.

Kako funkcionira Vaše Malo kazalište bajki SOS dječjeg sela Lekenik. S obzirom na humanu Vašu predanost i odanost umjetničkom zanatu i senzibilnost spram djece, s obzirom na uspjeh koji ste postigli, nije li to Vaš dramski come back? S druge strane neki zlonamjernik bi Vaš plemeniti rad s djecom, koji je polučio i primjetan uspjeh, mogao nazvati nazadovanjem u karijeri, budući da Vas komotno možemo zamisliti kao dramaturga jedne "Gavelle" ili bilo kojeg drugog većeg kazališta u Hrvatskoj ili BiH.

A ma, ja bih sebe komotno mogao zamisliti i kao predsjednika neke države, ali su male šanse da u takvu priliku dođem! Možda ja nisam u pravu, ali pisac zapravo nema neku svoju karijeru, on ili piše ili ne piše, ili je dobar, ili nije. Ili je njegov vakat, ili nije. Izađite danas u bilo koje mjesto na bilo koju ulicu pa zavičite: pisaaac!? Eto ćete vidjeti kako će se barem dvojica okrenuti. Nikad ni u jedno doba više pisaca, a manje slova ispisanih. Neki su sami sebe proglasili čim su dva pisma dajidži napisali, neke je neka vlast instalirala, a neki pisci i jesu pisci samo što to ne znaju. A i ja sam tu negdje! Samo što sam ja davno

skontao, pisanje je zanimanje, pisanje je fini zanat a ne nekakva titula i počast. Eh, kako mi ne živimo u državama u kojima napišeš dramu, knjigu, zbirku ili serijal, pa se za tebe tvoja država pobrine, onda se moraš sam za sebe snaći i raditi ono što znaš. A ja znam pisati. I od toga živim, isključivo od pisanja i režiranja predstava koje napišem. I ja sam baš pravi pravcati pisac - sve što napišem to se i izvede, ali baš sve. I što će meni više?

Doduše, ponajviše sad radim s djecom, utemeljio sam Malo kazalište bajki pri SOS Dječjem selu Lekenik, svaka dva-tri mjeseca nešto napišem, i svaka dva-tri mjeseca bude predstavica. Učim djecu da budu mali i dobri ljudi, da vole teatar i umjetnost , s njima putujem i gostujemo na raznim festivalima, evo smo prije par mjeseci bili na Međunarodnom festivalu dramskog stvaralaštva Šibenik, a ne može baš tamo zaigrati onaj što to svojom iznimnom predstavom zaslužio nije. Nakon tog smo igrali i u Puli, na Bejahadu, susretima Židovske kulturne scene. Glumci s kojima radim, djeca , igraju sad i u filmu o Šegrtu Hlapiću koji se upravo snima, po mom scenariju HTV je s njima snimila i kratki tv film "Ana i njena braća", u kojemu sami sebe igraju… Imam za taj posao plaho fini dom, i bašču s rodama, šljivama i jabukama, i svaki mjesec na vakat kapne naknada, poštena, za moj pošten rad. Ma stignem ja i u Bosni s djecom i mladima raditi. Eto sam ove godine u Banja Luci s Malim plesnim teatrom uradio svoj tekst, pa u Zenici s mladim srednjoškolcima i studentima pri Tranzit Tropik teatru uradio dva svoja teksta. Prije toga sam i u Travniku s djecom predstavu napravio, a prije toga u Bihaću tekst Mirsada Čatića – Čuperka, a prije toga s djecom u Novoj Biloj, a prije toga… Evo brate, vragu malo što sam sve u zadnjih godina radio i radim! Nema me u nekim velikim projektima, ali susrećem ja i svoje kolege od kojih su mnogi u "velikim projektima", a kad s njima sjedneš, nemaju oni ni za male, a kamo li velike porcije ćevapa. Meni dosta, kap po kap natapa. Nit sam na propuhu da me vjetar ubije, nit sam na suncu da me vrelinom ožeže, nit sam u vodi da boleštinu fasujem, nego onako, onako, po malo. A i to je za žive ljude, jel tako?

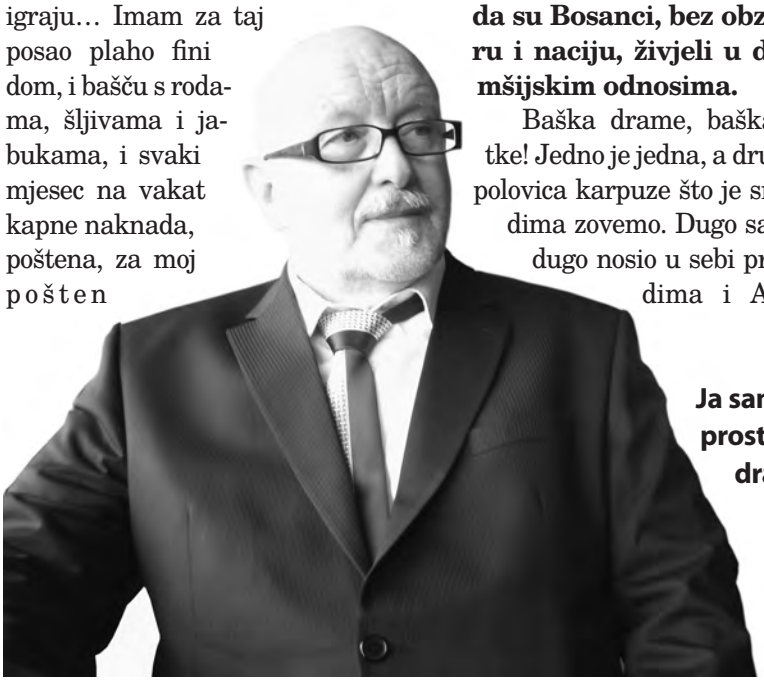

Od kuda ideja da napišete zbirku priča pod naslovom "Snovopriče o Sefardima i Aškenazima travničkim"? Za jednu od priča, koju objavljujemo u ovom broju "Behara", dobili ste i nagradu "Bejahad". Priče su bajkovite, poetske, ali čini se da imaju potku u historijskim vremenima kada su Bosanci, bez obzira na vjeru i naciju, živjeli u dobrim komšijskim odnosima.

Baška drame, baška pripovijetke! Jedno je jedna, a drugo je druga polovica karpuze što je srcem u grudima zovemo. Dugo sam ja, dosta dugo nosio u sebi priče o Sefardima i Aškenazima travničkim. Pa kad sam počeo pisati iz mene je to kao smola iz raspukle kore drveta sporo u malim curcima curilo. Sve dok se nije nakapalo u dvanaest fantazmagoričnih pripovijetki. Da, lijepo sto te rekli – to su zapravo bajke zaogrnute u fine poetske haljinke, koje će sigurno svakog onoga koji se odlučiti na čitanje ostaviti začuđenim. Jer, ne govore one samo o Sefardima i Aškenazima, nego svjedoče i o Bošnjacima, Hrvatima i Srbima što su Bosnu vazda kao svoju doživljavali i o svojim se prijateljima i komšijama uvijek brinuli. Neobične su to snovopriče iz kojih se itekako može puno toga spoznati.

One bi se morale u lektirama naći, i one bi trebale i svaku kuću preko praga ući, jer to je literatura koja se ne ispisuje svaki dan i u svakoj prilici. Eto se zbirka još nije između korica svojih ni ušuškala, a za nju golemi interes vlada pa se nadam kako će se što prije u rukama mnogih naći. Ma, opet bih rekao, ako se i ne nađe, ja sam sebe ispunio i održao zadaću što je meni dana i namijenjena čim je mene pero moje zapalo i hartija me moja na kapiji rođenja dočekala. Ja se zovem, i zvat ću se i dalje - Rusmir Agačević, slovocrtač snova. I, dozvolite mi, lijepo Vas molim, da na kraju ovo kažem: iznimna mi je čast, gord sam i ponosan što sam skromnim svojim radovima zaslužio prostor u časnom i iznimnom časopisu "Behar". Hvala Vama i poštovanoj Vašoj redakciji što golem i krasan trud ulažete zbog kojega je mnogim Bošnjacima u Hrvatskoj ugodnije i ljepše živjeti.

Ja sam nekako inficiran piscima s naših balkanskih prostora, za koje smatram kako jesu veliki svjetski dramski pisci, kao Nedžad Ibrišimović, Abdulah Sidran, Ivo Brešan, Branislav Nušić i Dušan Kovačević... Svaki su od njih golemiji od najgolemije planine, samo ih mi zbog njihove blizine ne razaznajemo, i zbog našeg nerazumijevanja ne prepoznajemo.

Predstava "Ilhamija"

S manifestacije Svjetski dan kazališta, u Malom kazalištu bajki, SOS Dječjeg sela Lekenik

Rusmir Agačević

URI, EZRA I MAZALTA

Nagrada "Bejahad" 2012. za najbolju priču na židovsku temu

Siromašni ljudi imaju najljepše snove. U njima se kruh peče u šporetu, miriši zrelim žitom po kojem se propinje ždrjebad i ima tvrdu ispucalu koru kao dlan čestitih očeva. I u njima se kajmak na skuhanom mlijeku uvijek puši, žut i tako tvrd da po njemu vrabac može gaziti.

I u njima su tepsije pune krupnog pirinča na maslu s debelom kokoši. I duboki tanjur guste čorbe s velikom kašikom. I mala ćasa sluzavog pekmeza od šljiva neoguljenih. I barem fildžan slatkog šerbeta.

Uri i Mazalta bili su siromašni kao vjeverice na snijegu. Kao poljski miševi u gradu, kao ježevi u kamenolomu. Čak nisu ni prezime imali. Bili su kao noktima izrezbaren par od prepečenog staklenog šećera. Ona je bila nježna poput badem- grane i imala je crne usne kao krv na zrnu soli.

Goluždrav i krakat kao da se na zvijezde porezao Uri je imao purpurni osmijeh koji mu nije nikada skliznuo s lica izbrazdanog žeravicama sunca, solju snjegova, znojem voda mrzlih i otkosima vjetrova dalekih.

Njeni su tabani bili zeleni od korijenja trava. Kao da je satkana od srebra i pepela, ogrnuta baldahinom tuge i grimizom patnje, prtila je životnu stazu zauvijek se držeći za ruku sina Ezre. Umjesto očiju imala je dva crna pendžera prema svemiru duše okrenuta. Bila je slijepa i mogla je samo gledati svijet skriven u svome tijelu...

Te godine, s neba su padali sirotinjski krumpiri i koštunjavi orasi. Vrijeme se sporo cijedilo kroz poderane jastuke jeseni kojoj su se najljepše haljine otrcale pa je kao prosjakinja lutala siromašnom dolinom. Sjetne su se pjesme raspukle, a ispod streha neba do modre kože obnaženi, šćućureni su vrapci kljuckali blijedu mjesečinu.

Kroz mahale su mršavi ljudi očima svijetlili.

Nije se nigdje čuo grgolj djece, ni jek saza, ni kikot zurle, ni kašalj doboša. Dok je nebo šmrcalo u osvit jedne škrte crvene zore i mjesec se mrvio u sedef prah bježeći pred zakotrljanim narom sunca, na kaldrmi kod vezirskih šarenih turbeta osvanuli su Uri, Ezra i Mazalta.

Kao da je džin nebeski s oblaka na svom dlanu oprezno spustio čakijom istesane dječje igračke na kaldrmu, i poredao ih upravo onako kako će ih Travničani godinama u neraskidivoj koloni viđati.

Naprijed su išla povelika drvena kockasta kolica, s dva točka, u kojima su bile dvije limene, s poklopcem, kante za sladoled, njih je gurao otac. Iza je išao Ezra držeći se za njegov talit, pored njega je koračala mati čuvajući se lijevom rukom za njegovu desnu, a iza nje na tankom lancu lijeno se gibala bijela krava, malo manja od koze a malo veća od zeca.

Da nije čuvao za prste Mazaltu, Ezra bi kao mjehur svjetlucave sapunice odletio u gole krošnje tužnih lipa s prvim fijukom vjetra. Kao i Uri držao je kapu na glavi, a ispod nečeg što je nalikovalo kaputiću i njemu je virio opasani molitveni šal. Imao je osmijeh goluba s Kahvice kojim je poklopio sve obližnje krovove. Mogao bi sličiti na svakog desetogodišnjaka da nije bio potpuno proziran kao kapljica zimske kiše.

Od suncocvata ili od sjena mjeseca, Uri i Mazalta su bili boje male karamele, i kroz njih se nejasno vidio krvotok i labirint žila i hrskavica. Ezra je disao u opni sunčeve bjeloočnice. Kada na sebi ne bi imao svoje haljinke, moglo bi mu se vidjeti razigrano malešno srce i pluća u obliku poljskog leptira i krv koja trčkara poput tankih končića planinskog potoka. Iznad njihovih glava lebdio je roj pitomih pčela, pratile su ih u stopu i ulijetale u kolica gdje im je bila smještena košnica u kojoj su polagale med.

Od njega, od mlijeka bijele kravice,od pjene smrznutog snijega, ledenica, komadića lješnjaka, oraha i suhog voća pravili su najukusniji sladoled i tako s mukom popola preživljavali. Bili su sretni kao djeca kad se kupaju u teknu s toplom vodom.

Uri je imao Mazaltu, ona njega, njih dvoje Ezru, sve troje kravicu, pčele i kolica na guranje koja su im bila pokretna kuća i čepenak plave farbe. Sve su imali, sve, osim velike limene grabilice za sladoled kojeg su vadili drvenom kutlačom i sanjali kako će jednog dana imati onu pravu, blistavu i krasnu kojom će o kantice s ponosom lupkati.

Od prvog jutra ukazivanja smjerno su ugazili u otvorena srca svih Travničana. Uvijek su se pojavljivali nekako oko ikindije, kao laganim vjetrom nošeni, lebdili su sredinom ulice iz Gornje u Donju čaršiju, pa onda svim mahalama i strmim uličicama, sve do jacije kada bi ih prvi mrak krilima zagrlio i od radoznalih očiju skrio.

Nisu glasno govorili, nisu galamili, nisu ništa tražili, nisu čak ni sladoled nudili. Ako ih ljudi zaustave, i zaustavili su ih, ako kupe, i kupili su. Davali su na veresiju, mintali se za jaja, krumpir, lepinje, sol, zejtin, orahe. Zimi su bili ogrnuti jorganima a ljeti čaršafima osmijeha protkanih krpicama smirenosti najiskrenijih vjernika.

Gdje god prođu, za njima su mirisali tragovi dobrote.

Ljudi su ih voljeli sretati na svom putu, dodirivali su se smiješkom. Ni najžešća paščad u zamandaljenim avlijama nije na njih lajala. Čak su ih i zijanćerasta djeca, spremna na svakojake marifetluke i mušafere, pristojno pozdravljala i rukama dodirivala Ezrine ispružene prste prema njima. S proljeća i jeseni brali su vrisinje, maline, jagode, kupine, lješnjake i divlje orahe.

Negdje su ih na suncu i vjetru sušili. S Vlašića, iz planinskih dubokih špilja, seljaci su na konjima snosili mesarima škrilje leda, pa bi onda i Uri od njih dobivao tamam koliko mu treba za dvije kante sladoleda. Zimi je bilo lakše jer su brali lijepi čisti snijeg i razbeharale ledenice po usnama Hendeka i Dokuza gdje hladni potoci šumno teku nizgrlice.

Čim se petkom prvi sumrak počne s nebesa spuštati, vukući za sobom na mrkim kanafama goleme jastuke mraka, Uri bi svijeću zapalio. Baruh Ata Adonaj Elo'enu Meleh'a - olam ašer kidešanu bemicvotav vecivanu le'adlik ner šel Šabat.

Blagoslovljen si Ti Gospode Bože naš Kralju svijeta ...

Tako bi se sve troje pomolili, smjerno umočili koricu kruha u sol i radost šabata, pojeli po jaje skuhano u ljuskama crvenog luka i uživali u svakoj mrvici i kapi svojih života.

Siromašni ljudi najsrčanije u Boga vjeruju i znaju pričati najljepše priče. Mazaltin glas bio je poput guguta grlice. Ezra i Uri sklopili bi oči i u sebi gledali kako odmotava klupko krasnih rječi. Vidjeli su pokošene poljane Moaba i kako po njima bosonoga Ruta iz Betlehema, prabaka kralja Davida, skuplja mrvice žita i kako gladna i žedna na težačkom putu upoznaje vlastelina Boaza iz roda Elimeleka. Što su god dani bili jadniji i čemerniji, Mazaltina je priča o Ruti bila sve sjajnija i raskošnija...

Godina 1900. zamijesila je nekoliko neobičnih događaja, ali niti jedan se nije upamtio kao onaj o kojemu su se tako dugo ispod glasa u čaršiji, i po cijeloj Bosni razvlačile priče kao slatki konci fine ćetenije.

Iz nekog razloga, to ljeto, nahorozile se i nameči-le službe austrougarske vlasti na domaće ljudstvo muslimansko. Kotarski predstojnik Bela plemeniti Marić, potpomognut okružnim predstojnikom Mihael Rukavinom, žandarmerijskim ritmajsterom Kokotevi-ćem i policijskim nadstražarom Babićem, pozovu u Belediju, gradsku općinu, Ahmedbega Hafizadića, Hamdibega Hasanpašića i Dervišbega Miralempašića pa im s nogu nabroje što uskoro smiju, a što ne smiju raditi.

Kako se za desetak dana trebala obilježiti dvadesetpetogodišnjica vladanja Osmanskom carevinom Sultana Abdul Hamid Hana drugog, Kalife svih muslimana, smije se u Travniku u džamiji održati skup, ne smiju na njoj biti kandilji upaljeni, ne smiju se nigdje zeleni barjaci isukati i ni na jednu kuću razviti, ne smiju se nigdje ljudi osim u džamiji okupljati i ne smiju se nigdje nikakvim svjetlima i iluminacijama ovom događaju počast odavati.

Svaka je carska naredba teža od najtežeg givikta, a još je teža sila njena.

Udari isti dan nekakav inat i ćorluk u Jusuf agu Tasmišćiju što je držao brijačnicu i kafedžiju Ibrahima Sarajlića, pa odmah uvečer rasvijetliše što su god mogli jače one svoje radnjice. Ujutro ih vlasti za primjer i opomenu drugima u hapsanu privedoše, utrnuše svjetla pa državnim muhurima zapečatiše njihov posao.

Kad i taj dan slavlja izbi, u džamiji Sulejmaniji dova se klanjala u mraku. Oko nje je pet smrknutih žandarmerijskih patrola čučalo kao jata gladnih gavranova zlobe.

I, onda se zamrsi mosur čudnovate priče, za koju nije bila pripremljena ni takva birokratska i sa svim dokumentima oboružana Carevina.

Sredinom Wirtembergove ulice tandrčući su stigla kolica, uz njih Uri, Ezra, Mazalta, kravica i pčele. Stali su između džamije i Žitarnice. Taj njihov kotrljajući plavi ćepenak bio je nakićen upaljenim fenjerima i svijećama u lampionima, pa se činilo kako se s nebesa spustila svjetlucava kočija poput kristalnog svemirskog lustera, prema kojemu su kao mravi bezglasno pristizali vjernici iz džamije i okolnih kuća.

Zamirisale su divlje jagode u snježnoj kremi smrznutog mlijeka i planinskog leda iz dubokih špilja koji se čuo korijenjem smrča i borova.

Nadstražar i ritmajster su se ustrčali kao dva hrčka u kavezu, a žandari se zbunjeno ushodali kao ovnovi u tjesnom toru. Slijepa Mazalta, providni Ezra i nasmiješeni Uri, smjerni i mirni sefardi, samo su u modroj tišini prodavali svoj sladoled. Ljudi su se skupljali oko kolica svijetleći očima punim suzicama prkosa. Pružali su svoje lončiće i fildžane u kojima su dobijali porcije slatkih žeravica zvijezda koje su cijeli taj prostor osvjetljavale.

Patrole nisu imale naredbu svijet rastjeravati ako nešto pazari. Ali, već sutradan imali su sve hartije da privedu Urija i zabrane mu njegov sladoledarski posao, i to zauvijek zbog mogućeg izbijanja smrtonosne epidemije u cijelom kotaru pa i šire.

Ova je priča zajahala vjetar pa začas obigrala siromašni grad prebogat namom, prkosom i dostojanstvom. Ni Travnik no es mas menimo lugar, što bi rekli domaći Židovi, nije ni Travnik najmanje mjesto, pa se u dan dva dosjetiše, i zajedno s ostalim čaršijskim gazdama i trgovcima zakotrljaše grumen najfinije ljudske pažnje i poštovanja prema Uriju, Ezri i Mazalti.

Oni su se i nadalje svaki dan pojavljivali na ulici sa svojim kolicima. Sladoled nisu smjeli prodavati, ali su se mogli zaustavljati ispred dućana, ljudikati i izmjenjivati riječi i pozdrave s vlasnicima.

Kao da od njih kupuju, ovi su im davali sitnu gibiru, hranu za par dana, a Uri je sve to pažljivo zapisivao u mali tefter, jer nije želio sadaku i milost, nego je iskreno vjerovao kako će jednog dana biti bogat, i svakom će čovjeku vratiti ono što je od njega dobio.

U najvećem siromaštvu njih troje nikad nisu bili imućniji.

Trgovci Muharemaga Lisica, Čajnić Alija, Dautović Hafiz i Mulić Salko davali su im grah, pirinč i krumpir, Eva Danon, Ida Blau, Moise Konfort i David Pinto opremali su ih solju, šećerom i maslom. Od Juraja Budimirevića imali su sira koliko im duša traži, od brata mu Mate kiselog i slatkog mlijeka, od Stjepana Dejanovića vazda friškog kruha, a od Sime Čavića žita za deset kokoški što su ih dobili od Dervišbega Miralempašića i deset patki od Hamdibega Hasanpašića.

Dva meketava jareta i trbušastu sansku kozu na poklon im je dao Ahmedbeg Hafizadić, a u razigrane šljivike što su opasavali tvornicu šibica u izgradnji, u malu kućicu koju su koristili stražari , smjestio ih je i na korištenje im pružio Isak Salom kojega su oni zvali Aba.

Baš se nekako čaršija raskrilila svom svojom dobrotom i prigrlila Urija, Ezru i Mazaltu koji su se prošarali sjenama tuge i srama što ništa ne rade, a imaju svega što im treba, pa su svoje izlaske na ulicu prorijedili i za par mjeseci sveli na pojavljivanje isključivo ponedjeljkom.

Istetovirani bolom svoje nemoći , srca su svezali za molitve i providnim krvotokom gurali su strepnju sirotinjske neugode i sjetu toplih sjećanja na ono dirljivo vrijeme finih mirisa kada su dlanovima mogli sebi svoju sol, svoje jaje i svoj kruh zaraditi.

Kad neku vlast, a pogotovo carsku, ugrizeš makar zubom starog mrava, ili neugodno dodirneš snagom leptirove ljutnje, ona državno pero u državnu tintu umoči, krasnopisom zabilježi i u duboke mudre arhive uredno složi, pa kad im zatreba, sve to lijepo iskopa i činovnički zajedljivo prema paragrafima protumači.

Tako se kotarski predstojnik Bela plemeniti M. dosjetio i izdao zvaničan ukaz u kojemu "pod prijetnjom hapsa i novčane globe strogo zabranjuje da na glavnu ulicu izlaze kokoši, patke, guske i bibe ... "

Sve ovo izazva podsmijeh cijele čaršije koja je znala na koga se ovaj dekret odnosi, pa vlast nazvaše kokošjom, a za žandarima su po cesti u najvećoj gužvi djeca, a ponekad i odrasliji hajdukani kokodakali i gakali iz sveg glasa.

Jednog šabata, baš u najljepšem dijelu pripovjedanja kad se sirota Ruta trebala bogato udati i u zlatu, svili i kadifi uživati, Mazalta pregrize riječ i prošaputa kako je došlo vrijeme. Uri je znao kako je ona u pravu. Carska je čizma čelikom potkovana i oštrom bajunetom izbrušena, nekako su joj se na putu našli, ma kuglama sladolednim ne možeš ni protiv njenih slova, a kamoli olovnih kuglica puščanih.

Što su god pokušavali biti manji, u očima ljudi bivali su sve veći, smetajući tuđinskoj sili koja se nije bojala onih koji nešto imaju, jer to što imaju lukavo i na sve načine čuvaju, nego se bojala onih koji ništa nemaju jer se takvi ničega ne boje, i spremni su dunjaluk mijenjati da bar nešto imaju...

Tog jutra, kliktanje neboptica koje su ašikovale s rijekom što je mirisala na mlijeko, vaniliju i borovnice zamijenio je tutanj gromova u hendeku snova koje su na kišni drum od suza i sjećanja u malim zavežljajima iznijeli uvijek nasmiješeni Uri, providni Ezra i slijepa Mazalta.

U limene kante složili su uspomene na sve ono što nikada nisu imali. U glibu gnojnog straha stajala su plava drvena kolica s dva točka. Na njima je cijeli njihov skromni život sjedio pognute glave. Usnama su još jedanput dodirnuli lipe, izvore i svjetlost starog Travnika pa se uputiše prema zemljama, obalama i vodama gdje rastu šume u kojima korijenje, stabla i krošnje čestitu sirotinju svojim sjenama štite i čuvaju.

Kad se grad probudio, rosnom tišinom umio, pomolio na sve četiri strane i zijevajući kroz pendžere provirio, imao je što zbunjenim očima i vidjeti.

Na pola ulice, ispred ureda plemenitog Bele M. predstojnika kotarskog, stajala je krava malo manja od koze, a malo veća od zeca, jato od deset koka šarenih i gusaka žutih, dva krezuba jareta i koza kojoj se oko vrata sjajila duboka rosfraj grabilica za sladoled, a iznad svih njih lebdio je roj truntavih pčela.

U mesu neba vidjeli su se mukom urezani tragovi točkova. I otisci stopa sitnih poškropljenih patnjom odlaska. Uri, Ezra i Mazalta zauvijek su nestali ne želeći dobrim ljudima biti trn u dlanu, kao što su trn u oku onim što nariktavaju kantare pravde i svojim metrima odmjeravaju dužinu življenja nejakim i nemoćnim.

Bojali su se za njih kao i za sebe.

Znali su, kad cokula nepravde u njihovu bašču zagazi neće samo njihov jorgovan satrti nego i sve biljke što prema njemu vode. Kao tri kapljice kiše na kocki vrele kaldrme, sunce ih je posrkalo i vjetar hitro posušio, pa za njima nikakvi zemaljski tragovi ne ostadoše.

Kasnije su neki nesigurno tumačili kako su se oni prezivali Perera.

Priča o njima nije dugo trajala jer se iza brda valjao tifus goleme ratne aždaje pa se svijet sam o sebi zabavio... Tek kad se s fronta iz Galicije vratio Ibrahim beg Hercegovac, ljudi su se sjetili nestalih sefarda, jer je ovaj kazivao kako ih je vidio u Krakowu na ulici, baš onakve kakvi su i u Travniku bili, i prodavali su sladoled s medom, divljim orasima i lješnjacima.

Besposleni su sjeli pa izračunali kako nikako nisu mogli biti isti, jer je barem petnaest godina prošlo od njihovog nestanka. Stari i mudri su tvrdili kako je to moguće, jer oni nisu imali stalnu adresu, nisu imali svoj krov i prag, nisu imali svoj sat, i vrijeme ih nije nigdje moglo u njihovim skitnjama pronaći i otkucavati im njihovu prolaznost.

Stoga su zauvijek ostali takvi.

Možda bi u to bilo i najljepše povjerovati. Zato što lijepa riječ kojom na kraju pomiluje sve strahove i neugode, čovjeku pomogne da ne zna ono što zna.

Jer, neki su ispotiha govorili kako Perere zapravo nikada i nikamo nisu otišli. Samo što je lakše kazivati kako jesu. To uvijek na ruku ide tuđoj sili i vlastitoj savjesti. Ma, jedno je sigurno, nemiran je san onima koji sve znaju, baš kao i onima koji žele da nikad ništa ne saznaju.

Nepravednom rukom život crta neistinita slova, pa uvijek o ovim prvima svi znaju sve, a za nama drugima ostanu samo nejasni tragovi kao za kapljicama bijele nebeske kiše...

zoon politikon

Piše: **Faris Nanić**

Razgrtanje prašine poslije "Nevinosti muslimana"

Ontološki nesporazum

Nisu, naravno svi zapadnjaci istoga mišljenja, pa bi bilo dobro da se muslimani, od sodomiziranja ambasadora i pucanja ručnim raketnim bacačima po civilnim objektima, obrate baš tima i pokušaju, ali iskreno, kako ih Kur'an upućuje, lijepim riječima, o tome raspraviti i pokušati stvoriti zajedničku platformu borbe protiv ataka na vjeru čiji su izdanci karikature ili loši filmovi ili loši romani ili loši muzički spotovi.

Isus Krist Superstar kasnih je šezdesetih godina prošlog stoljeća komponiran kao rock opera, a 1971. godine postavljen kao mjuzikl na Broadwayu u New Yorku. Njegovi autori, Andrew Lloyd Webber i Tim Rice time su započeli trend demontaže osnovnih kršćanskih dogmi u formi javne sablazni, propitkujući Isusovu ličnost metodama psihologije, sugerirajući i njegovo razočarenje svojom misijom, popuštanje nagonima tijela te žeđ za popularnošću kao Kralj Židova. Također, osnovna kršćanska dogma o Isusu kao sinu Božjem dovedena je u pitanje uprizorenim svjedočenjem samog Isusa pred Sanhedrinom, kraljem Herodom i rimskim guvernerom Judeje Poncijem Pilatom. Musical je izazvao proteste širom Zapada, od kršćana i od Židova. Židovi su ga proglasili antisemitskim jer je ponovio staru kršćansku prispodobu o Židovima koji su kao rulja tražili od Poncija Pilata da Isusa razapne, što je u Srednjem vijeku, a bogme i znatno kasnije u Evropi bila paradigma progona i pogroma Židova. U nekim zemljama izvedba je bila zabranjena.

Nova paradigma

To je bio početak, prvi korak. Javno propagiranje protukršćanskih dogmi uzelo je maha, u sve vulgarnijim oblicima tokom sljedećih desetljeća, uglavnom kroz tzv. rock and roll pokret, njegovu muziku i tekstove, te scenski nastup. Bilo je oličeno u nastranim likovima poput američke grupe Adam Ant ili britanskog Alice Coopera koji su promovirali sotonizam. Nastavljeno je scenskim spektaklima Madonne, pribijene na križu u donekle razvodnjenoj i artistički ublaženoj, ali i dalje izrazito ateističkoj verziji kraja osamdesetih, posred spekulantskog ludila na Wall streetu. Demonstracije zbog uvreda Isusa Krista, kršćanstva i kršćana, doduše sve tiše i medijima nezanimljivije i dalje su trajale, širom kršćanskoga svijeta, ali bez ikakva rezultata. Zabrana je bilo sve manje, na koncu su i prestale. U međuvremenu došlo je doba digitalnih komunikacija, javnog interneta, mobilne telefonije i opće adikcije društva, posebno mladih za proizvodima digitalnih medija. Granice su izblijedjele, gotovo su izbrisane, sve je postalo dopušteno, u ime slobode i prava da se bira zlo, da se obožava starozavjetni Shatan, novozavjetni Satana, odnosno kur'anski Šejtan.

Pravo na nesankcioniranu uvredu na Zapadu i širom njegovih bivših kolonija, posebno onih duhovnih, postalo je sakrosantno, sveto, baš poput učenja, a posebno Učitelja koje je vrijeđalo. Sloboda govora i izražavanja apsolutizirana je preko granica odgovornosti. Jer kada se slijedi Šejtana, tu Bog smeta. Vjera je svedena na religiju, bolje rečeno samo na neke demonstrativne oblike pučke pobožnosti, posebno one koji su se mogli komercijalizirati. Vrata opće agresije na sve religije bila su otvorena. Promijenjena je paradigma. Stoga ne treba čuditi da se posljednjih godina intenzivirala kampanja protiv islamskih vrednota, a još manje treba čuditi da reakcija, posebno nasilna na te uvrede, zapadnjake, koji su sve manje kršćani, zapanjuje i zbunjuje. Oni, naime, doista vjeruju da je takvo što, ne samo dopušteno, već i pohvalno jer brani pravo na slobodu govora i mišljenja, ustoličeno kao

tekovina Prosvjetiteljstva koje je i započelo Voltaireovim parsiflažama o Muhammedu a.s. kao alegorijama na kršćansku, prvenstveno crkvenu dogmatičnost. Alijenacija od kršćanstva, a time i od poslanika posve je logičan slijed, pa onda i nikakva uvreda poslanicima nije neprispodobiva izborenoj "slobodi". Oni vjeruju da je i uvreda manje zlo od ograničenja prava na govor, u ovom slučaju na izrugivanje. Oni, također ne shvaćaju kako izokretanje istine, a o tome se zapravo radi, o laganju o životu i djelu Poslanikovom, izaziva bijesne reakcije jer su posvetili drugu vrijednost – onu o pravu na laž ako služi u višu svrhu – apsolutnu slobodu čovjekovu. Tu smo negdje kod suštine – ontološkog nesporazuma većine muslimana i manjine, ali jako agresivne i medijski prisutne, zapadnjaka koje je već neodgovorno nazivati kršćanima.

Prosvjetiteljskim tekovinama saturiran Zapad vjeruje kako je čovjek mjera svega i aspolutno slobodan, rasterećen Božjeg utjecaja. Bog po Aristotelu ionako nije ništa više od prvog pokretača i pasivnog promatrača, a po Newtonu tek tvorca entropičnog Svemira koji se mora, s vremena na vrijeme, navijati kako bi funkcionirao. Muslimani, pak, vjeruju kako je Bog mjera svemu, a on je savršen tvorac neentropičnog svemira, a Poslanik je prenositelj i autohtoni tumač Riječi, pa je time, uvreda Poslanika i uvreda Boga, što je nedopustivo, protuprirodno i kažnjivo. Nisu, naravno svi zapadnjaci istoga mišljenja, pa bi bilo dobro da se muslimani, od sodomiziranja ambasadora i pucanja ručnim raketnim bacačima po civilnim objektima, obrate baš tima i pokušaju, ali iskreno, kako ih Kur'an upućuje, lijepim riječima, o tome raspraviti i pokušati stvoriti zajedničku platformu borbe protiv ataka na vjeru čiji su izdanci karikature ili loši filmovi ili loši romani ili loši muzički spotovi.

Umjesto primitivne, nasilne i nikome razumljive borbe protiv cijeloga svijeta koji proizvodi ili barem tolerira uvrede i ponižavanja, trebalo bi pokrenuti intelektualnu borbu protiv načina mišljenja i za nju dobiti podršku pravih kršćana, koji su zabrinuti kamo vodi nepostojeća apsolutna sloboda. Uostalom, nisu li mnogi predstavnici katoličkog klera i u Hrvatskoj javno izrazili slaganje s muslimanskim protestima jer oni svjedoče o snazi njihove vjere i spremnosti na obranu načela. Kako reče Mustafa ef. Cerić, pozivajući se na moskovskog rabina koji mu je rekao da bi svijet u posljednja dva stoljeća postao ateistički da nije bilo muslimana. Sljedbenici knjige odaju priznanje muslimanima za čuvanje vjere. Zar nije logično odmaknuti se od glupih poopćenja i izjednačavanja svih kafira i nemuslimana, državnih politika sa stavovima vjerskih zajednica i tražiti srodne duše koje dijele vjeru u Jedinog Boga. No, tada treba slušati, a ne samo govoriti, tada treba biti spreman čuti i ono što nije ugodno. Jesu li muslimani iz nemuslimanskih ustiju spremni čuti da su uglavnom nerazvijeni, da su im gradovi prljavi i zapušteni, da im je previše naroda jedva pismeno. Sve to sasuo im je Alija Izetbegović na jednom zasjedanju Organizacije islamske konferencije poslije pokušaja istrebljenja Bošnjaka. Iako su mrmorili, tu intermuslimansku kritiku bili su spremni progutati, neki čak i prihvatiti te nešto i učiniti. Nije, naravno, Izetbegović bio jedini muslimanski lider koji je muslimane upozoravao, prozivao i poticao. Dugogodišnji malezijski premijer Mahathir Muhammed također je bio istaknut kritičar stanja duha, ali i aktivan i uspješan promotor renesanse, u svojoj zemlji i šire. Zanimljivo je da su "demokratski" mediji na Zapadu i jednoga i drugoga optuživali za ekstremizam, za islamizaciju sekularne države.

Manjina i većina

Nadalje, bilo bi korektno na Zapadu priznati kako su nasilni akti doista manjinske pojave i kako je velika većina islamskog svijeta reagirala civilizirano, ali odlučno. Demonstracijama i transparentima, bez nasilja, molotovljevih koktela ili ručnih raketnih bacača, bombaša samoubojica. Jer ovi potonji nasilje čine kao žrtve nasilja, besperspektivnosti, kronične dugogodišnje nezaposlenosti i prateće bijede i poniženja. Za "šaku dolara" učinit će očajnički korak i uništavajući svoj život na ovom, ali i budućem svijetu, mislit će i vjerovati da spašava život na ovome svijetu svojoj djeci ili roditeljima. Bez ikakve eshatološke primisli. Nema li eshatologije, nema ni vjere, pa tako ni Islama, što god mediji o tome trabunjali, a njihov

Konačno, nije li se muslimanima, ma gdje bili, na Zapadu i na Istoku, poželjno zapitati bi li reakcije uopće bilo da su oni zadovoljni građani u uređenim, društvenom koncenzusu stremećim državama u kojima razvoj svih ljudskih potencijala nije ništa drugo doli višedimenzionalna projekcija neizmjerne Kreacije. Baš bi tada, djelom, a ne vriskom, najbolje uzvratili na ovakve low budget, ništavne provokacije. Kao kada se otresete dosadne muhe koja je, odnekud, uletjela u vaš klimatiziran, raskošan ured.

stalni video suradnici iz El Qaide nastojali prikazati. Scenarij je jednostavan. Nađeš mladog frustriranog, nezaposlenog muslimana iz palestinskog geta ili iračkog predgrađa, ili... čija djeca jedva preživljavaju i čiji su roditelji previše puta poniženi policijskom brutalnošću, životom po logorima, uništavanjem imovine, otimačinom zemlje... i obećaš mu par hiljada konvertibilnih američkih dolara za dvije stvari. Prva je važnija, snimanje video poruke s pripremljenim tekstom u kojem se često spominju dvije važne arapske riječi – Allah i džihad, i druga – opasavanje bombama i njihovo aktiviranje pred školom punom bilo čije i bilo koje djece, crkvom, policijskom stanicom, na tržnici, šijitskom svetištu... Pogled snimljenog govornika je tup, dalek ili mutan, a rečenice izgovorene mehanički. O kakvom zelotizmu je tu riječ? Medijske manipulacije samoubilačkim napadima, recimo u Afganistanu u kojemu se oni već predugo godina događaju zbog sasma drugih razloga ili kamenovanjem ambasada u nekoliko zemalja, trebale su podastrijeti sliku o divljim muslimanima koji nikako da uhvate priključak na vlak napretka i čiji je diskurs srednjovjekovni jer je vjerski, odnosno vjerom determiniran. Ništa dalje od istine. Malo elementarne matematike, računanja iz osnovnoškolskog repertoara pripomoglo bi sijačima panike, a posebno njihovim recipijentima da usporedivši red veličine ukupnog broja muslimana od $1{,}6 \times 10^9$ s ukupnim brojem svih prisutnih na nasilnim demonstracijama zbog video uratka na Youtube-u od $1{,}0 \times 10^4$ (a nisu svi prisutni bili nasilni), dakle red 9 s redom 4 ili manjim, da vide apsurd svojih strahova i okrenu se njihovim proizvođačima s kletvom na usnama.

Neka druga vrsta matematičke logike ili još bolje, fizike iste bi recipijente na Zapadu možda podučila kako stalne, a potpuno bespotrebne

Vjera je svedena na religiju, bolje rečeno samo na neke demonstrativne oblike pučke pobožnosti, posebno one koji su se mogli komercijalizirati. Vrata opće agresije na sve religije bila su otvorena. Promijenjena je paradigma. Stoga ne treba čuditi da se posljednjih godina intenzivirala kampanja protiv islamskih vrednota, a još manje treba čuditi da reakcija, posebno nasilna na te uvrede, zapadnjake, koji su sve manje kršćani, zapanjuje i zbunjuje. Oni, naime, doista vjeruju da je takvo što, ne samo dopušteno, već i pohvalno jer brani pravo na slobodu govora i mišljenja, ustoličeno kao tekovina Prosvjetiteljstva koje je i započelo Voltaireovim parsiflažama o Muhammedu a.s. kao alegorijama na kršćansku, prvenstveno crkvenu dogmatičnost.

provokacije pojačavaju silinu reakcije. Reakcija jeste ravna akciji, poučavao je Isaac Newton, a vrijedi i obrat aksioma kako je akcija ravna reakciji. Smiri li se lopta, ublaže li se provokacije i njihova zaglušujuća frekvencija, možda će na vidjelo izaći pravi inspiratori nasilja, ali i pravi razlozi potonuća u njegove zamke jednog manjeg dijela muslimana u svijetu. Ponovimo, manjeg dijela. Također, na površinu baruštine isplivali bi medijski manipulatori koji dodatno potpiruju i prikazuju samo jednu stranu ili manjinu prikazuju većinom. Bilo dosadno nekome ili ne, treba ponoviti da se manira korištenja obmane kako bi se manjina prikazala većinom zove – boljševizam. Zapad je, ergo, ne zahvaljujući SSSR-u, Lenjinu, Staljinu i njihovim apostolima, već vlastitoj sklonosti lažima i proizvodnji neprijatelja za opravdanje očuvanja Poretka, postao boljševički. Paradoksalno, kao toliko puta u povijesti. Qui bono?, pitaju se neki. Pa vjerojatno oni koji pripremaju deklaraciju Obamine Demokratske stranke o priznavanju Jeruzalema glavnim gradom Izraela, ali ne i Qudsa glavnim gradom Palestine. Ili možda oni koji tvrde kako je izvana obilato pomognut građanski rat u Siriji globalna prijetnja. Ili oni koji dodatne do zuba naoružane ratnike upućuju u Libiju.

Konačno, nije li se muslimanima, ma gdje bili, na Zapadu i na Istoku, poželjno zapitati bi li reakcije uopće bilo da su oni zadovoljni građani u uređenim, društvenom koncenzusu stremećim državama u kojima razvoj svih ljudskih potencijala nije ništa drugo doli višedimenzionalna projekcija neizmjerne Kreacije. Baš bi tada, djelom, a ne vriskom, najbolje uzvratili na ovakve low budget, ništavne provokacije. Kao kada se otresete dosadne muhe koja je, odnekud, uletjela u vaš klimatiziran, raskošan ured. Pa sam Veliki Provokator, Selman Rušdi izjavio je kako je ovaj video uradak na You tube-u najobičnije smeće. On, naravno, proizveo bi nešto znatno bolje. I bolnije. Konačno, braneći Poslanika od objeda, kleveta i laži, ne bi li se muslimani trebali zapitati kako bi on reagirao na uvredu. Nekoliko hadiskih zbirki prenosi epizodu iz života Muhammedovog kada grupa mušrika (pridružitelja) prolazi pored Poslanika i njegovih ashaba i nazdravi sa "Smrt tebi". Impulsivan i mlad, hazreti Alija potegnu mač da odsiječe glavu drzniku, a Poslanik ga zaustavi, rekavši da na sve treba odgovoriti istom mjerom, pa im odvrati: "I vama".

Admiral Mahić

Pismo Zuki Džumhuru

Vijavica iz pisaćeg stroja

"Behar" po prvi put predstavlja vrlo neobičnu bosanskohercegovačku i bošnjačku poetsku osobnost – Admirala Mahića, višestruko antologiziranog i zastupljenog u mnogim zbornicima i panoramama rečenog poetskog korpusa. Mahić je mnogo putovao i nastupao pa je ubrzo prepoznat kao emotivni recitativni pjesnik čija lirska narativnost uvelike nadilazi onu poetsko proznu. Također je prepoznat i cijenjen u Hrvatskoj gdje je zadobio mnogo prijatelja, kao uostalom i na drugim mjestima u regiji. Njega ne zanima toliko politička receptivnost i rezolutnost već poštena afirmacija poezije. Eto, kad mnogi već posustaju on ustrajno šarmira svojim odista velikim poetskim opusom jer je posvema posvećen samo poeziji, kao filantrop i beskompromisni lirski kazivač, bez bučenja, kavgi i bilo kojih drugih prijepora.

On sluša svoj unutarnji glas u koji se, po svemu sudeći, jedino uzdaje i tu ga (što svjedoči autor ovog napisa) do sada nitko nije uspio izbaciti iz vlastite poetikološke orbite. Mahić svakim svojim novim rukovetom pjesama očuđuje čitače i slušače jer je, između ostalog i vrstan recitator, a to je vještina koja je urođena, i usuđujem se reći, od Uzvišenog dana. Time ne mogu zastupati ideju da je on "poeta vates", ili "poeta laureatus" jer je zbog svoje rijetke, za naše doba pomalo boemske prirode, a i drugih iznimnih okolnosti koje nalažu "uštogljeni" akademski krugovi, bio premalo (po mome skromnom mišljenju) valoriziran. No, iskreno smatram da će se, i to uskoro, ispraviti uz nove književno aksiološke principe, prije svega u Bosni, te će ovaj pjesnik zadobiti onu zadovoljštinu koja mu pripada.

U svojim pjesmama otkriva nam veliki senzibilitet za ljudske sudbine i moderni intertekst – angažman koji nam kreativno interpretira autentične i autonomne slike koje su njegov privatni izum jer brane dirljive i zaprepašćujuće dubine koje se zaklinju na ljubavnu stvarnost. Uostalom, pjesnik smatra da je "ljubav uzrok svih ljubavi" te je najčešći motiv njegovih pjesama upravo "blaga" erotska narav. Njegov modernizam, stoga, kao da nije s ovoga svijeta već se inspirira onostranom vlastitošću i arhetipskim registrima s prostora ex-Jugoslavije. Iako ni to nije posve točno jer je pred nama lirsko kozmički optimist koji nikad nije došao u napast da "rasturi" vlastitu "lijepu" nutrinu. Nutrina je to koja se ne može obuzdati, a to je velika poetikološka vrlina Admirala Mahića.

Sead Begović

VJENČANICE

Točno u 10,45 – ja u sjajnom izlogu. Na stolu
Vino graševina i trula dunja.
U drugom izlogu sijevnula munja
i sašila vjenčanice u strujnom kolu...

Od knjige do knjige djevojke šetaju –
vodopadnim pogledima prevrću stranice...
Ali pred drugim izlogom zastajkuju –
i dugo dugo zure u vjenčanice...

Mene ne vide. Pijem odsjaje
jedem cvijet –
Prvi svijet rađa drugi svijet –
još cijelo jedno sazrijevanje traje!

Mladi bračni parovi lobanju Hamletovu
koriste kao pepeljaru!

VIJAVICA IZ PISAĆEG STROJA

1.
U kanjonu koza naglas čita Ibn-Arabijevu
strofu
"Zaklinjem se stvarnošću ljubavi
da je Ljubav uzrok svih ljubavi".
Vjetre koji čistiš metlom svod kozje ćuprije,
ljubio sam na ćupriji razvedenu pčelicu a ona me
ujela za srce!
Proljet prosijava jesen
i pali vatru za one što prate ljepotu –
nikog nemam sem Poezije!
Od zla me odvaja vjera u buktinju poezije!
Samo poezija u ljubavi vidi istinu, jer zlo je
svakodnevna laž bližnjemu, koja samo sebe
vidi nevinu.
Kad neko od nas baci zrnce istine
sa svog neba u ljudsku kanalizaciju laži –
sretan si –
svaka je iskrenost objavljenje božije!
Koza je krenula da obrsti listove vojnog odličja kanjona
koji

ćupriju stalno premjerava jednim okom.
Koza ide na tenk visoke i strme vjere...
Smrt prosijava svemir - sito slobode:
sjaj svih Ljubavi pije dijete, a požudu vrtlog –
Neka živi dragi Bog
koji nikog nema osim vode...!

2.
NALETU NADAHNUĆA,
moram nešto mijenjati u načinu života
moram se oznojiti kao dirigent –
omnia vincit Amor!
Oh, podlo obilježen svega sam sit...
Nisam znao da u meni šeta
nečija tama, nečiji zbor
što žuboru čistog srca smeta...
Da mi je dlijeto koje u kamenu urezuje
dvostruki lik Postojanja.
Da umičem svakoj pogrešci.
Da ne promrznem od neznanja.
Moj alat – to je moje tijelo.
A radna knjižica – grla moga glas!
Iza smrti ima ustanova-brusionica
u kojoj anđeli bruse lijek protiv straha!
Alat Gospodnji porađa hrabrost!
A sad stvarnost.
Da mi je hrvatsku domovnicu – konačno da se upoznamo.
Da mi je pojesti čist zalogaj s kapima kiše
što pada sa crkvenog tornja,
omnia vincit Amor!
Da mi je da se probudim u više zemalja u isti tren, jer neke ljude
ne mogu zaboraviti.
Ljude kojima su nedostajale nage ljepotice
ne mogu zaboraviti.
Umrijeću u više zemalja u isti tren
vjerujući da na javi ljepotice darivam
sirotanima i samim.
Ušao sam u Hrvatsku da pišem, da gorim,
da se pipam po tijelu – da iza divlje ruže
probudim raskoš sna i motrim okom nade.
Ušao sam da spojim led i vatru –
i da zakucam Gospodu na rajska vrata!
GOSPODE
Oblaci jašu divokoze što po obroncima
brste tvoje svjetlo.
A mene vinograd nosi na leđima
da me upozna sa djevojkom.
VIŠNJO
Čudna si ti višnjo
prekrivena prašinom sa puteljka -
sa mušicom pijem vino
kojeg nam u bokal toči opala peteljka
MASLINO
Čudna si ti maslino
prekrivena prašinom sa kozije staze –
jer ledeno i slatko ulje iz ljubavne ekstaze
nježnije me opija no vino
LAVANDO
Čudna si ti lavando
prekrivena gorućim srpovima -
ne svetiš se, plačeš u sebi,
iskreno, tiho
GROŽĐE BIJELO
Čudno si ti grožđe bijelo
prekriveno mirisom djevojačkim -
sanjajući da je ljubim
izljubiše grozdovi njeno medno tijelo.
DJEVOJKO
Čudna si ti ljepotica
prekrivena prašinom sa mjeseca
GROŽĐE CRNO
Čudno si ti grožđe crno
prekriveno crninom
proplakalo za Isusom
Vječno traj, jer si vjeri ljubavnoj vjerno!
MORE
Čudno si ti more
prekriveno hukom vihorca -
svatovi od morske pjene, krenite sad gore.
Poljubila je mula magarca.
PJESNIČE
Čudan si ti pjesniče
prekriven lakokrilim stihovima
što ih napisa u ovo ljetno veče.
Gospod ti je dao pjesmu nad pjesmama.
DALMACIJO
Čudna si ti Dalmacijo
prekrivena milijunima arija cvrčaka –
i orguljnim hujanjem zraka –
ti si sunce prijateljsko!
GOSPODE
Da mi je litar lavandinog ulja sa otoka Hvara,
da oblikujem tijelo djevice.
Da mi je dobiti azil u kapi lavandinog ulja,
jer sit sam bilo čije
politike sa tuđom kesom i kostima.
Da mi mi je dobiti azil u džez glasu Josipe Lisac
da se ljube izmučeni uzdisaji...
Da mi je da se predam hrabrosti...
Da mi je govoriti istinu a da nisam unaprijed uhapšen
u vijavici iz pisaćeg stroja!

GOSPODE
Hvala ti što si umirio moj kret nemira.
Očuvaj me,
i sačuvaj me
od taštine!
Samo je tvoja Ljubav remek-djelo
u tišini svemira!
Omnia vincit Amor!

3.
U Den Haagu
Erazmovo oko klizi po nerazboritim ljudima
a sjetio se i istinskih ludaka.
Gavranovo pero nosi dvorsku ludu
dok lagano se ljulja
svjetiljka nad ulicom.
Samoljublje je karijes duše.
Žak Dobričina, holandski trkač
povlači rasijane dimove iz lule
i posmatra kršnu bebu u rukama svoje
posrebrene žene. Iznad njih, sa
grede, uske šunke se ljuljaju i virkaju ti u zjenice
djevojčice.
Do Žaka je tkački stroj. I on cvrkuće, iako ga uhvatio
drijemež.
Erazmo pokazuje svoj pasoš zvijezdama, pokazuje ga suhom i
crvenkastom
lišću i
kaže: "Zar nije sve
što se radi među smrtnicima
puno ludosti,
zar to ne rade budale
i za
budale?"

4.
Blaženko, iz Doma slijepih
OVE ZLATNE ORANICE
I KIPOVE SVIREPE
OVA BRDA SVILENA
TI NE VIDIŠ MILENA
Držimo se za ruke nas dvoje.
Bestjelesni cvijet omamljuje sreća
ovih raspjevanih ruka. Zlatne boje proljeća
nose bezazlenu vijest iznad pekarske peći.
Vrela tama pretapa se u začeća
svih pupoljaka! Časi svijetle –
slavuj se biglisanjem udaljava od živog zida –
Odjekuju glavate Metle.
Zlatokrila starica
sasvim je malo
otvorila oči što sa sjetom
gledaju u žene koje izlaze
iz džamije.
Starica pije vodu sa Sumbul česme,
gutljaj po gutljaj –
na srcu se otvaraju katanci,
i sad nema strepnje
da se uputi raju...
Gutljaj po gutljaj
i oblaci su u galopu.
Oh, kako je bilo mučno i bolno,
izvaditi
zvijer iz duše!
Al sad pjevam zdrav kao drijen
bez trna!
Usamljen je Homer u proljeću.
On je za šalu. Ali u mraku krila krije.
A tamo iza tankog struka jablana
na vjeverici jaše suton.
Dvije ruke već presvlače slijepca.
I vedrina žuborna
javlja se iz studenca.
Djevojčice, oblak stoji na daski iz koje viri ekser:
i laste preprodavaju potkošulje pred hapsanom.
O da možeš vidjeti, grad je poludio od teških šapa! Od blago-
slovljenih
masnica
nakon plesa sa Panom!
Pred gradom
taksista u čarapama
pritišće gas pedalu!
Ima tu i dragih lica!
Bijes zvijeri ovdje je pobjediv!
OVE ZLATNE ORANICE
I KIPOVE SVIREPE
OVA BRDA SVILENA
TI NE VIDIŠ MILENA

5.
Konobarici sam zadigao suknju.
Selim se iz smrti.
Potukao sam se sa samoćom.
A izmlatila me konobarica. Jezikom!
Još nitko iz ove četiri dimenzije samoće osim hrvatskog reljefa
nije se sažalio na mene.
Prelazim u druge svjetove.
Ulazim u kino FACEBOOK na onom svijetu i
gledam film u kojem moja umrla djevojka svoje poljupce
privezuje kao paradajz za moje tijelo.
Ali njena stabljika pada.
Ja sam SAM kao pritka na koju se ništa ne oslanja...

6.
A danas kad sam ušao u Ohrid –
Kliment se nag u jezeru kupao
zajedno sa isčezlim gradovima –
A danas kad sam ušao u Ohrid
crvene paprike sa zida su se klanjale!
Veo neizvjesna svjetla je rođen
iz Magije, iz Priviđenja.
Klimentov svijet je
dijalekt makedonske grlice – izljubio je grlicu
a ja cvijet mastike koja si otklizao niz
rebra planine Belasice...
Prvi cvijet mastike –
razigrana zvonca
na bijelom konju...
Čovjek je tišina tvorca.
Drugi mastike cvijet otvara oči 14 hiljada vojnika
koje je oslijepio Vasilije
O Vaso Vaso -
Vidiš li mladića sa plavom gitarom u Ferijalnoj prikolici...
Vidiš li sebe spolja i iznutra u sljepoočnici svemira?
Čuješ li cik ptica bez očiju na vrhovima Belasice?
Nadzemna bića usluge nam čine
liječe očima naš strah od visine.
U jezeru ciči crveni korijen sunca.
Odzvanjaju opčarani glasovi
u jezerskim mjehurima –
i dok pozdravljam
stolarske radionice
u kojima se teše okvir za Poeziju,
jezerski mjehuri pucaju neprotumačeno
za dječaka u sandalama
što pod rukom nosi litru mlijeka...
Bila je to litra Poezije!
Bila je to melanholija jezera oblivenog
jabukinom bojom!
Bio je to OHRID
i pljuskanje jezera o zelenilo.
A Kliment se kupao nag u jezeru
i s njim zemaljska istina koja istresa
ćilime haosa...
Kliment širi
Leptir-stilom,
Pismenost!
Bila je to litra Poezije,
u kojoj je Kliment oženio grlicu...

7.
U svom kolu pleše moćna bujica -
grmi vrtikolo ljudske sreće...
Kleše voda rubove tmine
bičuje i bije vodeno cvijeće,
orgiju slobode...

Vrti se odjeća krasna
peluda bezazlena
koji hoće da me spusti u ruke
voljenoj Kosači – da njene ruke poljubim kao pjena...

Vrti se nježnost na slabinama
čunjastog kamena -
i udara slap ribara na postolju...
Ključa i vrije i pleše
prošarana odsjajem oblutaka Neretva u polju...

Vrti se kockast kamen koji čeka
da kaže koju ljepoticu voli i od koje
ljepotice bježi – huči i vrije jeka
slapova u stisci zelene boje...

Vrti se raspukli zagrljaj obale i rijeke!
Vrte se sve sile koje imaju svoj posljednji dan –
vrti se trzanje živca udice i trzaj usnica pastrmke,
vrti se u odjeku suze ikrin san –

Vrti se moj pobratim, pjesnik – sin ljubavi Dragan
i brže no uragan
napiše pjesmu duhu budnosti
koja je odana blagosti !

Probudi se, progovori i pitaj dah crn:
zašto čovjek gleda u oči smrti !?
Da nije usamljen ko trn
udahnite mu dah bez dna koji vodu vrti !

Vrti se vrtikolo naokolo!
Vrti se uzdaha kolo!
Vrte se nebeska izvorišta –
a ja sam pobratime Dragane Marijanoviću, kao ribar –
nula i ništa!
Još nisam ulovio nevinu ljepoticu
u potpuno praznom srcu !

PLANINSKI VODOSKOK

Kapi vode bliješte. Kao citati iz svetih
knjiga.
Ovdje se srce moje smiješi
srcu Geteovom, kao sunce suncu kad se
sretnu
u svemirskim provalijama.

Rodio sam se u ptici da iskusim kretanje, da se
kao more uzbibam
u snu, da dušom obuhvatim sve. Šta ja znam šta je smrt
tijela. Šta su švicarski vodoskoci. Šta je ovo
selo
Lauterbrunen. Šta su hlorofilne djevice. Šta je
rat. Ali svoj
osjećaj znam. On drži sve stabljike na rubu
litice.
Stao sam u hlad planinskog vodoskoka
koji mi je rekao da se poslije smrti kidaju
sve rodbinske veze.
Ovdje je ljubav jednostavna, jer nema jednog svemira. Mnogi
svemiri su pokrenuti. Sobe. Svemiri su sobe! Oholost je
zatvorena u sobama. A ja pod vodopadom
svjetova.
Mrtve ruke nisu ovdje više
mrtve ruke. Ruke rastu iz vode, iz plavetnila
u nebesima. Spavaj. Lebdi. Ne broj kapljice.
Voda je predobra.

NEKOLIKO STOTINA

Ljudi se iskradaju iz kuća koje stalno mijenjaju svoju zapreminu.
Ide na posao.
Nekoliko stotina nakrivljenih nišana.
Nekoliko stotina poluotvorenih nebesa.
Nekoliko stotina očiju bez vjere.
Nekoliko stotina
potplaćenih radnika posmatra kako
iskačem kroz pendžer u mokri vrt –
jer ja neradnik uživao sam sa gospojom
u krevetu, a žutosmeđa mačka
na poljupce bi frktala...
Nekoliko stotina ljuv enih poljubaca.
Nekoliko stotina nagih razgovora.
Iako me boljelo zubno meso
rekoh gospoji da su današnji Grci
po pitanju zubnog mesa,
različiti od nekadašnjih...
Pitao sam je zna li Ramusa.
Ona je rekla da zna Ramiza.
Zaposlio se Ramiz. Postao rob.
Oženio se Ramiz. Žena i kum otjerali ga u grob.

JABUKA ISPRED PORODILIŠTA

Nedeljom
ništa nije vedrije od zgrade porodilišta!
Drago dojenče,
na sve načine se otimam od samoće!
Draga jabuko ispred porodilišta –
rodi nam bljeske, iskre i zvijezde
da poput strojnica kruže oko nas!

Draga Evo, slabo si zavela Adama,
pokušaj iznova – Adam je postao duša!
Drago iskušenje,
dokle idu usamljenosti?
Kosmički se potres zrcali u perju ženke fazana,
dok ja non-stop zamišljam da me ljubi djevojka iz sna!

Dragi bračni parovi,
jeste li rodili dobra djela!
Jeste li odzdravili studentu uličnih nauka?
Jeste li ptice ječmom obasuli?
Jeste li pred dijete svoje prosuli
Konfučijeve rečenice da zoba sjeme mudrosti
koju nadrasta jedino ćutanje...
Jeste li težaka vedrim i poniznim pozdravima okitili?

OBNAVLJANJE

Ispred smeđe zgrade predsjedništva
pozdravljaju se dva stražara.
Nad zgradom predsjedništva, u daljini
bijeli se planinski vrh kao visibaba.
Kako bi bilo da se i ja zaposlim
u zgradi predsjedništva?
Teško je srcu izroniti iz beharne plime proljeća
i otići stražarima da traži posao.
Mogao bih biti solidan stražar, moguće
i solidan predsjednik.
Ipak, prvo bih se oženio da ne zalutam
negdje između sfera.
Treba popraviti prislušne uređaje
između neba i zemlje.
Svi su me alarmi natopili kišom iz trbušnog plesa –
i mene ne treba provjeravati, meni
treba vjerovati. Iako ne znam
otkud sol u moru
meni treba vjerovati.

DVA PUPOLJKA

Dva pupoljka. Jedan u strahu,
drugi bez straha.
Dva vola. Jedan bode, drugi poginuo na klanici.
Dva su namotaja žice. Jedan za vikendicu,
a drugi za koncentracioni logor.
Dvije Bosne. Jedna feniks, druga kiks.
Dva bifea. Jedan obezbjeđuje Washington,
u drugom svak gleda svoja posla.
Dva sanduka municije. Jedan za ravnotežu.
Drugi protiv.
Dvije obećane zemlje, dvije kosmičke kolonije.
Jedna prozvodi tvar, druga je uništava.
Dva su aerostata mjesečine, Evrovizija i Interpol
istinitiji od Internacionale. Dva razgovora.
Jedan sa samim sobom, a drugi Mliječnog Puta sa Alfom Centaurom.
Dvije slike, Smrt i Život.
Kao dva psa – jedan reži, drugi leži.
Dva su ritma, glečer i Afrika.
Dvije smrti. Ni jedna ni druga se ne šali.

BLAGAJ

U smrčinoj smoli stiha
oživljuju zrna tespiha...
Vjeruje srce bez sumnje
kad rosa umije lubanje i dunje.

Tvorac svega nudi samo dva protuslovlja:
Vjernik il Nevjernik – nevolja il volja!
Jesam li teži nego kamen?
Jesam li ugasio samotni plamen?
Potresa me strašna osama -
kist pjene riše hurije s djecom u rukama,
a ja – bez kćeri i sina...
Čaša crnog vina
pita me: gdje ti je rod?
Njenu vjenčanicu bijelu izatkao izvor.
Listam i venem ko na litici bor.

PISMO ZUKI DŽUMHURU

(pjesma u prozi avionskoj)

1.
Dragi Zuko,
sad sam u avionu. Radio
na jednoj ribarskoj lađi. Zaradio dolare.
Nabavio bundu. Kupio avionsku kartu
za Meksiko. Na milanskom aerodromu,
očekujući avion za Meksiko, tri puta
iščitao Ničeovu scenu "ludog čovjeka":
"Mi smo svi njegove ubice! Ali kako smo to mogli da učinimo?
Kako smo mogli da ispijemo more? Ko nam je dao sunđer
da obrišemo sav horizont? Šta smo učinili kada smo ovu zemlju
razvezali od njenog sunca?"

Potom sam se opio sred škripe
rada i muke, i u mislima krenuo na
juriš u Meksiko
O časni Zuko, zajedno sa tvojim glasom opio sam se
kao "svijest koja je utonula u samotnost"
koja je skočila s motkom
u vis da dokuči izdaju Boga,
skrivanje neba za zavjesu proizvodnje,
zaturanje vječnosti
pod skute svakodnovnice.
Naravno – kročio sam u pogrešan avion i
osvanuo u Gvatemali!

Gdje vam je ulazna viza za našu
državu, upitao me policajac koji
prelistava moj pasoš. Rekoh da sam krenuo u
Meksiko, ali ne znam kako sam osvanuo
u Gvatemali. Hoćete li konačno
shvatiti da sam se rodio samo
zbog jednog razloga: da pokrenem
proces protiv sebe, da riješim zagonetku
koja me je pretvorila u usamljenog šetača.
Južni policajac sa licem pamučnim
zastao je s prelistavanjem pasoša i krotko
rekao: Niste vi ničija zagonetka, vi ste pijanac koji
mora imati ulaznu vizu za našu državu Gvatemalu.
Naravno, preznojio sam se u
italijanskoj bundi. Gvatemalsko ljeto
savilo je gnijezdo na mojoj glavi i prošaptalo: Niste vi krivi
što volite travaricu.
Skoro sve policijske, vojničke i civilne oči, koje
kao osušene grožđice zure u
mene, pitaju se, otkud ovaj ludak u zimskoj bundi na
vrelom gvatemalskom aerodromu?
Intergalaktički šetač na banana-planeti...

2.
Ali, ja – čekao i dočekao da na
ijekavskom pozdravim našeg ekavskog ambasadora.
"Otkud ti, bre, Sarajlijo, ovde!?
Znaš li ti, bre, da je ovde, u Gvatemali,
izveden državni udar". Šta ja šetalo imam sa državnim
udarom? Ambasador me sa osmijehom u obliku špage za veš,
skoro natjerao da skinem bundu – jer
"uredio" je da me prvi avion prenese do Venecuele, a iz Venecuele da
letim kao kondor do Milana!
Neću u Milano, hoću u Meksiko.
Ja, Niče i Zuko Zapata da se olešimo od tekile u Meksiku.
"Slušaj, bre, Sarajlijo! Ne znam ko ti je taj Niče, ali pročitao sam u
Oslobođenju da je Zuko umro.
Važno je da izvučeš svoj mamurluk iz Gvatemale!"
Osjećajni Zuko, sad sam ti u Venecueli. Rekli mi Venecuelanci
da su svi
avioni za Italiju prebukirani za narednih mjesec dana.
I još mi ovo rekli: Hrabri mladiću, letiš do
Argentine, iz Argentine do Italije.
Nikako da shvatim: jesam li trijezan ili pijan!
Da mi je telefonirati
Ibn' Arebiju, da ga pitam: Drevni dubioče uma, imaš li ikakvu vezu
sa Apsolutom, potrebna mi je pomoć.
Ali, u mojim mislima, linije su u
kvaru. Niko me ništa ne pita, stave me u avion pa leti!
Zajahujem vjetar i jarkožuti oblak i uspinjem se na nebo
kao Lao-ce, koji se dao usporediti jedino s dragonom.
Nije ugodno neprestano sjediti u
prvoj klasi avionskoj od države do države. Odjednom,
zamislio sam sebe kao američkog marinca koji je s padobranom
iskočio iz aviona i aterirao na dimnjak
Predsjedništva BiH kliknuvši: I love you madly!
Naposljetku , zaključujem da mjedene stjuardese vjerovatno
misle da sam dobrostojeći putnik – a ja Sarajlija.

Gdje je moja krvava Bosna,
gdje je moja hercegovačka majka
koja razvija jufke na nebu – kako da
isključim čudovišni svijet koji pjeva u mojoj glavi?
Gdje je moj otac u obliku Sunca i uopšte
može li zamisliti kako mu sin ljuštri ljubušku
travaricu u avionu, iznad Srednje i
Južne Amerike! Do u zagrljaj izlazećem suncu.

3.
Slikoviti Zuko, u Argentini, državni udar.
U mom mozgu, državni udar. U naranči koju ljuštim,
državni udar. U avionskom teretu, državni udar. U dimnjaku
Predsjedništva BiH, državni udar. U stjuardesinim bijelim
rukavicama, muški udar. Ali, ambasador iz Ekavije
veli mi telefonom da je sredio:
letim za Brazil!
U avionu za Brazil – pao mi na pamet
jako pismen policajac iz Gvatemale kojem poklonih zimsku bundu
kupljenu u snjegovitom Milanu.
On me, zauzvrat, poveo u vožnju
vojnim džipom ka centru Gvatemale... Zaista,
siromaštvo zna biti nadljepota!
Ovo siromaštvo, koje ima okus divlje jabuke,
vodi ljubav sa dosadom i porokom.
Ovo siromaštvo odista pleše u ritmu
glasa Božijeg u mojoj savjesti.
Divovski rječni tok siromaštva koji
u filcanom centru Gvatemale prodaje voće i povrće,
nakite od kamena i parfeme – i mrtav ću da pamtim!
(Mada mi je u zagrobnom životu ostalo da puno prekucavam.)
Vojnici pod punom ratnom spremom,
policajci i reklamni panoi COCA COLE, povremeno
kontroliraju moral
partije Bijede koja je, po Kantu, uzvišena tajna svijeta.
Vatreno nepokoreni Zuko, avion je aterirao na aerodrom Sao Paolo.
U mesnatoj vrelini pjeva Šiler – grlite se, milioni.
Išamaran svodom, ošamućen od neprestanog letenja
u prehladnim avionima, već sam
sebe zamislio kao vječitog avionskog putnika koji će se pretvoriti u
kazaljke kuhinjskog sata, ali
sutradan brazilski policajci i vojnici
vratili me prvim avionom u osnježeni Milano.
Druže Zuko, tako sam obišao svijet greškom.
Mada sam to često radio i s namjerom.
Mora se skakutati po svijetu.

O autoru:

Admiral Mahić je rođen 1948. godine u Banjaluci. Nakon završene Tehničke škole upisuje vandredne studije iz komparativne književnosti i filozofije u Sarajevu – ali poslije tri godine studiranja prekida studije i odlazi na Island gdje počinje raditi nekoliko godina kao ribar. Po povratku u Sarajevo radio je kao poštar. Za vrijeme posljednjeg rata, u opsadi grada Sarajeva, bio je zamjenik Glavnog urednika časopisa GLAS BOSNE I HERCEGOVINE. Ujedno je i vodio literarni program Subotom u podne, u podrumu Pozorišta mladih u Sarajevu. Jedan je od osnivača PEN Centra u Bosni i Hercegovini.

Nakon oslobođenja grada Sarajeva uređuje časopis za poeziju i umjetničku fotografiju,"Republika Poezije" u izdanju N.O. "Prokultura" – Sarajevo.

Objavio je knjige poezije: "Ljubavna inspiracija" (1977.), "Epilepsija cvjetova" (1981.), "Atlasna imperija" (1985.), "Glasno zrim" (1988.), "Kameni stol" (1990.), "Zvono" (1990.), "Sahara" (1993.), "Džajina loza" (2000.), "Vijavica iz pisaćeg stroja" (2000.), "Treba biti priseban" (2004.), "Planinski vodoskok" (2008.) i "Ljubavni red vožnje" (2010.)

Admiral Mahić je član Društva pisaca BiH i PEN-a BIH. Ujedno je i član Društva književnika Hrvatske. Živi u Sarajevu kao slobodni umjetnik.

Senad Duračak

Ja izlazim kad zatvore se **shopping centri**

Rođen je u Zagrebu 1974. gdje je završio osnovnu i srednju ekonomsku školu koju mu je preporučila tzv. profesionalna orijentacija u sklopu HZZ-a najviše zbog bolesti koja ga je pratila od rođenja. Naime, Duračak je rođen s jednim bubregom, a drugi se nedugo nakon rođenja također razbolio. Stoga nije mogao nastaviti školovanje. Bavio se trgovinom, a bolest ga je, po vlastitom priznanju "spasila" od rata, a život u Zagrebu od tragičnog kraja mladog života. Trenutno je na dijalizi, po drugi put, u bolnici Sveti duh gdje čeka drugu transplantaciju bubrega jer mu je prvi otkazao poslušnost nakon 15 godina rada. Duračak je poliglot zahvaljujući radu u inozemstvu. Poeziju voli i piše od mladosti. Trenutno radi u "Tisku".
U ovom broju "Behara" objavljujemo izbor iz Duračkove još neobjavljene knjige pjesama pod naslovom "Moja mrtva djevojka", a također i prigodni (popratni) tekst, kao uvod u njegovu poeziju, Branimira Bošnjaka, jednog od najuglednijih hrvatskih književnih kritičara i uvaženog pjesnika.

"Moja mrtva djevojka"

Mladi, a iskusni pjesnik Senad Duračak na izrazito lirski način "provjerava" različita razdoblja vlastita života i njegova središnja obilježja. Pjesnik velikim dijelom produbljuje i "istražuje" razdoblje prvih ljubavi. U nekim pjesmama "obračunava" sa svijetom kakav jest, nepravedan i ciničan, opsjednut žudnjom za užitkom i dobitkom *(a šuškavo zlatno tele iz džepa im viri),* pa sve do potvrde kako je *ljepota s neba/ s gađenjem pljunula otrovanu zemlju,* na svoj način osuđenu ne samo na apokaliptičnu sudbinu, nego i na vječnu pokoru pred istim zlom: *Samo si želio biti iznad njih/ a nikad neće biti jasno svima/ da i Sotona je želio vladati ljudima.*

Uz ljubavni kanconijer, Senad Duračak koristi tradicionalnu rimu kako bi i sam ritam pjesme i prilježljenost stihova sačuvao snagu ljubavne čežnje te obilježio nade i razočaranja pjesnika. Prve uvodne pjesme naznačuju pomalo atmosferu gubitka i ljubavne uskrate, koju zamjenjuje ili svjedočenje o neumitnom sjećanju i očuvanju ljubavi *(Moja mrtva djevojka),* ili svojevrsni rezignirani obilazak noćnoga grada, kao "razgovor s odsutnom ljubavi" *(Ja izlazim kad zatvore se shoping centri*). Pjesme bilježe svojevrsnu osobnu postojanost u ljubavi i vjernost onome "nedodirljivog i svetog" u čovjeku koje određuje pravu mjeru *nade,* dakle i mogućeg života u kaotičnom svijetu i njegovim izazovima. To pritajeno zrno povjerenja u "vlastiti san" pjesnikova je moralna, ali i pragmatična ljudska priklonjenost sudbini u kojoj nastoji opstati i preživjeti. Dio pjesama prepoznajemo ne oblikom, nego sadržajem stiha, kao često formalno neusklađene sonete o ljubavi, opisu patnje i neispunjenosti nade u mogućnost ljubavi kao slobode ne samo pjesnika, nego i njegove simbolične drage.

Istovremeno pratimo pjesnikovo istraživanje života kroz stih, često su to misaone pjesničke slike i više sjetna pitanja nego konačni odgovori o ljubavi, svijetu i pjesmi. Upravo zbog žeđi za ljubavlju, odgovor u stihu je najčešće opis *ljubavne patnje,* tako da su soneti svih vrsta najčešće deskripcija patnje i nepotpunosti užitka, ali u tome je njihova prednost!

Vidljiv je napor da se pjesnik "suoči sa sudbinom", pa se tako pjesnički alat koristi ne kao izravna jadikovka, nego kao posredna, metaforička ili usporedna snimka svijeta i njegove višeslojnosti. U pjesmi *Lelujanje* otkriva kako je noć prostor *gdje čuda imaju obris i ime,* pa tako u pjesmi *Priča* ta čuda dobivaju još jasnije slike te *Sava teče llicom,* a na utišanom Trgu toliko se toga može čuti da je već i to vrijedno stiha! Lirski pripovjedač oslobodio se diktata vlastite patnje i stoga mu pjesme nastoje stići do događaja, predmeta ili slike kojim će posredujući svijet ukazati i na ono skriveno i do kraja neizgovoreno kao u pjesmi *More i ja.*

Prepoznavanjem života ali i složenijih mogućnosti pjesme da ga ocrta i prepozna u višestrukoj zbilji, Senad Duračak ljubav i žudnju neprestano koristi kao izvorište vlastite pjesme. Pjesma tako postaje kronika čežnje i pretrage svijeta i svijeta ljubavi. Dijelom se pravi "pjesnički obračun", koji je spomenut i na početku recenzije, a odlikuje ga složenija struktura stiha i metaforike *(Modernizacija, Svitanje snova, Pismo pravednika, Starih šljiva red, Generacija anarhije, Haad, Vjera, Magla, Apokalipsa, Da smrti, Pokvarena hrana).* Vidljivo je objedinjavanje različitih (lirskih , epsko-ironičnih i parodijskih naracija pjesme), koje mogu znakovito iznenaditi, npr" stihom: *Maslačak u lesu postaje sječivo.*

Senad Duračak u zbirci *Moja mrtva djevojka* koristio je svoju potrebu za pjesmom kako bi ovladao njezinim moćima i stekao oruđa za "razotkrivanje" svijeta i njegovih ravnodušnih mijena, kojima se može odgovoriti tek pjesmom-svijetom. Tako u pjesmi *Ponos* kao da odgovara na izazove svijeta ali i stiha, pa kaže: *Nisi ti volio nikoga/ Reče ti na čelu rosa./ Samo si bijesni rob vlastitog nosa.*

Branimir Bošnjak

JA IZLAZIM KAD ZATVORE SE SHOPPING CENTRI

Ja izlazim kad zatvore se shopping centri
i nisam od onih koji novčarkom prijeti
i ne boj se čarapa bijelih mojih
to je stoga što nemam boljih.

I nisam ti ja za kavice
i međunožne špagice
ja sam izbjeglica iz vašega rata
finih izjelica i kemijskih opijata.

Dođi,
dođi pod okriljem noći
zagrli me lagano i tiho
ljubit ću te nježnim stihom.

Samo dođi,
Prehladan je ovaj grad,
za parkove nisam više mlad
a oči tvoje, mlade sove
reći će mi kakve
izgubio sam snove

Potraži
potraži me u sjećanju
potraži me u snu
kada otvoreni prozor kosu ti zamrsi
potraži me u toj slučajnoj kretnji
jer ja izlazim kad zatvore se shopping centri.

KRIVNJA

Voli vjetar
jer je spretan
Čekaj sunce
da s mjesecom se kucne
kad s nebeskih pleća silazi teret
i u čijim bojama se čuje zveket

Tad nađi se
pod najljepšom šljivom
i jednu po jednu, za sve
proglasi je krivom

NADA

Skvrčena u procijepu
gdje besmisao dotiče vrhunac
moći samouništenja
i u kojem leži
lažna utjeha olakšanja
gdje sam kraj dobiva smisao
prerušen u predaju
još na početku
bespoštedne borbe
I uzalud je kraj
od pamtivijeka poznat
Utakmica tvrdoglavo teče
i sve dok traje
i svjetla sjaje
zajedno s onim nepoznatim
u čovjeku – nedodirljivim i svetim
što se nikada ne predaje!

KAO TAD

Crni Zoro u plaštu tame skriva
i cvijet i krošnju, i dolinu i brijeg
Najstariju uspavanku kiša svira
i zasjao je mirotvorca stijeg.

Zvonki bubanj negdje u daljini
i prije njega svjetla pozornice u visini
otkrivaju cvrkut posljednjeg glumca
a zastor nebeski od starosti puca

Nebo zvjezdano u tvome oku
pričalo je priču sanjivom potoku
cijelim bićem upijalo je slavu
a pljesak publike stvarao je poplavu

Kao tad
volio nikad nisam
Kao tad
disao više nisam
Lice se orosi
na spomen imena tog
iako i danas nosim
na glavi nevidljivi rog

SVI

Svi smo mi zrnca krvi
nekog tko bijaše prvi
u srcu shvaćenom, oku nepoznatom
tijela nedirnutog vremenom

S nama raste
s nama se i mijenja,
i dio vinskog je vrenja
i dio globalnog zatopljenja...

Svi smo mi dječja igra
suza, smijeha i briga,
a Knjiga što ju slijedimo slijepo
samo je bajka sročena lijepo

Al' nemojte zbog bajke dizati buku,
snovima uvijek treba pružiti ruku

SVITANJE SNOVA

Tek probuđen, još u šoku
ispijam sudbinu gorku
Dok u dimu mojih snova
promatram prošlost
očima drugačijeg kova
Možda po prvi put vidim
svu glupost ljudskoga srca
i ako se nekoga stidim
to je ovaj u meni što grca
A visokoga li Sunca ponad mene
i tvrde li zemlje ispod sjene
Očarala me ljepota surove sredine
pitam se, ljubavi moja, kako ti je ime?

KLATNO

Nakon ispunjenja svih želja
Ostala je samo jedna:
Visiti u zraku
To tvoje klatno sudbine
svoj trenutak očekuje
I vi čekate zajedno
strpljivo, već dugo
jedno na drugo
a srce na zidu kuca

LELUJANJE

Lelujam...
Misli nerijetko odlutaju
u njihove priče
u šum dalekih vjetrova i valova šapat
bez kojih mornari plutaju
iščekujući neizvjesnost ljepote spektra
oku ugodnom, duši ljekovitom

Tad lelujam
u stanju beztežinskom
Neminovan bijeg je taj
na kraju dana, ali prije noći
u posljednjem svjetlu sumračne tmine
gdje čuda imaju obris i ime

MORE I JA

Što mi vali tvoji govore
kad se pjeniš moje more
Da l' te bole tvoji brodi
što ih mjesec po tebi navodi

Ili čuješ srca šum
što mi za njom velik drum
ne da mira oku, duši
Svaki korak svijet ruši.

Da l' te bole tvoje stijene
Prag slobode, tvoje breme
il' težina vremena što gazi
i po tebe i po mene
sjenovito dolazi.

HAAD

Hajde da brojimo leševe
trulim kostima igrajmo ševe
Tek usahla nam inteligencija
novootvorena je agencija
pravednoga grada Haada

A koljeno ispalo iz torbe
samo je nastavak borbe
nemoćnih ispijenih tijela
što su mnoga zla otrpjela
s tragovima njihovih djela
a sad nam samo prekidaju jela

No ipak
za svaki život u krilu
dva pod zemljanu postelju
brže, više, bolje i nije zgorega
sve to u ime Boga

Tako im audijencija
ne može reći,
da će ih u Haadu savjest peći

MAGLA

Bljesak u oku sunčanog sjaja
vječnog kao smrt, na groblju kralja
bez kraljevstva, na rubu sam pakla
Čekam te – tvoja sam magla !

Ono sam što najviše voliš
podnijeti ne možeš
tvoja sam sumnja
u sigurnost svojih djela

Mnogi me vole
i vrlo često izbjegavaju
U vremenu gumene kičme
stvaram nervozu

Možda na spomen pakla
i straha od oštrice stakla

Paziš na mene
kad je zora
i kad je trava mokra
tijekom dana zaboravljaš

Vodi te sebičnost i pamet kratka
a skrivanje iza dobroćudnog osmijeha
neće pomoći brisanju tvojih grijeha

Ali shvatit' ćeš
u trenutku bijesa
i sekundi ranjenoga mesa
Stoga znaj, u odrazu ogledala
čeka te tvoja magla

Hanan al-Šajh

Primjetno poboljšanje

Ulomak iz romana "Metem sunce s krovova"

S arapskog na bosanski prevela:
Suada Muharemović

Na krevet, na prekrivač za krevet koji je vezla najtanjim iglama kako bi sitni bod izgledao poput vrška pribadače, Hoda istrese iz kese, na kojoj je bio znak jedne od najskupljih marki cipela, gomilu šprica i praznih kutija lijekova koje je, na čuđenje medicinske sestre, tvrdoglavo čuvala.

Ranije je nisu zanimale skupocjene cipele niti njihov kvalitet, već je bilo bitno samo to da su moderne. Nije obraćala pažnju na kurje oči koje su nicale između prstiju ili po njima, jer ju je zanimalo i zadovoljavalo sve što je lijepo i jeftino, sve do onog trenutka kad je shvatila šta ju je sve zadesilo zbog jedne bakterije.

Nakon toga je, i da ne trepne okom, neprekidno trošila, keširajući engleske funte, a ne plaćajući American express karticom koju čovjek kad koristi i nema osjećaj da plaća. Kupovala je sve: od peškira sa potpisom poznatog modnog dizajnera koji joj ne trebaju, staklene ruke na kojoj je čuvala svoje prstenje, nekoliko prekrivača "Magimix", pa do svega ostalog što bi se našlo u prodavnicama. Nije obraćala pažnju na muževljeve povremene primjedbe dok bi odgurivao kupljenu robu, jer nije mogao da shvati otkud postolje za vinske boce kad njih dvoje skoro da i ne piju, kao i police sa knjigama u pozlati kad njih dvoje čitaju samo časopise i dnevne novine, raznobojne soli za kupanje, losioni za tijelo na bazi blata i brojne električne naprave za skidanje celulita.

Njen muž ni za trenutak nije zastao da se zapita odakle ova očigledna preobrazba, pa čak ni onda kad je Hoda počela dolaziti s novim frizurama i novom bojom kose. Ali čim se upisala u školu engleskog jezika, u klub za tjelovježbe i ples, na momenat je pomislio da se njegova supruga pokušava prilagoditi načinu života u Engleskoj. Ovo ga je malo začudilo, jer ranije nije pretpostavljao da je zanima život drugačiji od arapskog u bilo kom pogledu, bilo da je riječ o pripremanju arapske hrane, načinu na koji provodi vrijeme sa drugim ženama i obavlja zadatke u okviru libanske emigrantske zajednice.

Hoda je iznenada doživjela primjetnu transformaciju. Mora da su razlog tome bili njeni časovi engleskog, jer je postala odvažnija u razgovoru sa Englezima, kako u dućanima tako i u najljepšim i najskupljim restoranima u koje je počela zalaziti, počev od jednog restorana u kojem se tanjiri ukrašavaju jestivim cvijećem, pa do onog u kojem se služe crni špageti. Hoda se nije zaustavljala na učestalim odlascima u restorane, već je počela prisiljavati muža da je prati u pozorišta na čijem su repertoaru bili mjuzikli, kako bi imala priliku oblačiti haljine, iste kao one koje je on vidio na pozorišnoj sceni. A kad je počeo izbjegavati da je prati, ona nije prestala sa izlascima, već je sa sobom vodila prijateljice.

Više se nije zadovoljavala da vikendom priprema modle za biskvite i dočekuje prijatelje, već je pratila muža u okolicu Londona, posmatrala lijepe kuće sa baštama i drvećem, aludirajući mu da i oni trebaju kupiti kuću u jednoj takvoj zoni, dok bi on govorio da to ne dolazi u obzir i vikao joj da je luda. "Ovo je najskuplja zona… čak i Kraljica Majka ovdje živi". Savladala je očaj koji ju je obuzeo na pomisao da se on neće složiti sa njom da kupe veliku kuću i skrenula razgovor na drugu temu, na njegovu majku koja je još uvijek živjela u Bejrutu. Navaljivala je na njega da pozove majku u posjetu dok je bujica njenih riječi lila kao iz kabla: "Tvoja majka je sama, a London je divan".

Otkako je majka stigla u London Hoda ju je neprestano vodila do turističkih znamenitosti, u šoping, kupovala joj džemper od kašmira ili zdjelu od najkvalitetnijeg porculana. Čekala je da joj se vrati muž pa da mu kaže šta su sve kupile i da mu ispriča kako je provela dan sa njegovom majkom, a u njemu su se miješala osjećanja zahvalnosti i čuđenja zbog ovog njenog ljubaznog ponašanja, jer je prije rijetko kad marila za njegovu majku, ali ipak tome nije pridavao veliki značaj. Nije je poznavao. Upoznao ju je kao šutljivu i stidljivu osobu. Ustvari, ona ga je odbila kad ju je zaprosio na osnovu toga što se svidjela njegovoj majci i tetkama. Nije znao zbog čega ga je prethodno odbila, iako je od nje bio stariji petnaest godina. Međutim, on je zauzimao utjecajan položaj i obnašao dužnost generalnog direktora banke. Tokom vremena se predomislila i pristala na brak. Njen strah od putovanja, odvajanja od porodice i nepoznavanje engleske zemlje i jezika bili su razlog njenog odbijanja.

Jedne noći je zazvonio telefon. Hoda se pretvarala da je zauzeta i nije kao po običaju dizala slušalicu, već je to prepustila mužu koji je viknuo: "Hoda, Bejrut je na liniji, mora da su tvoji." Hoda, sva sretna, požuri da od njega uzme slušalicu, potom joj se na nekoliko trenutaka lice smrači dok je pokušavala shvatiti šta joj govore, da bi brzo odgovorila gledajući u sat: "Nema aviona ni preko jedne linije… sutra… molim vas prebacite ga u najbolju bolnicu", te je zaplakala i rekla mužu i njegovoj majci da joj je otac u kritičnom stanju.

I zaista je Hoda slijedećeg dana otputovala u Bejrut, a iz Bejruta im je svake noći telefonirala da im kaže kako napreduje zdravstveno stanje njenog oca, potvrdi im da je opasnost prošla, da se on oporavlja i da kaže svome mužu koliko ga je poželjela, prije nego bi s njim započela razgovor o jednom stanu s pogledom na more koji se prodaje po povoljnoj cijeni. I uprkos njegovom početnom odbijanju da i jedan dolar potroši u Bejrutu, uspjela ga je ubijediti, uporno govoreći da stan košta

koliko i nekoliko večera u londonskim restoranima ili jedna zlatna ogrlica, uporno odbijajući da se vrati u London prije nego on kupi ovu jeftinoću. I gle, on pristade i obeća da će joj prebaciti novac.

Vratila se iz Bejruta kako bi se ponovo brinula o njegovoj majci, pratila je u šoping, nagovarala da kupi bundu i ubijedila muža da je plati, da bi, nekoliko dana nakon što je pristao, ostavila bundu kod krznara kako bi na njoj izvršio neke prepravke koje su koštale više od same svekrvine bunde. Savjetovala je majku u odabiru escajga od čistog srebra, a muž, ponosan na majčin ukus i svoje bogatstvo, pitao bi svoju suprugu šta će uraditi sa starim srebrenim escajgom, dok bi sreća preplavila njegovo lice zbog harmonije koja je vladala između njegove majke i supruge, kao i zbog osjećanja spokoja jer je njegova supruga bila sretna, nije bila usamljena. Počeo je povremeno izbivati navečer i kasno se vraćati, a njegova bi ga supruga, pa makar bila i u najdubljem snu, dočekala s poljupcem čim bi ušao u postelju, šapućući mu: "Lahku noć, dragi moj".

Njegova majka nije bila blagonaklona prema nedvojbenoj transformaciji Hodine ličnosti. Iako je ona veliku važnost pridavala vanjštini, ipak je osjetila da je Hoda počela nepromišljeno rasipati mnogo novca… I već je bila primijetila znak pitanja pomiješan sa nezadovoljstvom na licima njenih i Hodinih gošći koje su pokušavale, čim bi se Hoda udaljila da pripremi kafu, aludirati na to da se Hoda promijenila! Kao da to više nije bila ona i da se tako ponašala, ne što je bila zadovoljna, već zbog navike. Posebno su govorile o njenim odlascima na časove plesa kojima se posvetila sa velikim žarom.

Majčin boravak se oduljio jer je Hoda insistirala na tome i nije željela da se ona vrati u Bejrut, nego je navaljivala da ostane kao da je bila njena vlastita majka. Dobrodušno je podnosila da se petlja u njene lične stvari. Potvrdno je klimala glavom koliko god bi kritika prešla granice među njima. Posljednja je bila ta da se majka protivila Hodinim odlascima na časove tjelovježbi jer je tako zamarala tijelo, komentarišući da Hoda mora izvršavati bračne obaveze navečer. Ali je Hoda ostajala nasmijana i pratila majku u turističkim obilascima, provodila vrijeme u shoping centrima, savjetovala je u odabiru originalnog perzijskog tepiha, vodila je u oblast u kojoj stanuje Kraljica Majka, s njom obilazila kuću ponuđenu na prodaju.

Navečer bi se vratila i pričala mužu o kući koju je vidjela i koja se svidjela majci, i kako je to tipična kuća s mnogobrojnim prednostima: sprat za njegovu majku, sprat za njih dvoje, sprat za djecu. Hodine riječi su iznenadile majku te je otvorila usta prenerađena… je li to Hoda bila trudna pa je zbog toga insistirala na ovom njenom dugom boravku? Ali Hoda je sa smiješkom izbjegla temu i kad ju je muž upitao u spavaćoj sobi da li je trudna nasmijala se i oklijevajući rekla: "Odgonetni zagonetku".

Kuća je kupljena uz pomoć banke i upisana na njeno ime kako bi izbjegli porez. Hoda je i dalje primijetno napredovala kao da je ženka škorpija koja na leđima nosi svoju djecu u potrazi za lovinom i mjestom sa temperaturom pogodnom za nju i male škorpije.

Hoda baci posljednji pogled na svoju spavaću sobu. U posljednjem trenutku povuče prekrivač za krevet koji je vezla u Bejrutu za svoj i krevet muškarca kojeg je voljela i koji je volio nju i koji se, umjesto da se vjenčaju, pridružio lokalnoj policiji. Izvlači ga ispod gomile šprica i praznih kutija, stavlja ga u kesu u ruci, a potom žuri da siđe na ulicu, gdje je čeka crni taksi. Vozač prilazi čim je ugleda, otvara joj vrata, pomažući joj da prenese tašne i brojne kutije, a potom za njom zatvori vrata dok ona u ruci drži svoju krznenu bundu i kesu sa prekrivačem za krevet. Zaustavlja je susjeda Engleskinja... hvali njen vidljiv napredak u gubljenju težine, savladavanju engleskog jezika, ljepotu njene odjeće; Hoda joj se osmjehuje i nastavlja put.

Tek u avionu Hoda odahnu s olakšanjem. Otvori tašnu i provjeri papire za razvod braka, papire od engleskog advokata i kopije ljekarskih nalaza. Pogleda u sat na ruci, mora da je njena svekrva tek završila frizuru i vratila se kući. Zamišlja je kako doziva njeno ime tražeći je svuda po stanu prije nego uđe u Hodinu spavaću sobu. Mora da će goli krevet bez prekrivača privući njenu pažnju, kao i gomile šprica i praznih kutija od lijekova.

Njena radoznala svekrva će se zapitati otkuda te stvari na krevetu, naći će papir… pročitat će ga: "Dragi moj mužu, pred tobom su šprice i lijekovi koji su izgrizli moju dušu i tijelo sve dok se nisam riješila tvojih i bakterija tvojih ljubavnica. Pred tobom su također i kutije tableta koje su mi davale snage da ostvarim ono što sam planirala, kao i… računi."

O autorici:

Hanan al-Šajh je nesumnjivo jedna od najvažnijih arapskih spisateljica na početku 21. vijeka. Rođena je 12. 11. 1945. u Bejrutu, a od 1984. živi u Londonu. Unatoč dugogodišnjem boravku u Britaniji svoja djela piše isključivo na arapskom jeziku.

Njeni najpoznatiji romani su: "London je to, dragi moj"; "Mošus gazelle"; "Metem sunce s krovova"; "Zehrina priča"; "Bejrutska pošta". Mnogi su prevedeni na brojne svjetske jezike. Na bosanski jezik njen roman "Zehrina priča" preveo je akademik Esad Duraković.

Potiče iz šiitske porodice. Strogo je kontrolirana tokom djetinjstva i adolescencije. Obrazovanje nastavlja u American Girls College u Kairu, gdje diplomira 1966. Vraća se u Liban, gdje radi za libanske novine al-Nahar do 1975. kada odlazi u Saudijsku Arabiju. Trenutno živi i radi u Londonu. Čest je predavač na univerzitetima u SAD i širom svijeta.

Njene knjige su bile zabranjene u konzervativnim arapskim sredinama. Piše o ulozi i statusu žene u tradicionalnom konzervativnom arapsko-muslimanskom svijetu, instituciji braka, homoseksualizmu, prostituciji, abortusu, seksu, politici, religioznim tabuima, tradiciji, zatvorenom društvu, te ruši stereotipe o položaju žene u arapskom svijetu.

Zbirka pripovjedaka "Metem sunce s krovova" je bila u konkurenciji za Independent Foreign Fiction Prize.

Hikaja o mešihatskom namještaju

Piše: **Filip Mursel Begović**

Sabornik i zastupnik bošnjačke nacionalne manjine u Parlamentu Republike Hrvatske, do neki dan bio je dio mešihatskog inventara. Reći ćemo nešto kao bidermajer namještaj – negdje između ureda Presvetlog i radnog stola džamijskog izvršnog komesara. No, to se promijenilo. Ljubav je pukla jer Sabornik je izgubio na izborima i Mešihat priželjkuje novi namještaj. Kako smo čuli od neimenovanog izvora, bliskog Mešihatu, poslana je tvrtka za selidbu i Sabornik je jednostavno deložiran.

U Mešihat su ušla dva robusna momka ćelavih glava i zamolili namještaj da sam išeta. No, namještaj, koji je po definiciji pokretna imovina, odjednom je postao nepokretna. Zato su ga uhvatili za drvene nogare i pokušali iznijeti van. No, namještaj je bio težak. Potom su otvorili škripava vratašca u kojima se nalazilo sljedeće: izborni plakati s nasmiješenim likom Sabornika, koji je davne dvijetisuće i neke ušao u Sabor i koji su onomad, u jeku kampanje za izbor našeg provjerenog džematlije, visjeli po svim Medžlisima. Uz to, tu je bio i hadžijski tespih i zemzem vodica koju je dobri Sabornik poklonio Presvetlom kada se vratio s hadža. Bio je tu i stari album sa slikama iz vakta kada se gradila džamija... i svašta još nešto, uglavnom privatne naravi.

"Što ćemo s time?" upitali su robusni momci.

"Prazni ga, nosite da to moje oči više nikada ne vide!" čulo se pomalo grubo, s dozom tuge i pritajene nostalgije. Naime, teško se rastati od namještaja koji ti je godinama krasio prostorije. Makar samo namještaj, insan se trajno veže, blesavo je to, ali ljudski. Pa, tko bi mogao zamjeriti. Srećom da se izvršni komesar sjetio da se u takvim prigodama stvari stavljaju u kartonsku kutiju. Sve je uredno posložio i spremio, no, zemzem vodicu je na brzinu i kradomice utrpao u svoju ladicu, zlu ne trebalo. I nemojte misliti da je izvršni komesar lopov, neuzubillah, on je prvi na listi društveno korisnih radnika.

Zatim su momci pokušali izgurati namještaj kroz vrata, ali nije išlo. Ne pa ne. Namještaj je škripio, gurali su ga nogama, stražnjicama, leđima, pomogao je i izvršni komesar, ali jok. Ne ide pa ne ide.

"Deder ga ufati za one nogare", javio se Presvetli. To su i učinili. Ispalo je nekoliko starih kalendara, nešto kemijskih na kojima je pisalo ime prve bošnjačke stranke u Hrvatskoj... i slične sitnice.

"Počistit ću ja za vama, ne brinite, samo dajte to već iznesite van", rekao je uspuhani izvršni komesar.

"Morat ćemo rastaviti, ne ide drugačije", odgovoriše ćelavci.

"Hajde, hajde, veliki ste vi momci, možete vi to", reče Presvetli s dubokim glasom kojima je često plašio mladi pokretni namještaj. No, to nije bilo moguće. I uzeše momci odvijače, kombinirke i razna čekićala te počeše rastavljati. Ali stari namještaj nije lako rastaviti – speklo se, zahrđalo, sraslo, ne ide.

"Zar sve uvijek moram sam? Đubretari nesposobni!" zadere se Presvetli.

Zatim je zavrnuo rukave, odjurio u ćenifu i vratio se sa baseball palicom u rukama.

"A otkuda to?" upita preplašeni izvršni komesar.

Dok je Presvetli razbijao namještaj, dubokim glasom je ponavljao: "Za hitne slučajeve! Za hitne slučajeve! Rekao sam ti još prije četiri godine da ovaj namještaj mora van, al nisi me slušao... pič (*bip*), jeb (*bip*), kur (*bip*), ser (*bip*)... stoko jedna."

Posao je ubrzo bio gotov i Presvetli je umorno sjeo na stolac.

"Uf, svaka čast, vidi se da radite sklekove. Evo vam maramica, obrišite znoj.", ponudi izvršni komesar.

"Marš, skote jedan, jer ću i tebe ovom...", pripijetio se Presvetli.

"A kuda ćemo s tim otpadom?" priupitali su sramežljivo ćelavi momci.

"Nosite u Merhamet, daj im adresu, ti skote jedan, možda će kome poslužiti za tarabu ili policu.", zapovjedi Presvetli.

Tako i budne. Tko zna gdje je završio siroti Sabornik. Neki kažu da su mu dijelove viđali po najudaljenijim krajevima zemlje. Neki kažu da je spaljen u staroj peći za ciče zime, ali to je manje vjerojatno. Opet, ima onih koji kažu da je potajno sastavljen i da sad obnovljen krasi potleušicu u nekom prigradskom zagrebačkom naselju. Ufatite nas za nogare ako itko zna što je istina. Toliko je hikaja u opticaju da čovjek više ne zna u što da povjeruje.

Srećom, neimenovani izvor iz Mešihata kaže da je kraj selidbama. Presvetli je u međuvremenu otišao u zasluženu mirovinu, a Mešihat je restauriran po najnovijoj modi. "Mašallah", reče netko, "Mešihat više nije salon namještaja!" Vesela pjesma se orila sve do sabahskog ezana. I izvršni komesar je pokušao zapjevati, ali više nije bio na dobrom glasu.

No, pitamo se, ako je namještaj pokretna imovina, u slučaju Presvetlog definitivno nepokretna, kako ujedno može biti doživotni, pitamo se. E, pa ovo je prevršilo svaku mjeru – ništa više pošten insan na ovom dunjaluku ne može shvatiti.

U svakom slučaju Sabornik i ne zna koliki je sretnik, dragi Allah mu se uistinu smilovao. Zar mislite da ćete doživotni namještaj za sto godina posjećivati u Zagrebačkoj džamiji? Jok! Za primjer uzmite doživotni namještaj koji je iseljen s Pantovčaka na Mirogoj, onog koji je preseljen s Dedinja u Kuću cvijeća, nadalje, sav onaj masivni doživotni namještaj koji je izmješten iz Kremlja u moskovske i lenjingradske mauzoleje, faraoni su umislili da mogu biti doživotni namještaj u piramidama pa su ih rastavili, rastalili i rasprodali... a o rimskim doživotnim namještajima da i ne govorimo – ti su čak konzervirani i upakirani - uz njih se možete slikati.

Sabornik i ne zna koliki je sretnik, jer, poznato je da onome koji postane doživotni, ostane malo života.

I zato, nemojte žaliti Sabornika.

Dao Bog da smo njegove sreće.

Lirske kompozicije zbiljne socijalizacije

Piše: **Sead Begović**

Kompozicije zabilježene fotografskim objektivom Lejle Tabak obuhvaćaju tradicionalni ambijent i panoramski svijet staroga i novoga urbaniteta (kaldrme, starih nena u simboličkim lirskim pozicijama) te također stara arhitektura koja isijava nova, univerzalna značenja i napokon, mjestimice, naginje konzumacijskom dizajnu, pogodnom za posve suvremenu primjenu u nekoj od prigoda. Lejla Tabak stvara s orijentacijom na postavangardno razdoblje koje još nije istrošilo svoje inovativne metode, stoga će aktualizirati s povećanom energijom osmišljavanje svijeta, s vrlo malo intervencije – ako ona imalo i postoji onda će autorica, slijedom takva postupka, izdvojiti neki važan detalj, s malo melankolije, a s mnogo više sućutnosti za socijalizaciju spram stvari i ljudi.

Treća dob i potrošive stvari su joj je posebno privlačni jer nas sve to podsjeća na prolaznost i na neki čudan način plodotvornu rezignaciju te na evolucijske tokove autentičnih životnih sokova. Njene fotografije bude osjetila te će estetsko lijepo pratiti stvarnost života. Dakle, autorica ne briše svijet da bi ga konceptualno ponovo stvorila – ona je naprosto na izvorištu života. Demonstrativne geste takvih fotografija neće radikalizirati ni jedan motiv pa stoga njen individualitet ni u jednom uratku ne dolazi u pitanje kao ni impresivne vizije onoga što se uočava u prostoru. Iako ne uvažava neomodernističke ironijske i paradoksalne refleksije fotografije, onih likovnih se ne odriče. Bit će to provjerena igra svjetla, tame i sjena (kao tradicionalnih oblika), ali i suvremeno višeznačno komponiranje i oživljavanje prostora kao na fotografiji pod naslovom "Očekuj više". Tada je njen objektiv u akciji, u energičnoj gesti kretanja i suvremene poruke.

Optički, autorica želi biti zanatski savršena (postići visoku tehničku razinu), a istodobno nam postupno otkriva unutarnju melodiju ljepotne stvarnosti bez obzira na nova medijska i tehnološka dostignuća, posebice ona koja je privremeno nametnula postmoderna. No, Lejla Tabak nas zna iznenaditi i s ponekom instalacijom, ali bez agresije na tradicionalnu pozadinu, a cjelovitost fotografije teži ka humanoj komunikaciji.

Lejla Tabak, rođena 1979. godine u Sarajevu, diplomirani je menadžer informacionih tehnologija. Član portala fotografija.ba, hrvatskog portala fotosofia.info, portala PhotoVogue i 500px. Fotografijom se aktivno bavi godinu dana. Prema vlastitim riječima ljubav prema fotografiji otkrila je prilikom jednogodišnjeg profesionalnog usavršavanja na Akademiji za informacione tehnologije kroz predmet Digitalna fotografija. Njezini radovi su na spomenutim portalima u nekoliko navrata proglašavani "Fotografijom dana" i "Fotografijom sedmice". Najveći dosadašnji uspjeh postiže na zvaničnom portalu italijanskog modnog magazina "Vogue". Do sada je od strane stručnog žirija prihvaćeno i objavljeno 84 fotografija, od kojih su fotografije "All we must across the river" i "Bridge" objavljene na naslovnoj strani web portala Photo Vogue u kategoriji "Latest pictures selected", a odabrane od strane Alessia Glaviano, foto urednice Vogue Italia i L'uomo Vogue. Potpisala je ugovor sa Vogue Italia i Art + Commerce iz New Yorka, koji se bave prodajom licenci fotografija koje su odobrene i objavljene od strane Photo Vogue-a.
Koristi obični digitalni fotoaparat Sony, DSC-W220 i preferira crno-bijelu fotografiju.

Lejla Tabak

Unutarnja melodija ljepote - fotografijom kroz crno-bijeli svijet

čekujviše

Od desakralizacije ilahije do devijacije sevdalinke u medijskom prostoru Bosne i Hercegovine

U povodu teksta Filipa Mursela Begovića, *Komercijalizacija i desakralizacija ilahije*, "Behar" br. 104-105

Piše: Amra Hadžihasanović

Sevdalinka i ilahija, dva kraka muzičke tradicije Bošnjaka

U nadahnutom i veoma aktualnom tekstu pod nazivom "Komercijalizacija i desakralizacija ilahije" u posljednjem izdanju časopisa Behar, autor Filip Mursel Begović na jedan veoma duhovit način analizira probleme nevjerodostojne interpretacije tradicionalne duhovne muzike, ali i netradicionalne religijske muzike kao i probleme njihove prezentacije u postratnom medijskom prostoru Bosne i Hercegovine. Bez pretencioznosti, tekst nam nudi dragocjene podatke o zaboravljenoj tradicionalnoj izvorno ilahiji i o islamskoj religijskoj muzici u kontekstu aktualnog trenutka u našem medijskom prostoru.

Ovo je bez sumnje ona vrsta tekstova koji su vrijedan prilog u razumijevanju i afirmaciji tradicionalnih umjetničkih formi koji su danas potrebniji više nego ikad prije. Ovo je, u isto vrijeme, i korak dalje u prepoznavanju i demaskiranju brojnih pojava, koje bez dvojbe možemo okarakterizirati kao devijantne.

Na tragu ovoga teksta, naprosto se našla naša sevdalinka, tradicionalna bosanska pjesma, za koju neki u "šali" tvrde da je "bosanska duhovna muzika", aludirajući, ne bez razloga, na "crnačku duhovnu muziku" i na njen izuzetan umjetnički potencijal. I sevdalinka, pored svog neospornog umjetničkog potencijala, predstavlja snažan indentifikacijski faktor za Bošnjake i sve one koji se osjećaju Bosancima, u Bosni ali i širom svijeta. Trebalo bi tako i ostati, no, kako stvari stoje, s razlogom bismo trebali preispitati pravo stanje ove naše tradicionalne pjesme.

Pitanja se sama nameću. Šta je danas sevdalinka u Bosni i Hercegovini? Šta je izvorna sevdalinka prije svega?

Nadovezujući se na problem interpretacije i prezentacije ilahija u navedenom tekstu, čini se ništa manje važnim problematizirati i interpretaciju sevdalinki u medijskom prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Kada je u pitanju tradicionalna duhovna muzika poput ilahije, unekoliko je lakše braniti izvornost i vjerodostojnost ove muzičke tradicije. Kada je riječ o tzv. "novoj ilahiji", koja je gotovo u potpunosti osvojila naš medijski prostor, situacija je mnogo teža s obzirom da tradicionalna pravila i *usuli* ovdje više nemaju nikakvog značaja jer ove nove umjetničke forme više ne spadaju u tradicionalnu muziku.

Slična situacija dešava se i sa sevdalinkom. Pod ovim pojmom, u našem medijskom prostoru, podrazumijeva se tradicionalna sevdalinka, ali i netradicionalna obrada ove pjesme. Radi se o različitim muzičkim oblicima koji se na nekoliko načina naslanjaju na izvornu sevdalinku, mimo uobičajenih standarda i pravila koji su do sada bili važeći. Nedovoljno upućen i površan posmatrač mogao bi doći do zaključka da sevdalinka nema svoja pravila i

usule, što je, naravno, potpuno pogrešno. Problem je u tome što neki interpretatori, kao što ćemo vidjeti, ne smatraju da ih ta pravila unekoliko obavezuju.

Iako sevdalinka, pogotovo ona starija, tretira i vjerske teme, ona je prije svega profana muzika. Ipak, bez obzira na razlike, neke sličnosti između ove dvije muzičke tradicije nesumnjivo postoje. Nije potrebno biti muzički stručnjak da bi se prepoznalo zajedničko izvorište ovih umjetničkih formi, odnosno jedinstveni kulturni milje u kojem su nastale. Preciznije rečeno radi se o dva kraka muzičke tradicije muslimana Bosne, koji predstavljaju dvije tradicionalne forme sačuvane i njegovane do današnjih dana. Stoga, nije ni čudo da je sudbine preživljavanja ovih tradicija u medijskom prostoru današnje Bosne i Hercegovine gotovo istovjetna.

Zajedničke karakteristike ovih muzičkih oblika, prevashodno nalazimo u načinu interpretacije. Ljudski glas je primaran u odnosu na instrumentalnu pratnju, kako kod ilahije, tako i kod sevdalinki. Štoviše, pravilo izvođenja sevdalinke uz saz podrazumijeva da se visina zvuka saza nikada ne podiže iznad visine glasa pjevača. Tako se obezbjeđuje dominacija ljudskog glasa u odnosu na instrumentalnu pratnju što je kod izvođenja izvorne ilahije još više naglašeno. Ovdje nije bez značaja prisjetiti se vrednovanja ljudskog glasa u islamskoj tradiciji, gdje se on imenuje najvrednijim instrumentom, što takođe ukazuje na zajedničko izvorište ovih muzičkih tradicija. Zatim sevdalinka se, baš kao i ilahija, tradicionalno uvijek izvodila u intimnom krugu i bez velike buke, dakle to je komorna muzika kojoj koncertno izvođenje nije imanentno. Ilahije su se tradicionalno izvodile u džamijama, tekijama ili u kućnoj atmosferi, a nikada nije izvođena na način koji je danas uobičajen, u vidu koncerata i uz pratnju orkestara, a pogotovu ne uz pratnju filharmonije.

U tradiciji Bošnjaka ilahije i sevdalinke su se, zajedno sa učenjem Ku'rana, obično izvodile u povodu različitih svečanosti, kako društvenih tako i porodičnih. Ove svečanosti su, tradicionalno, počinjale sa učenjem Kur'ana i ilahija, a završavale sa sevdalinkama. Iako je ovaj običaj preživio do današnjih dana, u isto vrijeme se javljaju neke njegove devijacije u vidu različitih kulturnih događaja koji su naglo preplavili postratni medijski prostor Bosne i Hercegovine. Jedan od takvih događaja meni se čini posebno problematičnim. Riječ je o neobičnom fenomenu "neizostavnih" bajramskih i ramazanskih koncerata koje, već godinama organizira sarajevska filharmonija gdje se ilahije, sevdalinke i zapadna klasična muzika prezentiraju u jednoj tako neprirodnoj simbiozi da je to u najmanju ruku zbunjujuće. Štoviše, sevdalinci, ali i ilahiji, često se oblači neprikladna odjeća njima stranih aranžmana i interpretacija koji de facto iskrivljuju i suštinski mjenjaju ove pjesme do granice neprepoznavanja. To se u pravilu može vidjeti na ovim već "tradicionalnim" koncertima koji zapravo hoće biti pandan, i to potpuno neosnovano, božićnim i uskršnjim koncertima.

Ali koliko god da pozorišna scena i pratnja filharmonije nije najbolji izbor za ovakve događaje, koji imaju iznad svega duhovni značaj i značenje, ovo je unekoliko kompatibilno sa kršćanskom duhovnom muzikom, naročito onoj zapadnoevropskog tipa. Kad je u pitanju ilahija, kao islamska duhovna muzika, i sevdalinka koja je često prati u ovim prilikama, nije potrebno dokazivati da je ovakav ambijent neprikladan za iz-

U Bosni je institucionalna zaštita sevdalinke kao izvorne muzičke tradicije vrlo problematična i možemo slobodno reći sasvim nedostatna. U ovom praznom prostoru, u kojem očigledno nedostaje sistemska i institucionalna zaštita društva kroz stručnu, naučnu podršku i brigu za ovaj segment našeg kulturnog naslijeđa, javile su se različite privatne, poluprivatne i javne organizacije i institucije koje su se zauzele za očuvanje našega muzičkog blaga.

vođenje ovih pjesama, isto toliko koliko je neprikladan način njihove interpretacije (ovdje nije od pomoći ni velika levha, koja je obično postavljena u pozadini scene kako bi ovom, bez sumnje, profanom prostoru dala duhovnu dimenziju). Sama činjenica da se ovakve manifestacije organiziraju u povodu islamskih vjerskih praznika, koji imaju isključivo duhovni ali i kulturni značaj, u ambijentu i u duhu jedne druge kulture i civilizacije u najmanju ruku čudi.

Sintagma "bajramski koncert" sama po sebi zvuči neprirodno, a o sintagmi "ramazanski koncert" da i ne govorimo. Obilježavanje vjerskih praznika, na način koji nije imanentan duhovnosti koju hoće da prezentira i u ambijentu koji također nije prikladan za ovu vrstu događaja, već je po sebi problematično. Bez želje i potrebe da budem higijeničar medijskog prostora ne mogu, a da se ne pitam šta je uzrok, odakle potreba da se po svaku cjenu "pozapadnjače" naši tradicionalni običaji? Tradicionalni načini proslavljanja vjerskih praznika nemaju alternative, ali ako postoji potreba da se oni obilježavaju i na drugačiji, netradicionalan način, onda se mora imati u vidu karakter ovih svečanosti te način i ambijent koji je koliko toliko u suglasju sa sadržajem i značenjem ovih praznika. Drugim riječima, forma nije i ne može biti neovisna o sadržaju ovih događaja, a moralo bi se voditi računa o načinu obilježavanja ovih praznika kako bismo izbjegli njihovu desakralizaciju i kulturnu devastaciju.

"Nova sevdalinka" ili "modernizacija" tradicionalne muzičke forme

Očigledno je da tradicionalna duhovna muzika, kao i tradicionalna narodna muzika, u našem medijskom prostoru dijele sličnu sudbinu iako su promjene koje su pretrpile ove dvije muzičke tradicije odvijale na različit način. Ilahija je, usljed političkih razloga, dugo bila potiskivana u medijskom prostoru te je njena ekspanzija u poslijeratnom periodu bila veoma snažna. No situacija sa sevdalinkom je nešto drugačija. Sevdalinka je već odavno pretrpila različite promjene koje su imale jedan drugi i tok i dinamiku.

Sa dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu interpretacija sevdalinke se unekoliko izmijenila. Harmonika, kao novi prateći instrument, potiskuje saz koji je do tada, uz def, bio jedina instrumentalna pratnja ovoj našoj pjesmi, što je u mnogome izmijenilo njen zvuk. Situacija se također značajno mijenja sa pojavom novih medija tokom dvadesetog stoljeća i to uvođenjem orkestara koji su sada obavezna pratnja ovoj muzici, što također ima uticaja na formu i sadržaj ovog tradicionalnog muzičkog oblika.

Dakle, geneza promjena koju je pretrpjela izvorna sevdalinka relativno je dug process, koji se može pratiti još od devetnaestog stoljeća. Ali bez obzira na nove medijske okolnosti (radio i televizija), osnovni princip izvođenja i čuvanja ove pjesme bio je što vjerodostojnije interpretirati ovu pjesmu, odnosno, što je moguće više približiti se originalu.

Iako ove principe poštuje veliki broj profesionalnih muzičara i muzičkih stručnjaka, ali i svih onih koji njeguju ovu pjesmu, javlja se i jedan sasvim novi trend u interpretaciji ove muzike. Ono šta, u najkraćem obliku, možemo danas primijetiti jeste prevladajuća tendencija interpretatora koji se gotovo utrkuju ko će ovu našu tradicionalnu pjesmu što više izmijeniti i izobličiti. Bez pretenzija da otvaram stručne polemike ili da ulazim u bilo kakve dublje analize, naprosto se pitam, kao ljubiteljica ove tradicije, šta se to trenutno dešava sa ovom muzikom?

Imalo muzikalan čovjek, koji ujedno baštini ovu muzičku tradiciju, ne može, a da se iskreno ne čudi nad onim šta se dešava sa ovom pjesmom. Obzirom da sam

imala sreće da sa ovom pjesmom odrastam, trenutna situacija mi je gotovo neprihvatljiva. Slušala sam svog rahmetli babu kako interpretira bezbrojne prelijepe sevdalinke. Pjevao ih je odmjereno, najčešće bez instrumentalne pratnje te su one postale, mogu slobodno reći, muzička pozadina moga odrastanja. Naravno, slušala sam i rok, džez i drugu modernu muziku kao i svi moji vršnjaci, ali tu nije bilo nikakvih dilema šta je šta. Naprotiv.

Međutim, ono što se u posljednih nekoliko godina prezentira kao "sevdalinka na novi način", "nova sevdalinka" ili "drugačija sevdalinka" teško se može imenovati jednim zajedničkim imenom, a najmanje sevdalinkom. Jedino u šta sam sigurna jeste da sevdalinka to sasvim sigurno nije. Prije bi se moglo reći da se radi o reminiscencijama na tradicionalnu muziku. No, nije riječ ni o kakvoj ekscesnoj situaciji, zaboravu ili zabuni već o jednoj ustaljenoj pojavi u našem medijskom prostoru. Radi se, dakle, o jednom potpuno novom netradicionalnom načinu izvođenja izvorne sevdalinke koji je po naravi potpuno individualistički, samovoljan i samodovoljan bez poštivanja bilo kakvih kanona ili pravila. Jedino što je zajedničko ovim interpretacijama i izvornoj sevdalinci, pored muzičke teme, je izvorni tekst koji je dosljedan i koji se po pravilu u ovim interpretacijama nikada ne mijenja, što dodatno zamagljuje prepoznavanje ovih muzičkih tvorevina kao novih muzičkih oblika, što one u stvari i jesu.

Paradigmatičan primjer ove pojave je fenomen popularne mostarske grupe "Mostar sevdah reunion" za koju slobodno možemo reći da je predstavnik ovog novog pravca u muzici. Tu su takođe i grupa "Damir Imamović trio" kao i izuzetan vokal Amira Medunjanin kao glavni predstavnici ovog "novog muzičkog talasa" koji nas je zapljusnuo sa svih strana. Postalo je, gotovo uobičajeno da nas na različitim TV kanalima ili u printanim medijima obavještavaju o pojavi neke nove grupe ili vokala koji "na jedan novi način izvodi sevdalinku". Pojava "moderniziranja tradicionalne muzike", odnosno moderne obrade tradicionalne muzike, nije ništa novo u svijetu i ne karakterizira samo naš kulturni prostor. Ali kod nas je nešto ipak drugačije u odnosu na druge države i nacije. U Bosni je institucionalna zaštita sevdalinke kao izvorne muzičke tradicije vrlo problematična i možemo slobodno reći sasvim nedostatna. U ovom praznom prostoru, u kojem očigledno nedostaje sistemska i institucionalna zaštita društva kroz stručnu, naučnu podršku i brigu za ovaj segment našeg kulturnog naslijeđa, javile su se različite privatne, poluprivatne i javne organizacije i institucije koje su se zauzele za očuvanje našega muzičkog blaga.

Iako postoje pokazatelji da je društvena svijest o značaju ove tradicije značajno porasla u poslijeratnom periodu, istovremeno svjedočimo i neadekvatnu brigu društva kao cjeline. Bez obzira na činjenicu da su se pojavili brojni naučni i stručni radovi, mnoge publikacije, knjige i članci, ali i stručni skupovi posvećeni ovoj našoj tradicionalnoj narodnoj pjesmi (imali smo, između ostalog, i simpozij posvećen sevdalinci), očigledno je da nedostaje jedna snažna i konzistentna društvena potpora ovom dijelu našeg kulturnog naslijeđa. Da je to tako, najbolje govori zabuna oko tzv. "nove sevdalinke". Je li uopće moguće očuvati tradicionalne muzičke forme tako što ćemo ih "modernizirati"? Ako je "moderna interpretacija" iznevjeravanje tradicionalne umjetničke forme, onda nije moguća. Pa i sam Damir Imamović, vođa i idejni tvorac spomenute grupe " Damir Imamović trio", kaže da je njegova interpretacija sevdalinke moderna i netradicionalna (usput treba napomenuti da i sam potiče iz porodice koja je njegovala ovu tradicionalnu pjesmu pa mu u toliko prije možemo vjerovati).

Odgovor moramo potražiti u definiciji onoga šta je to tradicija, a šta modernost po sebi, odnosno, šta je to tradicionalna, a šta moderna muzika u svojim osnovnim karakteristikama.

Ukratko, modernost i tradicija su pojmovi čija su značenja nedvojbeno u opoziciji. Nešto kao ulje i voda. Mogu zajedno da plivaju, ali nikada se ne mogu ujediniti. Dakle,

Riječ je o neobičnom fenomenu "neizostavnih" bajramskih i ramazanskih koncerata koje, već godinama organizira sarajevska filharmonija gdje se ilahije, sevdalinke i zapadna klasična muzika prezentiraju u jednoj tako neprirodnoj simbiozi da je to u najmanju ruku zbunjujuće. Štoviše, sevdalinci, ali i ilahiji, često se oblači neprikladna odjeća njima stranih aranžmana i interpretacija koji de facto iskrivljuju i suštinski mijenjaju ove pjesme do granice neprepoznavanja. To se u pravilu može vidjeti na ovim već "tradicionalnim" koncertima koji zapravo hoće biti pandan, i to potpuno neosnovano, božićnim i uskršnjim koncertima.

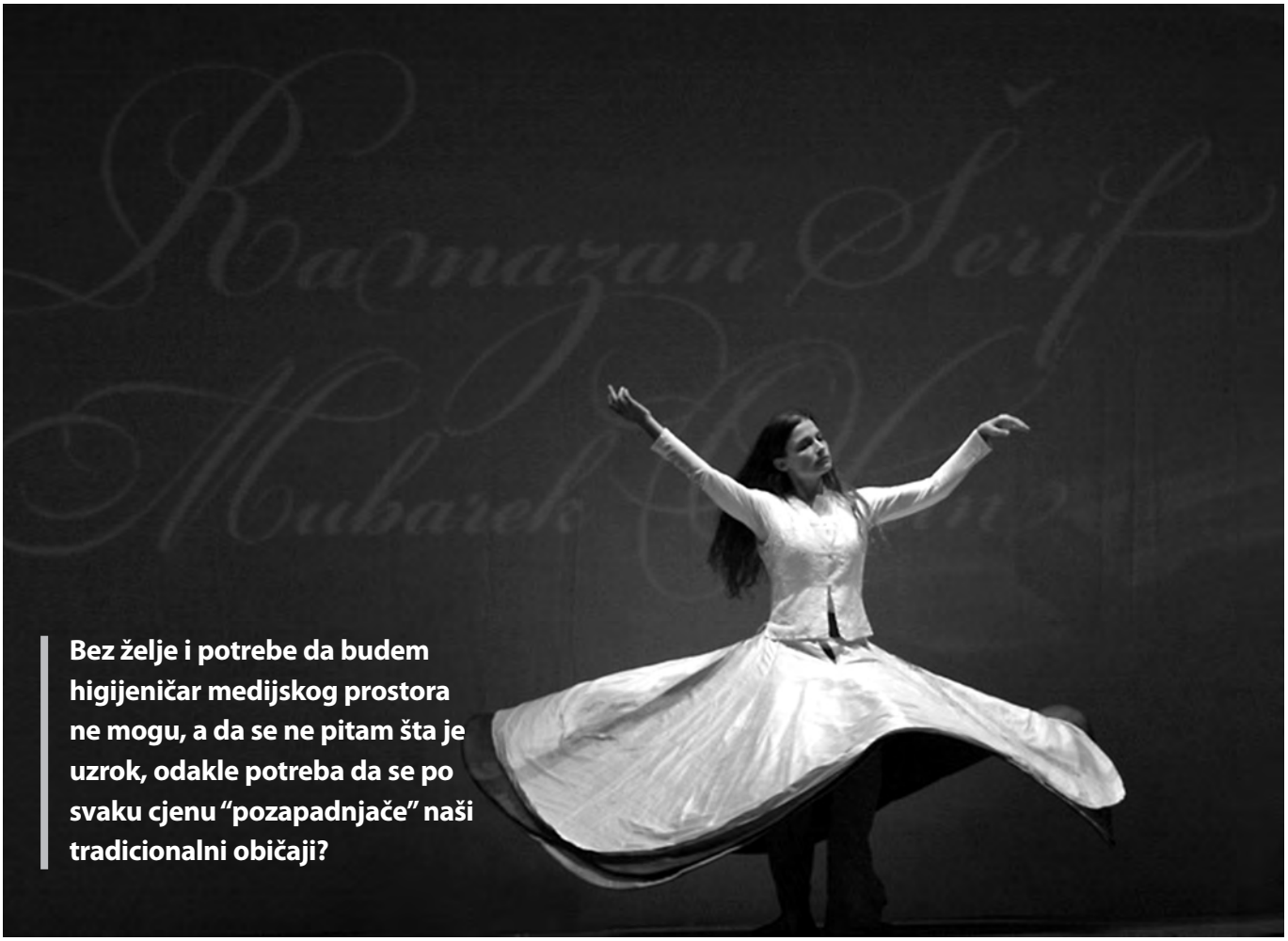

Bez želje i potrebe da budem higijeničar medijskog prostora ne mogu, a da se ne pitam šta je uzrok, odakle potreba da se po svaku cjenu "pozapadnjače" naši tradicionalni običaji?

modernost po sebi predstavlja individualistički, netradicionalni pristup stvarnosti i jedini zakon koji vlada u ovom duhovnom ozračju jeste svedopuštenost kao princip, što se svakako odnosi i na modernu umjetnost kao takvu. Nasuprot modernoj, tradicionalna umjetnost jeste umjetnost kolektiva, kolektivnog pamćenja jedne zajednice i način na koji se ona indentificira kao takva. Ona se, također, prenosi sa generacije na generaciju, a pojedinac kao prenositelj tradicije, igra sekundarnu ulogu bez obzira o kakvom se umjetničkom potencijalu radilo. Bez obzira da li se radi o više ili manje kreativno potentnom umjetniku ili čak geniju, on uvijek plovi na talasu tradicije i nikada ne strši. Pozicija umjetnika u modernoj umjetnosti je bitno drugačija. Moderni umjetnik je "stvaralac", "demijurg", on sam stvara svoja vlastita pravila koja nisu ni u kakvoj vezi niti sa kolektivom niti sa drugim pojedincima. Štaviše, njegova se vrijednost mjeri njegovim individualitetom kao najvećim parametrom koji određuje vrijednost njegove umjetnosti. To je potpuno netradicionalan krajnje individualistički pristup interpretaciji. Stoga je veoma problematičan način tzv. "čuvanja" sevdalinke koji ne podrazumijeva tradicionalan pristup interpretaciji.

Očuvanje ili destrukcija sevdalinke

Upotreba tradicionalne muzike kao temelj različitih improvizacija nije ništa novo, počevši od korištenja ovih muzičkih tema u klasičnoj muzici pa do savremenih rok ili džez improvizacija. Možda je jedan od najboljih primjera obrade sevdalinke na našim prostorima, rok-džez improvizacija pjesme "Snijeg pade na behar na voće" u izvođenje popularne grupe Indeksi. Ova, veoma uspjela obrada, koja je zapravo jedan potpuno moderan muzički oblik, predstavlja samo reminiscenciju na poznatu sevdalinku, a nikako njenu vjerodostojnu interpretaciju. No, ovdje se može primijetiti da ne postoji nikakva pretenzija, od strane pomenute grupe da se na ovaj način čuva tradicionalna pjesma i tu je bitna razlika u pristupu ovoj umjetnosti, ali i imenovanju stvari po sebi.

Čuvati izvornu umjetničku formu na način da joj se mijenja duh, dakle njena suština, potpuno je neprihvatljivo i praktično nemoguće.

Jer "Tuđom se dušom ne može disati.", kako to kaže profesorica Fatima Lačević. I ne može. Ovo mi se čini i najboljim odgovorom na svu ovu buku i halabuku oko tzv. modernizacije sevdalinke e da bi se ona, možete misliti, sačuvala!? A da li je to zaista moguće? Naravno da nije. Svojevrsna "ciganizacija" sevdalinke", na primjer, koju demonstrira popularna grupa "Mostar sevdah reunion" predstavlja improvizaciju na temu ove tradicionalne pjesme, a ne nikako način da se ova pjesma čuva i revitalizira. Naprotiv. Naglašeni ritam, senzualnost i nesuzdržana, napadna emocija koju možemo osjetiti u njihovoj interpretaciji poznate sevdalinke "Čudna jada od Mostara grada" potpuno je strana ovoj izvornoj pjesmi suzdržanih emocija sa blagim prelazima i sa naglaskom na melodiji u odnosu na ritam što je veoma karakteristično za sevdalinku kao osebujnu umjetničku formu.

Kad je riječ o interpretaciji brojnih sevdalinki u izvođenju Damira Imamovića i Amire Medunjanin, stvar sa imenovanjem ove muzike čini se mnogo težom. Da je u pitanju jedan novi, netradicionalan pristup ovoj muzici, nema dvojbe, i to ne bi ni bio problem da autori, ali i oni koji sa neobičnom zainteresiranošću dolaze na njihove koncerte iskreno ne misle da je to način da se "u današnjem vremenu sačuva tradicionalna pjesma". Ni manje ni više! Ili oduševljeno iznose svoje argumente kako ovakvim interpretacijama ova muzika približila zapadnoj publici te je oni sada sa izuzetnim zanimanjem slušaju?! Kao da je očuvanje i njegovanje ove muzičke tradicije ovisi o belgijskoj ili holandskoj publici. To bi bilo isto kao kada bi bećarac zavisio od toga koliko ga slušaju u Americi ili Novom Zelandu. Ni jedna se tradicija ne može održati izvana niti ona zavisi od bilo koga osim od onih koji se indentificiraju sa njom i koji je baštine. Oni su jedino mjerodavni da je prepoznavaju, njeguju i čuvaju isključivo radi sebe. To naravno ne isključuje kulturne veze i susrete različitih kultura i tradicija. Naprotiv, ove veze upravo počivaju na tim kulturnim razlikama, a ne nikako na "prilagođavanju" ove muzike slušateljima koji prirodno nemaju i ne mogu imati senzilibilitet za ovu muzičku tradiciju.

Ako hoćemo biti vjerodostojni baštinici ove tradicionalne muzike, onda moramo znati šta ona zaista jeste i po svome duhu, ali i po formi. To istovremeno znači da se stvari moraju jasno razlučiti i precizno imenovati. Ako je, na primjer, nešto potpuno nova umjetnička forma, onda se to mora tako i imenovati. Jer kako smo to već naveli, improvizacija na muzičku temu sevdalinke ne može biti, ni u kom slučaju njeno očuvanje.

Dakle, jasno se postavlja pitanje do koje mjere nešto može biti prihvatljivo kao interpretacija izvorne muzike, a gdje to postaje devijacija? Odgovor bi mogao biti vjerovatno u onome što možemo imenovati kao "duh sevdalinke". Tamo gdje se taj duh gubi, nema ni sevdalinke. O tome su uostalom pisali: Mak Dizdar, Muhsin Rizvić, Alija Isaković i drugi znameniti autori, a piše se i danas. Zajedno sa svim onima koji ovu pjesmu istinski osjećaju svojom i koji se sa njom indentificiraju, sasvim jasno mogu prepoznati ovaj duh, ali i sebe u ovoj pjesmi.

Jedan poznati slučaj iz ne tako davne prošlosti, koji je svojevremeno izazvao različite reakcije javnosti, na svoj način govori upravo o ovom problemu. Radi se o izvođenju sevdalinke "Što te nema", poznate kantautorke Jadranke Stojaković, a koja je, u suštini improvizacija na muzičku temu ove poznate pjesme. Iako je ovo izvođenje prihvaćeno od strane javnosti i doživilo je veliku popularnost, na nju je sa negodovanjem i veoma rezolutno reagirao doajen sevdalinke rahmetli Himzo Polovina. Gledajući iz perspektive današnje situacije, ova reakcija se čini gotovo dirljivom i bila je upravo proročanska u odnosu na sve ono šta će se ubuduće dešavati sa ovom pjesmom, a čega smo danas svjedoci. Iako je bespredmetno osporavati pravo bilo kome da koristi bilo koju muzičku temu, pa i temu sevdalinke, ova reakcija je u suštini bila ispravna, s obzirom da je imala intenciju u korijenu spriječiti devijaciju ove tradicionalne muzičke forme. Ova je reakcija u stvari imala za cilj otkloniti nedoumice o tome šta je to izvorna pjesma, a šta je moderna improvizacija, imajući u vidu da je ova interpretacija izgubila duh tradicionalne sevdalinke bez obzira što je sačuvala muzičku temu kao i tekst ove poznate pjesme.

Ako bismo dublje sondirali uzroke ove pojave, ili makar malo zagrebali ispod površine, nesumnjivo da bismo odmah naišli na već davno rekognosticiranu bolest bosanskog kompleksa inferiornosti, koji sada ima samo neko novo ruho, a već odavno postoji. I da budem odmah jasna, kad je riječ o ovom kompleksu, nema dileme da je uzročnik vanjski factor, čija je konse-

kvenca oružana agresija na našu zamlju; jer ne treba zaboraviti niti ikada smetnuti sa uma da svakoj vojnoj agresiji prethodi devastacija kulture onih koji "smetaju". Dakle, nipošto ne osporavajući vanjske faktore već davno prepoznate sveopće kulturne devastacije svega onoga što je bosansko i bošnjačko, neminovno se postavlja pitanje šta je sa unutarnjim faktorom, dakle, šta je sa nama? Preciznije rečeno: šta je zapravo sa našim "kulturnim imunološkim sistemom"? Jer sasvim sigurno ne možemo u čitavoj ovoj priči zaboraviti na odgovore koje trebamo i obavezni smo dati na brojne napade, nipodaštavanja, brisanja ali i našeg nerazumijevanja vlastitog kulturnog indentiteta. Sa ovom pojavom, čini se da smo otišli korak dalje u našem samozaboravu, obzirom da je ovaj način devastacije tradicionalne pjesme unekoliko sofisticiraniji.

"Prilagođavanje", a zapravo devijacija izvorne sevdalinke dešava se u našem kulturnom prostoru uz našu pomoć i saglasnost. Niko nam više ne krade pjesme niti ih minimizira i nipodaštava. Nema potrebe, mi smo se sami prihvatili posla da iskrivimo ovu našu pjesmu tako da ćemo je uskoro, po svoj prilici, prepoznavati još samo po izvornom tekstu. To je bez sumnje siguran put urušavanja našeg indentiteta i to zahvaljujući nama samima. Jer sevdalinka bez ikakve sumnje jeste nezaobilazni dio našeg indentiteta.

A kada je riječ o načinu očuvanja i rehabilitaciji ove tradicionalne izvorne pjesme, čini se da je najbolji primjer poređenja sa obnovom Starog mosta u Mostaru koji nam je dao profesor Esad Bajtal u intervjuu povodom izlaska njegove monografije o sevdalinci. Tim povodom profesor Bajtal kaže: " Za usporedbu: Stari most je obnovljen, ali na način strogo diktiran zahtjevima njegove izvorne autentične forme. Sve je ispoštovano: od izgleda do materijala. Mogao je biti sačinjen i veći i snažniji; od čelika ili od betona. Istina bio bi čvršći, stabilniji, pouzdaniji. Ali to više ne bi bio Stari most. Ne bi to bilo to. Ne bi bilo isto. Bilo bi nešto drugo." Novi "stari most" bio bi čista besmislica. Analogno tome, čuvanje njene autentičnosti u svim segmentima izražajnih mogućnosti je jedini pravi put čuvanja i očuvanja sevdalinke.

Svojevrsna "ciganizacija" sevdalinke", na primjer, koju demonstrira popularna grupa "Mostar sevdah reunion" predstavlja improvizaciju na temu ove tradicionalne pjesme, a ne nikako način da se ova pjesma čuva i revitalizira. Naprotiv. Naglašeni ritam, senzualnost i nesuzdržana, napadna emocija koju možemo osjetiti u njihovoj interpretaciji poznate sevdalinke "Čudna jada od Mostara grada" potpuno je strana ovoj izvornoj pjesmi suzdržanih emocija sa blagim prelazima i sa naglaskom na melodiji u odnosu na ritam što je veoma karakteristično za sevdalinku kao osebujnu umjetničku formu.

Drugim riječima, nije dovoljno čuvati samo literarnu formu sevdalinke ili njenu muzičku temu. Neizostavno je nužno voditi računa o tradicionalnom, što će reći originalnom načinu izvođenja ove pjesme i to na način da se ova, što je više moguće približi originalu, što je uostalom do nedavno i bio vladajući princip pristupa ovoj umjetničkoj formi. Nije ni potrebno napominjati i posebno dokazivati da je to temeljni princip na kome počiva zaštita kulturno-historijskog naslijeđa uopće i koji predstavlja istovremeno i cilj ove djelatnosti.

Ako hoćemo biti vjerodostojni baštinici ove tradicionalne muzike, onda moramo znati šta ona zaista jeste i po svome duhu, ali i po formi. To istovremeno znači da se stvari moraju jasno razlučiti i precizno imenovati. Ako je, na primjer, nešto potpuno nova umjetnička forma, onda se to mora tako i imenovati. Jer kako smo to već naveli, improvizacija na muzičku temu sevdalinke ne može biti, ni u kom slučaju njeno očuvanje. Baš suprotno, sevdalinka je ovdje zapravo materijal, majdan iz koga se stvaraju nove muzičke tvorevine, potpuno različite od ove izvorne pjesme. Ona je ovdje materijal od koga se pravi nešto sasvim drugo, nešto što ima duh potpuno različit od duha sevdalinke. I to mora biti potpuno jasno da se ne bismo zagubili.

Dakle, sačuvati sevdalinku, kao tradicionalnu muzičku formu, tzv. modernizacijom kroz njenu potpuno slobodnu interpretaciju, nije moguće i to treba jasno reći ne dovodeći u pitanje mogućnost različitih improvizacija na muzičku temu ove pjesme. Oni autori koji vjeruju (potpuno neosnovano) i otvoreno izjavljuju da je tako čuvaju, očigledno stvaraju dodatnu zabunu. Stvar je, međutim, potpuno obrnuta; sevdalinka predstavlja veliko bogatstvo čijom su se ljepotom oni, zapravo okoristili, pa bi se prije moglo reći da sevdalinka čuva i održava njih u medijskom prostoru, uz svo poštovanje spram njihovog neospornog talenta.

Intervju: **Rémy Ourdan**

Razgovarao: **Edvin Kanka Ćudić**

Fotografije: **Jusuf Hafizović**

Za mene je moje Sarajevo bila ogromna priča

Rémy Ourdan, ratni je reporter pariškog lista Le Monde, čija profesionalna karijera započinje 1992. u opkoljenom Sarajevu. Kao 23-godišnji freelancer došao je u grad i tu ostao pet godina. Pokrivao je krizna žarišta u Bosni, Ruandi, Srbiji nakon Miloševićevog pada, Kongu, Eritreji, Sierra Leoneu, Afganistanu i Iraku. Redovno izvještavao o ratovima u Afganistanu i Iraku, iz Pakistana, pratio egipatsku revoluciju i građanski rat u Libiji.

U aprilu ste najavili osnivanje Muzeja ratnih novinara?

Taj projekat se sada zove "Rat" (WAR). To je veliki projekt na kojem rade mnogi reporteri, umjetnici i istraživači, a tiče se svih ratnih sukoba na području ex-Jugoslavije. Projekt je veliki i zahtjevan i fondacija će biti uskoro pokrenuta.

Kako ste uspjeli okupiti toliki broj novinara koji su izvještavali iz ratne Bosne na jednom mjestu, u Sarajevu?

Većina nas je zapravo živjela tu tokom rata ili bar jedno izvjesno vrijeme. Bili smo dosta bliski i ostali smo bliski prijatelji godinama poslije. I buduće da smo još uvijek reporteri, dosta putujemo i stalno se viđamo. Ja često dolazim u Sarajevo. Prošle godine bili smo u Egiptu, Libiji, veoma često dolazimo u Sarajevo. Većina njih nije dolazila nakon završetka rata. Primijetio sam da, kada smo se sastajali u Iraku, Afganistanu i Libiji, Sarajevo i Bosna dosta se spominju. Pojavila se ideja da svi zajedno dođemo, a budući da sam ja često dolazio u Sarajevo na neki sam način inicirao to i naravno moje kolege su došle i moram priznati da sam iznenađen jer nisam očekivao više od 30 do 50 ljudi, a došlo ih je nekoliko stotina. To pokazuje da im je zaista stalo do Sarajeva, jer je to dio njihovih života i onog što se u tom periodu desilo.

Do kada ste ostali u Bosni, i jeste li bili reporter i izvan Grada Sarajeva?

Izvještavao sam širom Bosne, ne samo iz Sarajeva. Prvi put sam ostao do 1997., a 1999. sam se vratio kako bih pratio dešavanja u Srbiji.

Pišete li još o Sarajevu?

Ne izvještavam više o Bosni, o Sarajevu. Jesam, napisao sam članak u aprilu o 20 godina nakon rata, ali više ne izvještavam iz ove regije. Trenutno pokrivam svjetske sukobe. Sarajevo je sada divno za mene. U Sarajevo dolazim da radim na različitim projektima, profesionalnim i osobnim, tako da ne moram izvještavati o društvenim, ekonomskim i drugim problemima. Dođem u Sarajevo da se sastanem sa svojim prijateljima i na taj način je veoma lako voljeti Sarajevo. Poznati su mi svi problemi i nevolje, da je to trenutno najteža situacija u ovom dijelu Europe. Ali Sarajevo je zaista još uvijek nešto posebno, ljudi koji žive ovdje još uvijek posjeduju tu neku energiju, ljudi su zaista nevjerojatni.

Mitterand je bio različit, drugačijeg mišljenja od većine diplomata. Ljudi nisu imali isto mišljenje, npr. oni koji su bili stacionirani ovdje u Sarajevu nisu dijelili mišljenja svojih kolega u Zagrebu, Beogradu ili pak Parizu. Ja nisam pokrivao i izvještavao diplomaciju, ja sam izvještavao o ratu, živio sam u Sarajevu ne u Parizu ili Ženevi, o tim stvarima možete više informacija dobiti iz knjiga nego što vam ja mogu reći.

Često kažete "Moje Sarajevo"? Šta to znači?

Sada govorim moje Sarajevo kako bih ga razlikovao od onog Sarajeva o kojemu bih izvještavao kao novinar. Kad kažem "Moje Sarajevo" to je nešto privatno, dolazim tu iz osobnih razloga. "Moje Sarajevo" podrazumijeva moje prijatelje i sl.

Kako ste doživjeli rat 1992. godine u Bosni?

Prvo, odrastao sam u dijelu Europe gdje se govorilo "Nikad više". To se podrazumijevalo da se više nikada ne smije dogoditi ništa slično kao s nacistima u Drugom svjetskom ratu. Dolazim iz zemlje iz koje se promovirao mir, ali i vi ste također željeli mir. Za nekoga iz moje generacije taj rat, konflikt u Jugoslaviji, u Europi bio je upečatljiv, jer se rat dešava tu, na našem tlu. U Europi. Kada sam bio doista mlad, bio sam u Jugoslaviji, ali veoma kratko, putovao sam vozom. Bio je to dom, Europa, isti ljudi, ista kultura sa malo drugačijim identitetima, koji nisu bili različiti. Znači, to je bio u rat u domovini, jedini rat koji ste mogli pokrivati iz svog doma, tako blizu Pariza, Londona, Berlina… To je bilo prilično upečatljivo mladim Evropljanima poput mene, ali i ostalim reporterima.

To nije bila samo velika priča, to je bila ogromna priča u to vrijeme. Kao novinar ste morali biti tamo, morali ste to pokrivati. Kao i svi novinari morate pokrivati te velike i bitne priče. Za mene je to bilo ipak malo drugačije jer ja nisam bio profesionalni novinar prije, i tu sam zapravo započeo svoju karijeru. Proces je isti, nešto što je tako važno - vi morate tome svjedočiti, o tome izvještavati. Ja sam došao u Sarajevo i odlučio ostati jer sam htio ispričati tu priču, uvijek je bitno da se priča vjerodostojno ispriča.

Koliko je teško doći do jedne priče, sugovornika u zaraćenim područjima?

Inače 99% ljudi koje sretnete u ratnim zonama su obeshrabreni i ne žele ispričati svoju priču. Ovdje, na prostorima ex-Jugoslavije imali smo veoma dobru dostupnost mnogim mjestima i mnogim ljudima pa čak i sa vođama poput Izetbegovića i Karadžića do kojeg je na početku bilo jako lako doći i direktno se sastati. Međutim, u posljednjih 10 godina je bilo drugačije sa pokretima džihada i njima sličnim. Oni nisu htjeli razgovarati sa novinarima, nisu vjerovali stranim novinarima, nisu vjerovali u slobodu medija.

Koliko postoji sloboda medija?

Kad govorim za nas, mi smo bili potpuna sloboda, jer npr. za novine za koje sam pisao, mogao sam pisati o čemu god sam želio. Međutim, trenutno se u svijetu sloboda medija najčešće povezuje s demokracijom. Sada ima mnogo više slobode u medijima, jer, imate mnogo više demokratskih zemalja nego prije 20 godina. Generalno, sloboda izražavanja se veže uz demokraciju.

Koliko je rat uopće mogao biti kvalitetno popraćen u Bosni?

Rat u Bosni, točnije rat u Jugoslaviji je bio opsežno pokriven. Mediji su izvještavali o tome, davalo se mnogo prostora izvještajima iz Bosne. Svaki dan je Bosna bila, na naslovnicama, udarna vijest. Reakcija ljudi nije bila kao što su se drugi ljudi nadali, da će biti većih političkih ili vojnih intervencija. Politička reagiranja su bila slaba, ali ljudi na Zapadu su imali vijesti o Bosni skoro svaki dan. Na vijestima tokom četiri godine ljudi su znali o tome, svi su znali o tome.

Ipak niko nije reagirao?

Možemo se pitati zašto nisu dovoljno reagirali ili zašto su reagirali na način na koji su reagirali te zašto su tako sporo reagirali. Nije istina da nisu vidjeli i znali, sve su vidjeli i znali, od opsade gradova, ratnih dešavanja, etničkog čišćenja, rata između bosanske i srpske vojske, hrvatskih snaga i bosanske vojske, podjela Mostara, opsada Sarajeva; o tome se moglo stalno čitati i zaista, svi su vidjeli i znali.

Dođem u Sarajevo da se sastanem sa svojim prijateljima i na taj način je veoma lako voljeti Sarajevo. Poznati su mi svi problemi i nevolje, da je to trenutno najteža situacija u ovom dijelu Europe. Ali Sarajevo je zaista još uvijek nešto posebno, ljudi koji žive ovdje još uvijek posjeduju tu neku energiju, ljudi su zaista nevjerojatni.

Zašto onda Mitterand nije reagirao iz Pariza?

Nisam siguran, ne znam da nije želio reagirati? Ne znam! Predsjednik Izetbegović ga je uvjeravao da se u Bosni nalaze konclogori. Bio je među prvima u posjeti Sarajevu. Nije vjerovao predsjedniku Izetbegoviću. Zašto? Nije vjerovao ili nije želio da vjeruje, ili nije želio da reagira ili je bio probeogradski orijentiran, ili je imao druge motive, zašto nije želio da reagira na Izetbegovićevu izjavu. Bio je dosta kompleksan čovjek.

Sjećate li se vi logora u blizini Prijedora?

Da. Kada se Izetbegović sastao sa Mitterandom poznato je da su se spomenuli logori, no ubrzo se obznanilo njihovo postojanje pričom Roy Gutmana koji je o tome izvijestio na samom početku augusta, pa TV izvještaju odmah poslije, pa Ed Vulliamy... Bernard-Henri Lévy je među prvim francuskim intelektualcima pokušao da bilo kako djeluje riječju na situaciju u BiH? Ne sjećam se kad je Lévy o tome govorio. Mitterand je bio različit, drugačijeg mišljenja od većine diplomata. Ljudi nisu imali isto mišljenje, npr. oni koji su bili stacionirani ovdje u Sarajevu nisu dijelili mišljenja svojih kolega u Zagrebu, Beogradu ili pak Parizu. Ja nisam pokrivao i izvještavao diplomaciju, ja sam izvještavao o ratu, živio sam u Sarajevu ne u Parizu ili Ženevi, o tim stvarima možete više informacija dobiti iz knjiga nego što vam ja mogu reći. Ja sam poput vas, i ja čitam dosta knjiga o diplomaciji tog doba. Ja sam novinar, nisam zvanični predstavnik Francuske, moj posao je bio da izvještavam o ratu u Bosni, a ne da izvještavam ili komentiram francuske diplomatske poteze ili politiku.

11. jula ove godine, u Sarajevu ste promovirali monografiju "BOSNIA 1992-1995" gdje ste pisali uvodnu riječ. Kako je to sve teklo od ideje do realizacije?

Vrlo jednostavno, kada smo se mi novinari sreli, i kada smo razgovarali o povratku u Francusku, predložio sam svom prijatelju da uradimo nešto o ratu i došli smo na ideju da će biti najlakše, najbrže, najupečatljivije, da napravimo knjigu i dva reportera su se odmah "bacila" na posao. Prikupili smo na hiljade fotografija sa svih strana i uredili smo knjigu. Taj posao je najvećim djelom preuzeo Jon Jones, koji je i urednik te knjige. Gary Knight se bavio logistikom i produkcijom skupa sa Zijahom Gafićem čije fotografije nema u knjizi, jer naravno, bio je veoma mlad kada je rat započeo, ali nam je mnogo pomogao oko knjige i štampanja. Mene su zamolili da proberem nekoliko tekstova tako da sam ja u biti urednik tekstova u knjizi. Nismo htjeli samo odštampati nešto, htjeli smo napraviti nešto što će ostati, što će trajati.

Tako smo odlučili da uradimo knjigu fotografija i da je sami produciramo. Kako bi sve to brže išlo počeli smo sa vlastitim novcem, zatim smo dobili neke novce od novinskih kuća i tako smo uspjeli sve to sami završiti i nisam siguran koliki je tiraž, ali nekoliko je stotina primjeraka poklonjeno onima koji su tokom rata bili u Bosni i izvještavali i sa nama surađivali, ljudima koji su nam pomagali tokom ovom projekta, ali također i bibliotekama i univerzitetima u BiH je poklonjeno ukupno nekoliko stotina primjeraka knjige. Četrdeset i pet foto-reportera dalo je svoje fotografije i knjiga je polako dobivala svoje obrise. To je naš mali doprinos i ona je naš poklon gradu povodom obilježavanja godišnjice.

To je nije bila samo velika priča, to je bila ogromna priča u to vrijeme. Kao novinar ste morali biti tamo, morali ste to pokrivati. Kao i svi novinari morate pokrivati te velike i bitne priče. Za mene je to bilo ipak malo drugačije jer ja nisam bio profesionalni novinar prije, i tu sam zapravo započeo svoju karijeru. Proces je isti, nešto što je tako važno - vi morate tome svjedočiti, o tome izvještavati. Ja sam došao u Sarajevo i odlučio ostati jer sam htio ispričati tu priču, uvijek je bitno da se priča vjerodostojno ispriča.

Hoće li se knjiga promovirati i izvan Sarajeva i Bosne?

Naredni korak je predstavljanje na nekim festivalima, zatim promocije širom svijeta, npr. u Francuskoj je u septembru predviđena video-prezentacija, promocija i izložba. Negdje će biti djelimične izložbe, a što se tiče Velike Britanije i SAD-a o tome ću saznati više nakon sastanka sa Jon Jonesom. Neki ljudi će emitirati video prezentaciju, neki će održati promocije, negdje će biti postavljene i izložbe fotografija iz knjige, možda dijelova knjige, određenih fotoreportera i sl. Također će se knjiga prodavati u nekoliko svjetskih knjižara.

Zašto baš Bosna? Zašto ne Libija, Irak, Afganistan?

Zašto da ne. Mi smo odlučili doći u Bosnu i napraviti knjigu o Bosni. Mislim, nećete uraditi knjigu o 20. godišnjici svjetskog konflikta, to neće imati neko značenje jer svaka priča je različita. Ljudi će na isti način urediti knjigu o Siriji, Libiji…

Kako posmatrate situaciju u Siriji?

Trenutno ne izvještavam o Siriji.

Međutim, mogli su se čitati Vaši komentari o situaciji u Siriji? Naime, kazali ste da je vojna intervencija bila brža i brže se djelovalo na jednu pokrajinu Kosovo ili pak na Libiju, nego na Bosnu gdje je srce Europe?

U Libiji i na Kosovu su brzo djelovali. Međutim nisu učinili ono što su Bosanci očekivali. Da, jesu,

činili su dosta humanitarnih stvari, dosta se bavili diplomacijom, ali nisu zaustavili rat. Tek 1995. su učinili nešto da zaustave rat. Rat nije završio s pobjednikom, već je završen zato što su međunarodne sile tako odlučile, a za to im je trebalo jako mnogo vremena.

Zašto ne želite da to usporedite?

Nisam siguran da možemo uspoređivati Bosnu i Siriju, morate uspoređivati ono što je moguće uspoređivati, a svijet je prije 20 godina bio drugačiji. Ali možete usporediti Siriju i Libiju, jer po tom pitanju međunarodne akcije u te dvije zemlje su različite. Bilo je lakše u Libiji, manja vojska, pustinja i potom je izvedena brza intervencija koja skoro pa i nije prouzročila civilne žrtve, ali također u svijetu nitko normalan nije podržavao Gaddafija.

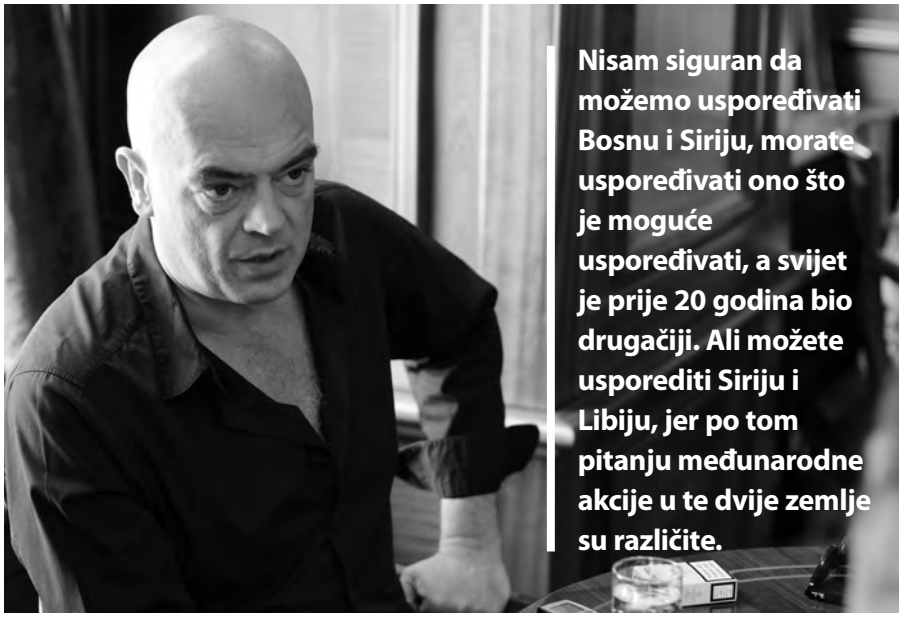

Nisam siguran da možemo uspoređivati Bosnu i Siriju, morate uspoređivati ono što je moguće uspoređivati, a svijet je prije 20 godina bio drugačiji. Ali možete usporediti Siriju i Libiju, jer po tom pitanju međunarodne akcije u te dvije zemlje su različite.

Basharu al-Asadu je velika podrška i Rusija.

Da, ali u Siriji je vojska snažnija, jača, možda postoji bojazan da bi intervencija imala dosta više civilnih žrtava. Ali, glavna činjenica je da Sirija ima ljude koji je brane, sirijska vlada ima snage koje je brane, ima Iran i Rusiju. Teheran i Moskva aktivno brane sirijski režim. Ima onih koji konstantno brane režim u Siriji.

Šta su za vas kao novinara predstavljali Slobodan Milošević i Alija Izetbegović?

Kad pogledate, vi ustvari imate dva Miloševića, jednog koji je bio kriminalni vođa ratnog projekta, vaš neprijatelj i drugog koji je bio diktator vlastitom narodu, Srbima. Zato ste krajem '90 tih imali proteste i demonstracije protiv Miloševića u Srbiji. Znači tu su bila dva Miloševića na sceni, ratni Milošević i Milošević u Srbiji. Izetbegović je bio iz malog grada, i ne znamo da li bi on bio demokrata da je bio vođa normalne, mirne Bosne bez rata. Ali ipak to je potpuno druga situacija, on je bio predsjednik malog opkoljenog grada i drugih prostora izvan Sarajeva.

Kažete opkoljenog grada, i Gaza je opkoljeni grad.

Ne volim da uspoređujem, svaka situacija je različita, a ono što mi radimo je razumijevanje tih razlika, njihovu kompleksnost, detalje. Znate neki ljudi vole raditi analize iz Pariza, Londona, Washingtona gdje vrlo često uspoređuju situaciju u svijetu. Ali ako vi putujete, vidite kako je svaka situacija različita, ako svaku situaciju pažljivo pogledate, naučite da i nije tako lako napraviti komparaciju. Ja volim govoriti o specifičnim putovanjima odvojenim jedni od drugih pa ne vidim razliku između Sarajeva i drugih gradova, to su potpuno različite situacije. Bilo bi neumjesno uspoređivati ljude iz Sarajeva sa Gazom i obratno.

Kako ste se tada kretali po Bosni? Išli ste na Pale?

Godine '92, '93, '94 smo mogli slobodno otići na Pale i slobodno se kretati, ali već '95. smo morali ići preko Beograda. Dopisnici iz Sarajeva nisu mogli ići više na Pale. Nismo mogli tako lako doći do prvih redova vojske u Republici Srpskoj, nismo imali slobodan pristup vojsci, a sve zbog onog što je dolazilo iz Beograda. Oni su uvijek imali neke posebne dozvole i uvjete. Nama koji smo bili stacionirani u Sarajevu je bilo skoro nemoguće preko Beograda doći do vojnih zona.

Služite li se bosanskim jezikom. Kako se danas snalazite u Sarajevu?

Donekle, ali mogu nešto prepoznati, ali to ne mogu tečno izgovoriti. Pošto sam u posljednje vrijeme često dolazio, razumijem dosta više, pogotovo kada razgovaram o ratu i temama koje se tiču rata jer poznajem imena, ulice, datume i sl.

Stožerni poetički identiteti **bošnjačkog pjesništva**

Ervin Jahić, *Zašto tone Venecija* (*bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana*), KDBH "Preporod", Zagreb, 2012., str. 498

Piše: **Sead Begović**

Nakon izbora iz mlade bošnjačke poezije Filipa Mursela Begovića, pod naslovom "Kad zora razrjeđuje strah", napokon se pojavila, također u izdanju KDBH "Preporod" iz Zagreba, velebno izdanje, knjiga "Zašto tone Venecija" (bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana), iskusnog autora te već dokazanog i prokušanog antologičara Ervina Jahića (Rijeka, 1970.), inače dokazanog pjesnika te podjednako uvaženog književnog kritičara i urednika mnogih knjiških izdanja. Mnoge već zbunjuje sam naslov edicije jer se pitaju što Venecija ima s Bošnjacima. No, pomni čitač ubrzo će shvatiti da je riječ o naslovu jedne pjesme Abdulaha Sidrana koji je u antologiji zastupljen s najvećim brojem pjesama. Riječ je o Sidranovoj spretnoj analogiji i alegorijsko metonimijskoj igri u kojoj on gleda u nebo iznad Venecije i zaključuje da su zemaljski gospodari namjerili da bošnjačkog naroda – nema. Stoga, ukratko, Venecija tone. Evropa tone. Ova tužna persiflaža na svoj račun govori nam još da postoji jedan malehni narod između istočnog i zapadnog križa koji se tuku, a bošnjački narod je pitom te prihvati ruku treće vjere u jednoga Boga. Eto, zaista ima opravdanja za ovakav pomalo "iščašen" i simpatično "bizaran" naslov za jedan panoramski pristup nacionalnom pjesništvu daleko od Venecije. Možda je to i dobro lociran naslov jer se sintagmatski stavlja u europski kontekst.

Podsjetimo. Prvotno je odjeknula Jahićeva antologija hrvatskog pjesništva koja je uzela u obzir razdoblje od 1989. do 2009., a izišla je prvotno u Zagrebu, zatim u Bijelom polju te potom izlazi u časopisu "Poezija" (kojoj je Jahić i urednik) na engleskom jeziku. Sada s istom revnošću i upućenošću u dvadesetogodišnju poetsku cjelinu te u pojedine autorske osobnosti, obrađuje bošnjačko pjesništvo – s akribičnom kritičkom vještinom u pogovoru i odmjerenim "osobnim" stavom spram pojedinih autorskih osobnosti. Naravno da svi neće biti zadovoljni svojim izborom i brojem zastupljenih pjesama, ali čini se da je Jahić, bez zadrške, uzeo objektivnu mjeru svakom zastupljenom pjesniku (uvršteno je 76 pjesnika), a pritom ne izostavivši gotovo ni jednog značajnog bošnjačkog poetu ili poetesu iz Bosne, sa Sandžaka, Crne Gore i Hrvatske.

Treba istaći autorovu književnu hrabrost jer se u takav pozamašan projekt nisu (tako temeljito obrađujući suvremenost) do sada usudili upustiti književnopovijesne ikone u Bosni, nakon slavne "Muslimanske poezije XX. vijeka" te potom "Bošnjačke poezije XX. vijeka" Enesa Durakovića (koji je na neki način Jahićev uzor jer mu sa zahvalnošću posvećuje ovaj izbor kao i rahmetli Aliji Isakoviću i rahmetli Muhsinu Rizviću). Radili su slične projekte i drugi autori, međutim, potonja će (Jahićeva) kao zadnja, a i svojim ozbiljnim metodološkim i autorsko periodizacijskim pristupom zasigurno zadobiti vrlo dobru književno kritičku recepciju.

Naime, Jahić je po svom prokušanom principu, kako je to jednom zgodom primijetio Tonko Maroević, polazio od opredjeljenja prema idealizaciji, spiritualizmu i metafizici, s jedne strane, a prema ništenju, nijekanju i vulgarizaciji s druge strane. Ravnopravno bi zastupao, nastavlja Maroević, poetike standardnih jezično-stilskih svojstava i sve to u svrhu svakovrsnih

normi, u svrhu izražajne specifičnosti. Pritom bi uzimao u obzir vrijednosti egzistencijalne i oniričko – arhetipske orijentacije, dometa auto refleksivne struje i semantičkog konkretizma, verističko – naturalističke reakcije na manirizam te verbalno hedonističku praksu takozvane "stvarnosne poezije" (koja u ovoj panorami zauzima vidno mjesto s obzirom na oveći broj mladih pjesnika) i sve to s dovoljno sluha za poetski pluralizam. Naime, Jahić uviđa, usuprot ekskluzivističkoj etničkoj samodovoljnosti (a da pritom ne odriče historijski kontinuitet Bošnjaka) plodna dijaloška međuprožimanja s hrvatskom i srpskom književnošću te se bošnjačka poezija odista može pojmiti kao interliterarna zajednica. Dakle, duhovno estetska izvornost bošnjačke poezije oduvijek je u suodnosu sa bliskim književnostima te Jahiću (po vlastitom priznanju) ne pada na pamet podilaziti nacionalnom imaginariju. Njega iznad svega zanima načelo čitateljskog užitka u tekstu koji poprima oblike sinkronijske antologije / panorame po vlastitoj pameti, ukusu i osjećaju.

Kao organizam, Jahić smatra da je novije bošnjačko pjesništvo determinirano, dakako, udjelom tradicije i ratom devedesetih koji se prometnuo kao i u bošnjačkoj srodnim književnostima, u glavnoga estetskog međaša, ultimativnoga naručitelja novoga poetskog govora. Mimo toga inzistira se na stožernim poetičkim identitetima sustava bošnjačkog pjesništva: od spiritualnog svjedočenja i post apokaliptičnog fakturiranja stanja nakon orgija (misli se naravno na zadnji rat) pa sve do jezika koji je defunkcionalan i izbačen iz svoga bića te nameće govor tijela. Jahić također primjećuje da glavnina bošnjačkih pjesnika, na sreću, ne zanemaruju ni svijest o pripadnosti jednoj europsko orijentalnoj mikro kulturi na rubu dvaju svjetova, kao ni kreativan potencijal vlastite etno konfesionalne razlike u građenju već rečenog bosanskog pluralnog identiteta. Treba još primijetiti da se bošnjačko pjesništvo vrlo dobro realizira i mimo matičnoga kulturnog bazena. U Sandžaku osobito, ali i u drugim dijelovima Srbije te u Hrvatskoj, Crnoj Gori, kao i u mnogim europskim i izvaneuropskim kontekstima.

Književnosti koja ubrzano stiče svoje identitarne vrijednosti svakako neće ići na ruku ravnodušnost političko-socijalno-ekonomske elite za spisateljski čin. Bosansko-bošnjački pjesnik (kao uostalom bilo gdje drugdje u regiji), smatra Jahić, našao se na brisanom prostoru, bez društvene funkcije, nikome važan, čini se jednako izgnan iz društva, kao i iz kulture. Njegova pjesma nema adresata, nije upućena nikome i to je njena sudbina u razdoblju kada se razdvaja ideološka komunikacija od metafizike riječi. No nadajmo se, kao da sugerira ova antologija, da poetska riječ neće onijemiti, da joj nitko neće ubiti formu i da svijet jezika neće, u svom slikovito verbalnom diskursu, postupno nestajati. Kao neartikulirana tvorevina često posluže pjesniku da pregrupira svoje vrijednosti, stoga – nade ima. I opet će potporni argument biti ova antologija / panorama. Poezija, naime, još uvijek blagotvorno prelazi granice običnog i ustajalog života te neće prvenstveno biti upućena prisutnom sugovorniku, kao što to biva u običnom govoru, već će jedinstveni njen primalac biti skriveni ili naslućeni sugovornik. Stoga se i kaže da je poezija "kruh izabranih".

Neki, primjećuje Jahić, već u svojim prvim knjigama umiju iznaći vlastiti glas, aplicirajući autentične poetske otiske na mapi bošnjačke poezije uvažavajući europske *izme* i mijene u književnoj teoriji (poststrukturalističkih, postmodernih, semiotičkih i slično), a neki neće dopustiti prevlast nad vlastitim pjesničkim umom. No, ako u dosluhu s drugim pjesničkim kontekstima i tradicijama (Celan, Borges, Milosz, Brodski, pa još uvijek i Eliot, Pound, Yeats, Michaux, Char i drugi) neminovno se osjeća i poetika takozvane "nove osjećajnosti" pod utjecajem njemačkog subjektivizma, ali i analogije s novijim hrvatskim pjesništvom. Spomenut ćemo da je autor izumio vlastitu neokritičku ili parakritičku, u svakom slučaju duhovitu dvoriječnu opasku – "gornji dom". Po njegovu uvjerenju u taj gornji dom svoja mjesta nalaze K. Mahmutefendić pa A. Sidran, Z. Ključanin, Dž. Latić, S. Begović. H. Hajdarević te autori sada već srednje generacije: A. Kujović, F. Šehić i S. Musabegović.

Pred nama je zaista vrijedna knjiga jer ispunjava književnopovijesni zrakoprazni prostor. Sjetimo se samo da je još Safvet-beg Bašagić, na prijelazu dvaju stoljeća, pisao o zaboravljenim bosanskim pjesnicima. O ovoj će pak knjizi nadasve reći struka i neumitno vrijeme, odnosno, reći će koliko je ona doprinos novoj ili staroj aksiologiji i preispitivanju vrijednosti pojedinih pjesnika i pjesnikinja. Primjerice, dok se u Hrvatskoj *dave* od narastajućeg broja antologija (o travi, moru, životinjama, vlakovima – da se našalimo), a što dokazuje raskošnu, a korisnu obijest, u Bosni se osjeća skučen antologijski prostor, posebice bošnjački, jer su druga dva entiteta već poodavno selektirali i valorizirali svoje pjesnike, naravno, antologijski. Eto, Ervin Jahić je ovom knjigom, taj donekle skučen bošnjačko antologijski prostor, svesrdno se nadamo – obogatio.

Divinizacija prirode i naturalizacija božanstva:

Tesavvuf je suprotan panteizmu

Adnan Kadrić, *Mostarski bulbuli - poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2012.

Piše: **Jasmin Hodžić**

Fondacija "Baština duhovnosti" iz Mostara, u biblioteci "Kulturna baština", objavila je preglednu monografiju o poeziji mostarskih pjesnika koji su pisali na orijentalnim jezicima. Knjigu "Mostarski bulbuli" potpisuje dr. Adnan Kadrić, filolog s Orijentalnog instituta u Sarajevu. Knjiga ima za cilj predstaviti četrdeset mostarskih divanskih pjesnika književnosti Bosne i Hercegovine iz osmanskog perioda.

Divanski pjesnici pjevaju o rastanku, o čežnji, o sreći, o ljubavi, o sudbini, o životu, o smrti. Kao u uvodnom spjevu Rumijeve Mesnevije, Taj glas naja (trske, frule) nije vjetar, već ljubav, vatra ljubavi zbog čežnje za sastankom. U potpunom sjedinjenju (potpunoj ljubavi), poput slavuja koji pjeva ruži, zaljubljeni kao Medžnun gubi vlastitu osobnost, pa ostaje samo Voljeni.

"*Proljeća radost u bašču stiže, među nas se spusti / da ljepotu novu primi svijet odavno pusti. Pogledajmo s ašicima u sred bašče šta se krije: Sa voljenom bulbul skupa svoju novu pjesmu vije*" *(Senai Mostarac)*.

Knjiga "Mostarski bulbuli" ni u naslovu nije mogla bez metafore. Na spomen bulbula (slavuja) i Mostara mogu već u startu da se jave nekoliko asocijacija: *Bulbulistan* Fevzije Mostarca (Blagajca) kao rajska bašča zaljubljenih, ili pak početak sevdalijskog pjeva: *Bulbul pjeva okolo Mostara (dođi draga evo nam behara),* u kojem je opet motiv cvijeća i proljeća, ljubavnog para, zaruka, i udaje (predaje). Mostarski bulbuli su poput slavuja u bašči voljenih, a Mostar je ta bašča.

Ova knjiga je sastavljena od predgovora i devet poglavlja, od kojih su prva tri književnoteorijske, kulturološke i književnohistorijske naravi, a posljednje, deveto sve to troje sažima u pogovoru. Na kraju knjige dat je i sažetak, te selektivni popis izvora i literature. Tu su i izvodi iz recenzija koje potpisuju dr. Sanjin Kodrić, dr. Lejla Gazić i Ervin Jahić.

Od četvrtog do osmog poglavlja dat je pregled književnog stvaranja divanskih pjesnika u Mostaru, postavljen po utvrđenim obilježjima date poetike, i razvrstan hronološki, od 16. do 19. stoljeća; uz određene napomene o vrsti literarnog stvaralaštva, od početnog (prelaznog iz Srednjeg vijeka), preko kanonskog, pa do vrhunca klasičnog divanskog pjesništva, sve do perioda stagnacije i promjene poetskog kursa u vrijeme tranzicije.

Kad je u pitanju mostarska književna scena osmanskog perioda, konkretno njeni divanski pjesnici, oni su najčešće pisali gazele, rubaije, kaside, nazire, šehrengize, tarihe (hronograme), itd. Također, ovo pjesništvo označeno je i kao tematski razuđeno i raznovrsno[1].

Iako u korijenu divansko pjesništvo baštini i narodnu tursku i klasičnu perzijsku književnost, ono je u većini utemeljeno i ostvareno u islamskoj filozofiji tesavvufa, i kao takvo je pisano jezikom alegorije, te je često zbog svog simboličkog ruha smatrano hermetičnim, i značenjski neprohodnim. To bi se pak moralo shvatiti uslovno, s obzirom na jednoznačno utvrđeni popis simbola i obrazaca po kojem se u datoj poeziji gradi pjesma.

Zato se u ovoj knjizi to dosta naglašavano "okretanje lokalnim temama" valja uzeti s rezervom. Jer, kada divanski pjesnik pjeva o gradu, radi to po već prepoznatljivom i utvrđenom konceptu. Grad je tu samo motiv, samo polazište (simbol). *Grad kao raj - Srce kao grad.*

U prikazu opisa lokalnih motiva najprije krenimo od mostarskog mosta. U pjesmi koja opisuje mostarski most kaže Medžazi:

"To što jedno oko ima zar je mostu tom mahana? / Jednookost u svijetu je zaljubljenim propisana. Ne bi njemu, danju-noću, iz tog oka tekle suze, / al' rastanak, ak' postoji, voljenu od njega uze. / Digao je k nebu glavu, a noge na zemlji drži...Most je ovaj tek preslika, onog mosta, O Medžazi / prelazeć' ga pazi dobro kako svojim putem gaziš."

[1] Tu su pjesme o proljeću, bajramima, o ratovima, o vladarima, o kući, o pobjedi i osvajanju, o gaziluku, zatim autobiografske pjesme, satirične pjesme, pjesme o Piću spoznaje, zagonetke, pjesme o vjerskim autoritetima, tužbalice, mevludi, pjesme o Miradžu, dvojezične (višejezične) pjesme, pjesme o tevbi, pjesme posvećene Poslaniku, savjetodavne pjesme, pjesme o svečanostima, o gradovima, itd.

Ako bismo Stari most u Mostaru promatrali iz ugla zaljubljenog posmatrača, mogli bismo mnogo da pročitamo. Pogleda li se bolje, može se jasno vidjeti jedan simetrično udvostručeni (kao u ogledalu) natpis kojeg čini most zajedno sa svojim kulama, sastavljen od arapskih slova HAA (tj. h) i WAW (tj. w, odnosno u): هو –tijelo mosta je jedan, a kula drugi harf, a sve skupa u značenju On (Hu).[2] Dakle, kako pjesnik veli - most je tek simbol, tek slika, tek preslika. Naravno, aludira se i na Sirat-ćupriju koja treba da se pređe pred Sudnji dan. Mostarski most, iako opjevan, samo je povod, a ne stvarna tema. Ili kako zanosno pjeva Fazli:

"*Ja sam igrač na žici, od ljubavi ludo srce što ima, / Uputitelj mene čuva, štiti na tim konopcima*",

ili još ljepše Husami u svom *Gazelu o "Džambazu"*:

"*Razapeh žice načinjene od vlasi kose njene,*
po žici sam hodač, radnje na ljubavi postavljene."

Pređimo konačno na šehrengize, pjesme o gradovima. Da se jasno vidjeti da, kada divanski pjesnik pjeva o gradu, koristi se jednom utvrđenom metaforom. Grad je (kao) džennet. Grad je ovozemaljsko stanište, a džennet ahiretsko. Vezanjem trenutnog staništa za prethodno (ili buduće: džennet) nastoji se uspostaviti put povratka Bogu. Također, analogno vezivanju (poistovjećenju) Božije kuće (Kabe) i mu'minskog srca, dalje se i čovjek simbolično ima shvatiti kao grad. Put do spoznaje vodi preko tog unutarnjeg grada. Pogledajmo stihove:

Bajezidagić: "*Nalik na džennet je svaki divni vrt mostarski*"

Bajezidagić: "*Srce, ako bi željelo vidjet dunjalučku sliku raja samog, pođi onda vidjet Sarajevo*."

Ili, kako Mostar vidi Tab'i: *"U Mostaru gost nema brige, ne osjeća se ovdje strancem,/ srce i dušu svakome blaže ove bujne zelene baščе/Kad sabah-vjetar zapiri, ruže se rosom umiju/ U vrtu ljubavi bulbuli njljepše pjesme zapoju"*

Te kad o Travniku pjevaju Bulbuli: *O srce, s tobom dođoh do ushita/ Stalno spominjimo Uzvišenoga Slavljenoga Boga!/Oni što svijet obilaze, od jednog kraja do drugoga/ Kažu: Travniku nema ni približno sličnoga....Navečer su kapije tvrđave zatvorene, / Grudi zaljubljenih ranjene..*

Isto tako, u poznatom *Gazelu o Mostaru*, Bajezidagić veli: *"E bi reko da je rajska bašča/ Ko ga vidi u majskome cv'jetu...O, dervišu! Ti si danas slavuj/ Koji pjeva svog Mostara krase*".

Slično, Bajezidagič u jednom svom gazelu o Bosni pjeva kroz prizmu vjere: *"Suđeno ovoj je domovini da krljvu se gazija natopi/Osam džennetskih bašči ima taj krajolik bosanski! To ruža je iz đulistana što za din cvjeta islamski/ Nek' vječno cvjeta, nek ne vehne, o Bože, dom naš bosanski!"*

Tako i pjesme koje su označene kao "antiuskočke" u osnovi mogu da se kroz odbranu grada shvate kao odbrana vjere, odbrana sebe, tj. odbrana srca. Bulbuli Mostarac u jednoj takvoj veli:"*Dušman traži pravo na plijenove brojne / Gazija jeste malo, ali umrijeti žele/Istog trena iz nevidljiva svijeta ljudi pristigoše / Glas "Hu, Allah" po zemlji i nebu raširi se.*

Knjiga *Mostarski bulbuli* veliku važnost ima i za ukupnu historiju književnosti BiH. Jer, donedavno je ovaj vid literature (bh. književnost osmanskog perioda) predstavljan skoro isključivo samo kroz kratke i nepotpune biografske podatke o njenim autorima. lako se i dalje čini da je proučavanje bh. divanskog pjesništva ostalo fragmentalno, površno, i uvijek nedovoljno, već se, koliko-toliko, od Bašagića do danas uspjela doseći jedna ozbiljnija faza u istraživanju, čemu prije svega imamo zahvaliti našim istraživačima poput Fehima Nametka, Džemala Ćehajića, Saliha Trake, Omera Mušića, Lamije Hadžiosmanović, Emine Memija, Lejle Gazić, Amine Šiljak-Jesenković, Alije Pirića, Nusreta Omerike, i evo, i Adnana Kadrića.

Po teoriji teksta književnost postmoderne zasnovana je na *intertekstualnosti metatekstualnosti, citatnosti* i *dijalogizmu*. Takav jedan sličan fenomen imamo i u divanskoj poeziji, u formi *nazire*, koja je po definiciji "reakcija na pjesmu", "pjesma na pjesmu", "paralela" ili "pandan pjesma" i kao takva odraz je zrele književne tradicije i vrijednosti. Bila je sastavni dio opusa pjesnika mostarske poetske škole.

Poezija divanskih pjesnika često je predstavljana kao poezija "istočnog Parnasa" (poređenje s francuskim parnasovcima, dr. Safet-beg Bašagić, i drugi), ali i poezija "istočne renesanse" (poređenje s dubrovačkom renesansom po temama i motivima, dr. Alija Pirić). lako je, po usmjerenju, renesansna književnost nastala kao suprotnost srednjovjekovnim vjerskim (crkvenim) nazorima (dogmama), poznato je da poezija renesanse afirmiše i religioznu liriku u kojoj se kroz čežnju za mirom i mirnim životom ističe opis prirode i čovjeka u dodiru s prirodom. Za razliku od moderne evropske poezije, bar indirektno, divanska poezija je utilitarna, ali se i njen utilitarizam može tumačiti i kao put do otkrivanja nepoznatog (onostranog, apstraktnog), ili kao otkrivanje tajne u govoru o nepoznatom pomoću poznatog, što je zapravo svojevrsna metafora.

S druge strane, divanska poezija kao poezija islamskog simbolizma ima u sebi nešto od Bodlerove "univerzalne analogije", i najprije se po principu *saglasja* i *srodnosti* i preko *panteističke* vizije svijeta može dovesti u vezu s modernom evropskom poezijom. Panteizam kao filozofsko učenje koje poistovjećuje Boga s prirodom i prirodu razmatra kao očitovanje božanstva suštinski je suprotan tesavvufu. Iza tesavvufa kao islamskog "misticizma" stoji gledište o povratku Gospodaru, o putu ljubavi: "*Allahovo je sve što je na nebesima i na Zemlji i Allahu se sve vraća. (Kur'an, 3:109)* , pa se i čovjek i priroda vraćaju Bogu (vežu s Njim), dok panteisti zapravo imaju obrnuto gledište: Božanstvo vežu (vraćaju) prirodi, a to je kao utjelovljenje, a time i negiranje, ili preciznije *naturalizacija božanstva.*

Dakle, suprotnim smjerom od naturalizacije božanstva teče proces divinizacije prirode, i to po stihovitom načelu "viđenja autora u autorskom djelu".

[2] Dodamo li tome činjenicu koja govori da je izvorni most (predratni) bio sačinjen od tačno 99 pragova (sada ih ima manje), jasna je aluzija na 99 Allahovih imena koja se sastoje u zamjenici On (Hu). Prelaskom (spoznajom) svih 99 imena (učenjem) i dolaskom do On (Hu), ulazi se u džennet. Pomenuti pragovi vide se na naslovnici knjige *Mostarski bulbuli.*

POETIKA opkoljena grada

Alija H. Dubočanin, *Behar u Sarajevu*, drugo izdanje, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2007.

Piše: **Sead Husić Beli**

Bosanskohercegovačka književnost na prelazu između dva stoljeća u sebi je apsorbirala ratni užas i bijedu koju je donijela balkanoidna povijest i mitologizacija devedesetih godina prošloga stoljeća. Književnost, uvjetovana ratnim užasom, kontekstom opće destrukcije misli i prostora, ne pristajući na egzil / šutnju, obračunava se sa istim na način da postaje poetikom svjedočenja. Sada književnost postaje fokalizatorom ratnih bivanja i užasa, čime se svjedoči o kolektivnim užasima i pojedinca unutar istoga kolektiviteta i prostora koji ih određuje. Takav užas postaje objektom i zapisom mnogih bosanskohercegovačkih pisaca koji, iako je autonomnost književnoga djela imanenta, pišući ratno pismo, ne ispisuju apriorni iskaz. Naprotiv! O čemu je ovdje riječ. Treba naglasiti da našem kulturološkome prostoru nedostaje apriornih čitača. Književnost na našim prostorima iznova doživljava ideološku zloupotrebu gdje se čitačima ne nude književna djela i pisci, nego, jedino, interpretacija, uvjetovana zloupotrebom svake vrste. Otuda, mi i danas dosta više govorimo o piscima sa aspekta *ko je čiji*, a ne o onome što bismo mogli nazvati književnošću.

Analogno prethodnome, Alija H. Dubočanin ispisuje *Behar u Sarajevu*, roman, koji u sebi prikazuje ratna stradanja ljudi u Sarajevu devedesetih godina i iščašenje prostora gdje se Sarajevo na silu u svakom pogledu mijenja. Glavni lik romana je Nuri Esmer, čije je zanimanje da čita određeno svim što bismo mogli pro(čita)ti. Narator zaključuje da je on uvijek bio sklon čitanju:

"Čita travu, zrak, vodu, slova, čita ljude, stoku, stabla, metale, nebo, prašinu, zvijezde... Očima, kožom, umom, čim stigne i ma gdje da se nađe, on čita. Zato, noćas, dok gori grad Sarajevo, dok plameni jezici listaju stara izdanja, on se muči i s te svoje strane, čitalačke. Istina, svašta je u životu radio da bi preživio, da bi održao tijelo u životu, ali, u svakom od tih poslova ponašao se upravo čitalački, da bi dušu prehranio, da bi nešto, čemu ni imena ne zna, u sebi zasitio." (Dubočanin 2007:8)

Pozicija čitača je privilegirana gdje je čitač ograničen znanjem koje mu se nudi. Sada je isti gurnut u povijest, ratna stradanja gdje je egzistencijalna pustoš postojanja dovedena do krajnjih granica. Smrt u ovakvim vremenima postaje svakodnevnica. Protagonist romana Nuri Esmer, osjećajući svu tegobu postojanja i razaranja prostora, ima u sebi eliminatorsku sposobnost zaborava kao jedinog mogućeg koda kojim izbjegava stvarnost. Naime, Dubočanin organizira roman u prvome planu kao svjedočanstvo o kolektivnom stradanju ljudi, kritizirajući ljudski poredak čiji imperativ budućnosti biva autodestruktivan. O ljudskoj nemogućnosti da se odupre takvu zlu i nijemome posmatranju budućnosti koja je svoje tragove ostavila u prošlosti. Drugi plan jesu reminiscencije kojima se Nuri Esmer spašava od ratne svakodnevnice. Taj drugi prostor je imaginarij djetinjstva, rodnoga Dubočca, rijeke Save i intimnih događaja iz njegova života. Nuri Esmer ratnu stvarnost (onu u koju je logikom povijesti upao) zamjenjuje zavičajem gdje se zavičaj pokazuje u svom najintimnijem doživljaju. Deskriptivnost zavičaja najvećim dijelom može se iščitavati kao svjedočanstvo o jednom vremenu koje je, uzimajući u obzir historiju i njezinu buku, nestalo. Ono je sada smješteno samo u sjećanju čovjeka koji je zatečen razaranjem grada Sarajeva. Iz te zatečenosti, kao povijesne stvarnosti, Nuri Esmer seli se u zavičaj kojega nema, ali u njegovu sjećanju je sačuvan. Nekoliko je mjesta kojima Dubočanin svjedoči o tome. Intimnost porodičnoga života i majke kao konstruktivnog elementa života. Naprimjer:

"Pljušti radost po Savi, njivama i krovovima, po mladim glavama, a djeca, zanesena

igrom, i svojim čarobnim svjetovima, ne čuju da ih majka zove sa kućnog praga. A ta njihova kuća, ista majka. (...) Kraj praga, u avliji, stoji njegova majka, a oko nje rumene kokoši i golubovi, pa ih zove da jedu. Sve, koliko god ih ima u igri, zove da jedu. Uvijek se borila, ali zbiljski borila, da ne budu gladni. S njom, majkom hraniteljkom, ništa nije bilo gladno. Vidi ruke majčine do lakata u tijesto zamočene. I, nikada ništa ljepše od toga nije vidio. Od tih majčinih ruku. Ruku od tijesta. (Dubočanin 2007:16 / 17)

Ovakvih zapisa, odnosno sjećanja u romanu ima na više mjesta. Ovakvim postupkom – retrospektivnim pripovijedanjem i sjećanjem glavnoga protagoniste – Dubočanin sve vrijeme ispisuje ratnu traumu kao prezent bivanja, s jedne strane, i jedan mogući izlaz iz takve stvarnosti jesu upravo reminiscencije na zavičaj i kontemplacija o svijetu kojim je glavni lik zatečen. A kakav je to svijet? Naime, Nuri Esmer, progovara o apsurdnosti ljudske civilizacije. Tačnije, njezinoj namjeri da sebe samouništi. O strahovima koji su postali stalnim dijelovima društva. O nemogućnosti da se izbjegnu geografske granice. Granice naših tijela postaju naša povijest, gdje čovjek, zatečen ratnim razaranjem i granicama samoga prostora, jedini izlaz iz toga vidi u kontemplativnome diskursu i liričnim sjećanjima na neka ljepša vremena. Također, sigurno je, da se ovim romanom pokazuje ljudska ravnodušnost naspram onih kojima se dešava rat, izolacija od svijeta, pa ako hoćemo, kako to na početku romana piše, da će se ovakvim *stvarnim* ratnim scenama ekranizirati neke priče čije su scene užasne i bljutave. Drugim riječima, ravnodušni dio svijeta u trenutku dešavanja nesreće nekome Drugom svoju će povijesnu grešku nadomjestiti filmovima, kojim se, istina, ponekad, *isprave nepravde*, čime se ne ublažava nesreća i odgovornost onih koji su mogli djelovati i spriječiti zlo.

Pored individualnog stradanja Dubočanin piše o razaranju prostora kao mjestu na kojem se dešava rat. Prostor je narušen u svakom obliku. Njegovo postojanje je sada narušeno stalnim rušenjem. Ruše se bolnice, na groblja padaju granate, ljudi u parkovima i grobljima sjeku drva, radi ogrjeva. Djeca ispred zgrada, igrajući se, padaju od ratne igre. Bivaju ubijani! Čitav prostor i navike ljudi su determinizirane novim vremenom. Vremenom rata! Vrijeme u kojem sve postaje jeftino. Cjelokupan život postaje jeftinim. Kako piše Dubočanin, "Na cijeni je snaga". Odsustvo morala i svake druge etičke vrijednosti. Postaje *legitimnim* jedan nasilu ostvaren zakon. Tačnije, bosanskohercegovački prostor je uvijek bio narušen na ovaj ili onaj način: preko ratne zbilje i imperatorskih nastojanja da ovladaju političkim, kulturološkim i svakim drugim dijelom ovoga prostora. Dubočaninov roman, kao i mnogi prije njega, govori i o toj imperatorskoj slici o nama. Mi se, najvećim dijelom, u njihovom pogledu realiziramo kao ljudi sa margina.

Margina prostora, vremena i kulturološkoga ambijenta gdje se ovaj prostor stavlja pod dominaciju moćnijega što se ostvaruje logikom moći. Tačnije, pozicija osvajača, imperatora, onih koji razaraju ovaj prostor postaje *legitimnim* jedino osvajačkim intencijama. Sigurno je, da se ovakvim pokušajima – osvajanjem prostora i ovladavanjem identitetima na način da Drugi porušimo (kao što je slučaj bio u ratnom Sarajevu) ne ostvaruje identitet, niti je isti na takav način moguć. O moćnicima, imperatorima i njihovoj ravnodušnosti i slici svijeta, koji je urušen, koji je izgubio civilizacijske tekovine Dubočanin progovara na jedan rezignirani način. Načinom kojim se želi emigrirati iz života, jer je stvarni prostor, opisan i sabran u romanesknome svijetu, izgubio vjeru i volju u budućnost. Budućnost je ono što nam se dešava sada i ovdje:

"A iza svega je strah. Težak ljudski strah. Možda smo mi samo pokusni kunići. Zamorčad. Eto, civilizirane svijete, pogledaj ovo čudo, ovu veliku priču, koja vam pokazuje ljude u opkoljenom gradu. Baš nas zanima, koliko oni ovako mogu izdržati. Pune se stranice novina. Krči svjetski radio. Televizijske mreže imaju pune ruke posla. Posao. Opet imaju posao. Gledanost se povećava. Novac će doći. Veliki novac. A baš će biti zadovoljan. Vrlo zadovoljan. Naravno, tuđa nesreća se dobro prodaje. I na toj robi se može dobro zaraditi. Onaj siromašak, onaj bijednik sa sarajevske ulice, čovjek bez šanse, on će noćas proći kroz nebrojene ljudske domove, i oni će znati jedino to, da je i to čovjek, ili nešto čovjekoliko, čemu oni ne mogu pomoći, nikako se ne mogu sjetiti kako se pomaže čovjeku. (Dubočanin 2007:137)

Nakon najtužnijega stoljeća u povijesti čovječanstva (koje je imalo priliku doživjeti dva svjetska rata) čovječanstvo je postalo, kao nikad prije, ovisno o informaciji. Informacija postaje prostor kojim se progovara o stanju čovječanstva. Sada se pune tiraži novina tamo nekog drugog svijeta koji, čitajući, spoznaje svijet preko tuđe nesreće. Informacijom se, između ostaloga, manipulira onima koji su postali ovisni o istoj. Informacija postaje isplativom na kojoj imperija / moć poigrava se sa ljudima. Ljudi su postali, kao što piše Dubočanin, o čovjeku bez šanse, osuđeni na ravnodušnost čovječanstva koje im *ne* zna pomoći.

Dubočaninov roman je kronika jednog ratnog vremena. Uvijek će, u nedostatku idealnoga kroničara, ostati recepcijentima interpretacija koja je dio ideološkoga i političkoga narativa, ne uvijek, naravno. Gordon Grejem u svojoj knjizi *Lik prošlosti. Filozofski pristup istoriji* pod pojmom idealnoga kroničara smatra ime dato mašinama ili nekim drugim sredstvima za opservaciju sadašnjosti koja bi bilježila sve gdje biva, nakon toga, imali bi uvid u kompletan događaj nekoga vremena. Ono što je nedostatak takvoga kroničara jeste njegova nemogućnost da interpretira prošlost. On samo prošlost fotografski bilježi. Međutim, koliko god je nedostatak idealnoga kroničara prisutan, tj. njegovo postojanje nemoguće, Dubočaninov roman se ostvaruje u reciprocitetu ratne zbilje i romaneskne stvarnosti, koja se obračunava sa balkanoidnom poviješću, ne pristajući na šutnju.

Statusna pozicija bošnjačkog naroda

Šaćir Filandra: *Bošnjaci nakon socijalizma - O bošnjačkom identitetu u postjugoslovenskom dobu*, BZK "Preporod", Sarajevo, Synopsis, Zagreb, 2012.

Piše: **Enes Ratkušić**

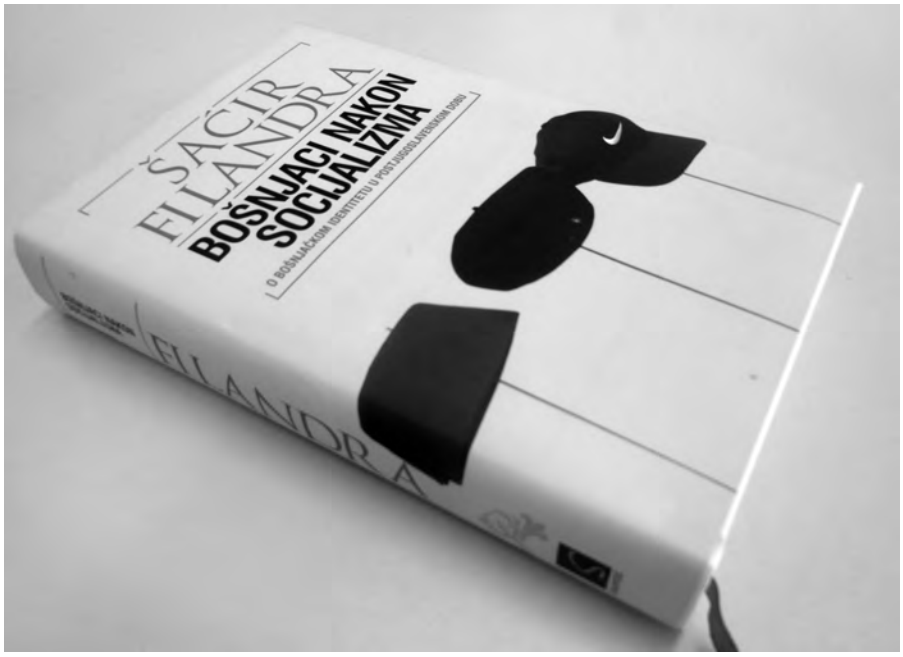

Knjiga Šaćira Filandre "Bošnjaci nakon socijalizma" predstavlja nesvakidašnju znanstveno-teorijsku analizu glavnih tokova bošnjačke nacionalne emancipacije u vremenu burnih promjena ideološko-političkog ali i geopolitičkog ambijenta, povijesne drame koja je okončana krvavim raspadom bivše Jugoslavije. Kažem nesvakidašnju, s obzirom da je logika teksta vidljivo prilagođena savremenom jeziku komunikacije, ali bez autorove namjere da se svidi bilo kome, "populističkim ili, pak, vlastodržačkim mentalitetima", kako to sjajno primjećuje Esad Zgodić, jedan od recenzenata. Filandra se opredijelio za jednostavniju opciju, ne degradirajući pri tome standarde znanstveno-teorijskog pristupa društvenim pojavama i fenomenima.

Tematski gledajući, ovo štivo je analitička valorizacija bošnjačkih praktično-političkih refleksija odnosno odgovora povijesnim izazovima, svojevrsna analiza nedoumica i zabluda sa kojima su se suočavali kao narod, kako na individaualnom i kolektivnom, tako i na institucionalnom planu. Koristeći brojne tekstove napisane o aktuelnim pitanjima, koja je okvalificirao releventnim za jedno ovakvo istraživanje, Filandra je sintetizirao jedan splet pogleda na bitna pitanja bošnjačke nacionalne emancipacije iz različitih perspektiva, od znanstvenog do novinarskog diskursa, ostavljajući pri tome prostora za iznošenje vlastitih pogleda i opservacija o svakom problemu kojeg je spomenuto razdoblje iznjedrilo kao povijesni faktor.

Na tragu naprijed rečenog, još jedan aspekt Filandrine knjige zaslužuje posebno isticanje. Naime, ovaj rukopis, što autor, naravno, ne krije nego, naprotiv, razložno naglašava, predstavlja i lično svjedočanstvo o presudnim događanjima koji su u jednom bremenitom vremenu artikulirali najvažnija praktično-politička pitanja Bošnjaka, vremenu u kome je veoma često upravo od jasnoće političkih stavova i odlučnosti umnogome zavisio sam tok zbivanja, kao i statusna pozicija naroda, od političko-kulturne do fizičke. Na različite načine, posebnno karakterom vlastitog angažmana, na određena zbivanja Filandra je nužno stavljao i vlastite pečate, primarno u pogledu imanentnog razumijevanja, ali i ličnog uticaja na određene tokove i zbivanja, s obzirom da je u

tom vremenu obavljao određene odgovorne funkcije, koje neizostavno podrazumijevaju društveno-politički angažman.

Ne slučajno, Filandra ovu knjigu počinje analizom događanja u Islamskoj zajednici, u kontekstu sveukupnih društvenih potresa odnosno raspada bivše Jugoslavije. S jedne strane, Islamska zajednica je suštinski u periodu socijalizma bila jedina institucija koja je, u neku ruku, ne samo vjerski nego i nacionalno predstavljala Bošnjake. Druge institucije, bez obzira na njihov karakter, naprosto nisu postojale, zbog čega je sagledavanje zbivanja u ovoj instituciji bilo jako važno sa stanovišta razumijevanja povijesno-političkih zbivanja, posebno reperkusija dramatičnih zbivanja na području bivše Jugoslavije, Bosne i Hercegovine posebno. Istina, to "predstavljanje" bilo je lišeno transparentnog legitimiteta, s obzirom na "problematično" nacionalno ime, koje je istovremeno označavalo i vjersko ime.

S druge strane, navedenom treba dodati i činjenicu da je sam status vjerskih institucija u socijalističkom režimu bio marginaliziran u svakom pogledu. Njihova pozicija u društvu koje je promoviralo ateizam kao "pogled na svijet" je sa stanovišta društvenog, da ne kažemo političkog uticaja, nadilazila uobičajeni standard izoliranosti karakterističan za savremeno načelo funkcioniranja društva u kome su vjerske institucije odvojene od države.

Upravo zato ova knjiga jeste dodatno zanimljiva, s obzirom da će većini čitalaca otkriti masu nepoznatih detalja koji su obilježili djelovanje Islamske zajednice BiH u ovom periodu, karakterističnom po unutrašnjim sukobima i previranjima, koja su se najsnažnije eksponirala u tzv. "pokretu imama", što je epizoda o kojoj se u široj javnosti nedovoljno znalo. U nedostatku adekvatnih informacija, slika o ovim događajima se i kod onih koji su ih na neki način pratili, bila je najčešće pogrešna, s obzirom da su čak i šture informacije koje su išle prema javnosti u pravilu prolazile "partijske filtere", zbog čega je "pokret imama" javnosti predstavljan isključivo kao borba hodža za viša materijalna primanja.

Filandrina knjiga u tom smislu otkriva ne samo karakter unutrašnjih sukobljavanja u Islamskoj zajednici, koji su uključivali i borbu za bolji materijalni položaj u okviru riješavanja statusnih pozicija zaposlenika u Islamskoj zajednici, ali doktrinarna razilaženja. Priroda navedenih sukoba oko statusnih pitanja kasnije će se reflektirati na prirodu događanja i neslaganja oko legaliteta obnoviteljskog Sabora IZ i izbora reis-uleme, dok će doktrinarna sporenja koja su ranije bila isključivo predmetom intelektualnih razgovora i konfrontacija, prerasti u dijalog na otvorenoj sceni, prvenstveno uzrokovan klasičnom eksplozijom različitih pristupa u prakticiranju vjere (Vehabizam i drugi pokreti).

Javna demonstracija mezhebskih razlika sam problem će učiniti medijski ali i znanstveno zanimljivim. Uprkos bosanskohercegovačkoj religijskoj šarolikosti u višestoljetnom kontinuitetu, pojava vehabizma nije doživljavana kao problem koji bi kao doktrinarna specifičnost ostao unutar intelektualnih rasprava, nego je zbog niza razloga, posebno ekscentričnosti sljedbenika, postao višestruko zanimljiv. Uvažavajući činjenicu da je vehabizam predmet zanimanja raznorodnih profesija i orjentacija, od službi sigurnosti do intelektualnih krugova, autor ovom pitanju posvećuje značajnu pažnju.

Pitanje nacionalnog imena se, također, s razlogom, našlo u samom vrhu autorovog zanimanja, s obzirom da je bošnjački narod bio lišen autentičnog nacionalnog imena (Bošnjak), što je bitno uticalo i na samo zauzimanje stavova spram ovog pitanja. U najkritičnijim trenucima za Bošnjake i BiH ovo pitanje je, također, aktualizirano na način otvorenih konfrontacija. S obzirom da je riječ o jednom od najvažnijih pitanja za jedan narod uopće, Filandra je ovom problemu, analizirajući ga u svjetlu burnih konfrontacija, koje su na političkom planu rezultirale raskolom između dvije stranke (SDA i MBO) u samo predvečerje agresije na BIH, ali i dvije ključne figure, Alije Izetbegovića i Adila Zulfikarpašića, koji su vlastitim sudbinama simbolizirali bošnjačko političko i kulturno-povijesno uspravljanje. Autor, naravno, ne zaobilazi ni kasnije smirivanje rasprava u kontekstu uloge koji je odigrao Bošnjački sabor, u konačnom definiranju ovog pitanja.

Filandra, naravno, ovo pitanje ne ograničava na političke nesuglasice u BiH, nego ga tretira na širem prostoru, odnosno teritorijama gdje su Bošnjaci činili odnosno čine značajan udio u stanovništvu (Crna Gora i Kosovo). Naravno, on ne propušta čitaocima ponuditi i genezu sukobljavanja oko nacionalnog imena, koja su značajnoj mjeri uticala na politička razilaženja pa čak i podjele unutar Bošnjaka. Ta pitanja Filandra, opet, razmatra u kontekstu političkih sukoba u kojima "teritorijalizacija nacionaliteta" u politici susjeda figurira kao svojevrsna trajna kategorija spram bosanskohercegovačke teritorijalne cjelovitosti odnosno državno-pravnog

subjektiviteta i identiteta, koji se u kontinuitetu osporava uprkos višestoljetnom trajanju.

Naravno tu je i neizostavno pitanje nominacije jezika, kao važne konstante nacionalne identifikacije, čemu Filandra, također, posvećuje pažnju. Pored toga autor se bavi i pitanjima nacionalnih i državnih simbola, analizirajući njihovo historijsko utemeljenje, kao i naglo zadobijene razloge za reafirmaciju u smislu njihove praktične primjene. Tu su, naravno, i druga pitanja koja imaju svoje društvene reference, a koja su značajna sa stanovišta političke i kulturne odnosno nacionalne emancipacije i afirmacije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine, u kontekstu društveno-integracionih procesa, poput fenomena mještovitih brakova, bosanske nacije itd.

Rezimirajući naprijed rečeno s pravom se može reći da će knjiga "Bošnjaci nakon socijalizma" zasigurno naći put do čitaoca. Zato ne treba da začuđuje opservacija Enesa Karića, koji je je zapisao da će ova knjiga u određenom smislu "samu sebe preporučiti velikom broju čitatelja". Ono što, međutim, treba posebno istaći jeste činjenica da će ova knjiga za sve buduće istraživače kritičnog razdoblja kroz koji su prolazili Bošnjaci ali i država BiH, biti nezaobilazno štivo. Obilje građe je čini svojevrsnim hipotetičkim rasadnikom za aspektiranja problema, koji će tražiti zasebna istraživanja, čiju će potrebu producirati vrijeme u kome živimo, s obzirom da se Bošnjaci kao narod, ali i BiH kao država, nalaze u procesu traženja novih društvenih i političkih rješenja, u kontekstu savremenih demokratskih gibanja u Evropi.

Vrsna analiza sadržaja arhivske građe

Jusuf Mulić, *Gazi Husrev-begov hanikah* (*1531-1921*), Sarajevo, 2012., str. 97

Piše: **Mina Kujović**

Monografija o "Gazi Husrev-begovom hanikahu", koji je blizu četiri stoljeća djelovao samostalno kao derviška tekija i kao obrazovna institucija, promovirana je nedavno je u Bošnjačkom institutu u Sarajevu. Na promociji je o Monografiji i Gazi Husrev-begovom vakufu govorila dr. Behija Zlatar, direktorica Orijentalnog institute koja se u svom naučnom radu najviše bavila istraživanjem ove značajne institucije, a o *hanikahu* i razlozima koji su ga motivirali da mu posveti ovu lijepu Monografiju govorio je i sam autor, dr. Mulić.

Hanikah je kao dervišku tekiju halvetijskog reda otvorio Gazi Husrev-beg 1531. godine. Tu je obavljan zikr, održavana mukabela, a sufijama održana predavanja iz tesavvufa. U 1779. godini *hanikah* je preobražen u medresu, prestao s radom 1921. godine nakon 390 godina opstojnosti i kao Gazi Husrev-begova hanikah medresa ujedinjen s Gazi Husrev-begovom medresom (1537.) u novu medresu pod nazivom *Ujedinjene Gazi Husreve-begove medrese*. Pred muderisima dviju Gazi Husrev-begovih medresa idžazet su stekli najpoznatiji predstavnici bosanske uleme onoga vremena: jedini šejhul-islam Osmanskog carstva rodom iz Bosne (Rogatica) Hadži Muhammed Rešad ef. Hadžiabdić, prvi reisul-ulema Bosne i Hercegovine Hadži hafiz Mustafa Hilmi Hadžiomerović Omić, direktor i prvi muderis Sultan Ahmedove medrese u Zenici, pisac još uvijek korištenog udžbenika iz *Fikha* (šerijatskog prava) Muhammed Seid ef. Serdarević i dr.

U pogovoru Monografije *Riječ autora* navodeni su razlozi koji su motivirali dr. Mulića da napiše i objavi monogafju o 390 godina opstojnosti Hanikaha: *Gazi Husrev-begov hanikah radio je u izvornom značenju u periodu 1531-1799., a kao medresa u periodu 1799-1921. godine, ali je trajno bio ustanova neovisna od Gazi*

Husrev-begove medrese: imao je vlastitu zgradu, njime su upravljali šejhovi, odnosno šejhovi muderisi (halvetijskog, kaderijskog i nakšibendijskog derviškog reda), a pri samom kraju opstojnosti i vlastiti pečat, koji je glasio na Hanikah medresa u Sarajevu (…) Mislim da su ova pojašnjenja o Hanikahu dovoljna da mu se prizna pravo na njegov neovisan položaj, a to znači i pravo na vlastitu monografiju.

Nakon Uvoda u kojem su navedene osnovne napomene o Gazi Husrev-begovom vakufu, prikupljena arhivska građa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci kao i podaci objavljeni u našoj historiografskoj literaturi izloženi su u sljedećim cjelinama: Gradnja objekata Gazi Husrev-begovog vakufa;

Gazi Husrev-begov vakuf i vakufnama za izdržavanje objekata sagrađenih do kraja 1531. godine; Rad Hanikaha i Hanikah medrese u vrijeme osmanske vladavine; Rad hanikaha u periodu austrougarske vladavine; Arhitektura zgrade Hanikaha; Rad hanikah medrese od prestanka austrougarske vladavije do njenog objedinjavanja s Kuršumlijom medresom i Objedinjavanje dviju Gazi Husrev-begovih medresa u jednu medresu. Tekst je dopunjen brojnim fotografijama i faksimilima dokumenata koje autor naziva *pisani spomenici*: *Prijepis Gazi Husrev-begove vakufname za izdržavanje džamije, tekije s hanikahom, sibjan mekteba, imareta i musafirhane,* sastavljena 1531. godine i četiri idžazetname koje je Hasan ef. Spaho izdao dvojici svojih učenika u periodu 1882-1886. godine:

Idžazetnama koju je Numan ef. Ćaršimanoviću iz Zenice iz feraiza izdao muderis Hadži Hasan ef. Spaho 1882. godine;

Idžazetnama koju je Numan ef. Ćaršimanoviću iz Zenice iz feraiza izdao muderis Hadži Hasan ef. Spaho 1885. godine;

Idžazetnama koju je Numan ef. Ćaršimanoviću iz Zenice iz temeljnih islamskih i svjetovnih nauka izdao muderis Hasan ef. Spaho 1886. godine;

Idžazetnama koju je Ibrahimu Habibiji Zihniju, sinu Saliha Habibije iz sela Habibije (Konjic) iz temeljnih islamskih nauka izdao muderis Hadži Hasan ef. Spaho 1886. godine

U okviru promocije Monografije upriličena je i skromna izložba faksimila ovih značajnih pisanih spomenika koji su pohranjeni u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Napominjemo da sve troškove oko istraživanja građe, pisanja kao i za štampanje Monografije snosi sam autor koji je ujedno i izdavač.

Prof. dr. Jusuf Mulić nije po obrazovanju historičar ali je bosanskohercegovačku historiografiju obogatio vrijednim i veoma zanimljivim knjigama koje se odnose na historiju njegovog rodnog Konjica, Hercegovine i Bosne. U njegovih 13 knjiga historičari i oni koji se samo zanimaju za prošlost mogu pronaći mnogo toga što im je promaklo ili što, pak, nisu na najbolji način razumjeli, jer je materija izložena pregledno i zanimljivo. Autor je u svojim knjigama objedinio veliku ljubav prema historiji, prije svega historiji Hercegovine sa najvišim stupnjem znanja stečenog redovnim obrazovanjem iz oblasti ekonomskih i agrarnih nauka. Zahvaljujući vanrednoj istraživačkoj sklonosti da analizirajući sadržaje arhivskih dokumenata uoči bitne historijske procese te da ih na razumljiv način prezentira čitatelju, ali i sposobnosti da iz historiografskih radova preuzme ono što je najbitnije za određenu temu, njegove knjige obiluju brojnim informacijama kao i pristupačnim objašnjenjima. Od 13 knjiga koje je do sada objavio izdvojila bih: Hercegovina II, vojna i upravna jedinica Osmanskog carstva, Mostar 2004. str. 488; Velika Srbija, muslimani i Bosna, Sarajevo 2006, str. 544; Četiri stoljeća Mostarskog muftijstva, Mostar 2008. str. 482.

Prof. Mulić i dalje ne prestaje raditi pa sada prikuplja građu za historiju muslimanskog školstva od dolaska Osmanlija do 50–tih godina prošlog stoljeća.

Životno djelo uvaženog lingvista

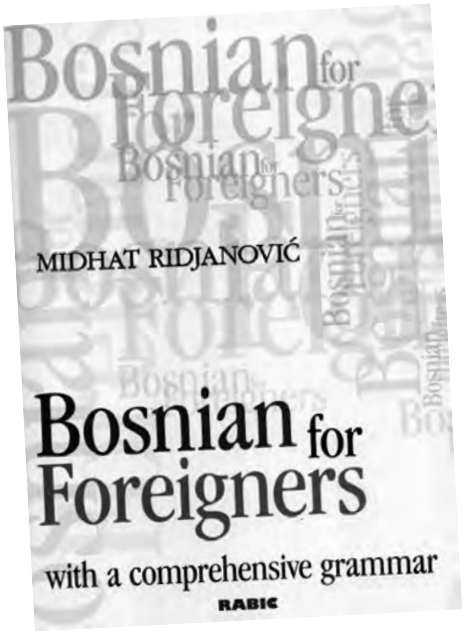

Midhat Riđanović, *Bosnian for foreigners*, Rabic, Sarajevo, 2012., str. 717

Piše: **Goran Mikulić**

Dr. Midhat Riđanović, profesor emeritus engleskog jezika i lingvistike Univerziteta u Sarajevu i renomirani lingvista sa međunarodnom reputacijom, objavio je dosad pet zapaženih knjiga i veći broj naučnih radova, kako u nas tako i u svijetu. Ovih dana izašla je iz štampe njegova nova knjiga (na engleskom) pod naslovom BOSNIAN FOR FOREIGNERS: With a Comprehensive Grammar (Bosanski za strance: sa obimnom gramatikom). Knjigu je izdala izdavačka kuća RABIC iz Sarajeva. Autor je na ovoj knjizi radio duži niz godina i smatra je svojim životnim djelom.

Knjiga ima 717 strana a čine je sljedeći dijelovi: 40 lekcija sa vježbama (255 strana), bosanska gramatika artikulisana u 128 tematksih dijelova (343 strane), bosansko-engleski glosarij (100 strana) i kraći englesko-bosanski glosarij (6 strana).

Kao što se vidi, najveći dio knjige posvećen je gramatici bosanskog jezika. Gramatički dio knjige nadilazi potrebe njenog prosječnog korisnika i može se čitati neovisno od ostalih dijelova knjige. Autor ističe da mu je cilj bio da napiše modernu gramatiku bosanskog/crnogorskog/hrvatskog/srpskog (on smatra da su *gramatičke* razlike između ta četiri "jezika" znemarljive) te da popuni brojne praznine i ispravi neadekvatnosti u dosadašnjim opisima gramatičke strukture našeg jezika. Da je u tome zaista uspio potvrđuje sljedeća ocjena knjige iz pera Prof. Waylesa Brownea (Vejlz Braun) sa Univerziteta Cornell u SAD (Prof. Braun je jedan od vodećih svjetskih slavista i vrstan znalac bosanskog): "Ovo djelo je plod višegodišnjeg istraživačkog rada Prof. Riđanovića kao i njegovog četrdesetogodišnjeg nastavnog iskustva; ono je rezultat i njegovog naučnog rada u oblasti lingvistike, kojom se bavio cijelog života. Prof. Riđanović skromno naziva ovu knjigu udžbenikom, mada njen gramatički dio od 324 kompjuterske strane predstavlja iscrpnu gramatiku bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika sa brojnom novim pravilima koja ni domaći ni strani slavisti nisu otkrili tokom dva stoljeća gramatičkog istraživanja ovog jezika."

Autor napominje da će, zahvaljujući obimnoj gramatici bosanskog jezika, ova knjiga biti zanimljiva ne samo strancima koji žele naučiti naš jezik nego i slavistima, pa i lingvistima čiji je glavni interes opća lingvistika. Ona će sigurno dobro doći i našim ljudima koji žive u dijaspori, naročito generacijama koje su, silom prilika, rasle dalje od rodne grude.

Nije potrebno posebno isticati koliko će nova knjiga Prof. Riđanovića doprinijeti afirmaciji bosanskog jezika u svijetu. Naš jezik se samo u SAD predaje na četrdesetak koledža i univerziteta, uglavnom pod nazivom bosanski/hrvatski/srpski, a nastavnici su mahom iz Hrvatske. Glavni udžbenik kojim se sada služe i koji sadrži tekstove na sve četiri varijante našeg jezika napisala je američka profesorica južoslavenskih jezika, ali se uz njega dosta koristi i udžbenik objavljen u Zagrebu. Bit će zanimljivo posmatrati kako će se hrvatski i srpski nastavnici našeg jezika u svijetu postaviti prema knjizi Prof. Riđanovića, hoće li i ovdje naši balkanski partikularizmi djelovati na uštrb posla koje ti nastavnici obavljaju.

Abdulah Sidran

Zašto tone Venecija

Gledam u nebo, iznad Venecije.
Ništa se promijenilo nije, posljednjih
sedam milijardi godina. Gore, ima Bog. On
stvorio je Svemir, u Svemiru sedam milijardi
svjetova, u svakom svijetu mnoštvo naroda, bezbroj
jezika - i po jednu, jednu Veneciju.

Narode stvorio različitim, na uho im šapnuo: "Sada
upoznajte jedni druge". Sijaset jezika dao, da ih uče,
jedni od drugih, kroz jezike da se upoznaju, i svi,
od toga, bivaju bogatiji, i bolji. Veneciju dao, kao
ticu i ribu što je dao, da ljudi i narodi vjeruju
u Njega - čudeći se Njegovim djelima.

Gledam u nebo iznad Venecije. Gore, i posvuda,
jeste - Bog. Jedan. Što stvorio je Svemir, sedam
milijardi svjetova u Svemiru, u svakom svijetu puno
jezika i naroda, i po jednu Veneciju. I jedan malehni
narod dao, u jednom svijetu, na kopnu što ga zovu
Evropom, u plemenu Južnih Slavena. Tu je Granica.
Bosna. Bosna. Bosna. **Dodiruju se tu, i tuku, Istočni**
križ i Zapadni križ, od jednog Križa nastali. A
bošnjački narod je pitom. Zato prihvati ruku Treće
Vjere: u Jednoga Boga, Koji nije rođen, niti je rodio,
a Gospodar je svjetova, i Vladar Sudnjega Dana.

Gledam u nebo iznad Venecije. Zemaljski su
gospodari namjerili da bošnjačkoga naroda - nema.
Venecija tone. Evropa tone. Tone kolijevka, i dijete
u kolijevci tone. Tonu kontinenti. Tone ruža u vazi
od stakla *murano*. Tone Murano. Hotelska soba tone,
i *Društvo mrtvih pjesnika* tone. Zašto ne treba
na svijetu da ima naroda bošnjačkoga? Među bojama
- jedna boja manje? Među mirisima - jedan miris
manje?
Zašto ne treba na svijetu da ima - ova Venecija?
Među čudima - jedno čudo manje?

Gledam u nebo, iznad Zemaljskog svijeta.
Jedna se zvijezda, u dugome luku, ruši u bezdan
Svemira. Kao da pade - posred kanala Grande.
Zemaljski svijet, među sedam milijardi vasionskih
svjetova, hoće da ostane siromašniji za cio jedan
narod. Takva je volja zemaljskih gospodara.
U Svemiru, tada, jedna zvijezda pada. Zato tone
Venecija. Svemir bude siromašniji - za cio
jedan svijet. Takva je volja Gospodara svjetova.
Takva je volja Vladara Sudnjega Dana.

Venecija/Sarajevo, avgust/septembar 1993.

ISSN 1330-5182
9 771330 518008